

BÁDER IVÁN – TAMÁSKA MÁTÉ: Szerkesztői előszó 3

▼ TANULMÁNYOK – „LEGYETEK JÓK, HA TUDTOK”

RÁKÓ ERZSÉBET: Egy hátránykezelő óvodai program tapasztalatai 00

VISZTENVELT ANDREA – SUHAJDA CSILLA JUDIT: Romák a felnőttképzésben:
tanulási motivációk és a szakmaszerzéssel összefüggő igények 00

FARKAS ÁGNES – RÁCZ ANDREA – SZABOLCSI JULIANNA: Egy iskolai karrier
támogatása gyermekvédelmi perspektívából 00

▼ MŰHELY

CSÉKE KATALIN: A református egyház missziója a kárpátaljai roma tanulók
körében 00

LENGYEL LEA: Egy határontúli magyar gyermekotthonban élők
nyelvi és etnikai identitása 00

▼ MAPPA

TÉTITS RÓBERT – ALPEK B. LEVENTE: Területi és strukturális jellegzetességek
– A közfoglalkoztatás területileg eltérő lehetőségei Magyarországon (1.) 00

KARÁCSONY-MOLNÁR ERIKA: Gyimes és Moldva határán
– Hárompatak jeles napi, ünnepi szokásai Szent György naptól Szent Mihály
napig 00

▼ RECENZIO

Beran Ferenc – Lenhardt Vilmos: *Az ember útja – Az Egyház társadalmi tanítása*
(Fehér Ágota) 00

Fábiánné Andrónyi Katalin – Dr. Balogh Zoltán: *Romológiai ismeretek*
(Lakner Zoltán) 00

Paul Stephens: *Szociálpedagógia: Szív és fej* (Hollósi Cecília) 00

Will Guy (Szerk.): *Az áldozati szereptől a polgári tudatig – A roma integráció
útja* (Keller Krisztina) 00

„Legyetek jók, ha tudtok”

Szerkesztői előszó a tematikus szám tanulmányaihoz

A hátrányos helyzetű roma/cigány gyerekek tanulói pályafutásának elősegítése óriási kihívás elé állítja az iskolarendszert. Miközben a probléma magja makroszintű és szorosan összefügg a rendszerváltás utáni magyar társadalom polarizálódásával, a választ – vélik sokan – a tanteremben kell megtalálni. Vagy mégsem? A szakemberek általános véleménye, hogy a roma/cigány tanulók esetében (is) elsődleges fontosságú a kibocsátó család és a pedagógus közötti bizalom. A tanulás legfontosabb közege ugyanis a biztonság, amely aligha jöhet létre, ha a pedagógus és a szülő kölcsönösen tart egymástól. Annak, hogy a roma/cigány gyerekek jelentős része nem jár óvodába, a bizalmatlanság az egyik legfontosabb oka – hívja fel a figyelmet Rákó Erzsébet, tematikus számunk nyitó írásában. Rákó egyben szociálpedagógiai megoldást is kínál egy sikeresnek bizonyult program bemutatásával. A program elemei közül itt csak az „olvasókört” emelnénk ki, ahol iskolázatlan roma/cigány édesanyák tanulják meg, miként lehet „könyvből” mesélni gyerekeiknek. Az eredmény nem csak az, hogy a könyv megjelenik a gyermekek otthoni környezetében, feloldva ezzel a könyvekkel dolgozó oktatási környezet és a könyv nélküli otthon elemi feszültségét. Legalább annyira fontos, hogy – mint minden sikeres pedagógiai program – a szülőket is motiválja. Korábbi kutatások bizonyították, hogy az olvasókörbe járó szülők nagyobb eséllyel lépnek be a felnőttoktatás világába.

Második írásunk éppen egy roma/cigány felnőttoktatási program tapasztalatait mutatja be Borsodból. A szerzők felmérése megerősíti azt a korábbi tapasztalatot, hogy az átkepzés, továbbképzés önmagában nem elégséges a társadalmi hátrányok leküzdéséhez. Ezzel a tanfolyamokon résztvevők maguk is tisztában vannak, hiszen legtöbbször már második-harmadik szakképzetségüket szerzik meg anélkül, hogy munkahelyhez jutottak volna. Visztervelt Andrea és Suhajda Csilla Judit végül felveti a kérdést, hogy vajon a szegénységi kultúrában élők felnőttképzésének szükségszerűen követnie kell-e a középosztálybeli szakképzés normáit, vagy inkább olyan kompetencia-fejlesztésekre volna szükség, mint az időgazdálkodás vagy az általános élettervezés.

A harmadik tanulmány visszavezet a gyermekek világába. Farkas Ágnes – Rácz Andrea – Szabolcsi Julianna írása a családból kiemelt gyerekek iskolai helyzetét mutatja be. A jogszabály-változások miatt a védelembe vett gyerekek száma az elmúlt években drasztikusan megnőtt. Noha a gyerekek származásának a rögzítését törvény tiltja, a tapasztalatok és néhány kutatás alapján azt mondhatjuk, hogy a rendszerbe kerültek között a roma származásúak felülreprezentáltak. A származás szó használata ez esetben különösen indokolt, hiszen a családjuktól korán elkerült gyerekekben az etnikai hovatartozást jobbra csak környezetüknek az ő „bőrszínükre adott reakciói” tudatosítják. Elgondolkodtató adat továbbá, hogy a roma/cigány gyerekeket rendre távolabb helyezik családjuktól, mint a nem roma/cigány társaikat, mint ahogyan az is előfordul, hogy a nevelő tuda-

tosan akadályozza a szülőkkel való kapcsolattartást. Holott a teljes kiszakítás általában nem segíti a nevelők által elérni kívánt középosztálybeli normák elsajátítását, sokkal inkább a gyerek elbizonytalanodását és ellenállást váltja ki.

A problémák megfogalmazása azonban csak az első lépés, a gyakorlatba ültetéshez sokszor más, a tudományos fogalmakon kívül álló motivációk szükségesek: elhivatottság, türelem és energia. Mindezek mögött pedig egy még nagyobb erő, a hit. Talán nem véletlen, hogy a reménytelennek tűnő etnikai szegénység kezelésében az egyházak különösen aktívak. Cséke Katalin műhelytanulmánya a kárpátaljai református egyház roma misszióját mutatja be. A misszió szó ez esetben nem csupán evangéliumi értelemben használatos. Mint ahogyan a 19. századi első szegénységkutatók is párhuzamot vontak a két „misszionárius” világ: London nyomorúságos munkásnegyedei és a gyarmatok között, mindkettőt egyformán távolinak látva a polgári világ rendjétől, úgy a 21. századi lelkeseknek, papnak, laikus segítőnek, szociálpedagógusnak is világokat kell átlépnie, ha a faluszéli telepre érkezik.

A műhely rovat másik írása Lengyel Lea beszámolója egy erdélyi katolikus gyermekotthon mindennapjairól. Az írás központi témája az identitás, illetve az identitásváltás. A legkülönbélebb roma/cigány és román nyelvjárásokat beszélő gyerekek az otthonban magyar nyelvi közegbe kerülnek, ám sikeres nyelvtanulásukat gátolja, hogy a tágabb, intézményen kívüli környezet nem feltétlenül elfogadó velük szemben. Két világ között félúton találják magukat. S hogy nem csak a kutató az, aki ennek a helyzetnek az ellentmondásosságát látja, hanem maguk az érintettek is, arra zárásként álljon itt az egyik nevelt találó logikával megfogalmazott önképe: *„A cigányok nem laknak sehol. Csak mennek. Én meg itt lakom. Akkor én nem vagyok cigány.”*

BÁDER IVÁN – TAMÁSKA MÁTÉ

RÁKÓ ERZSÉBET

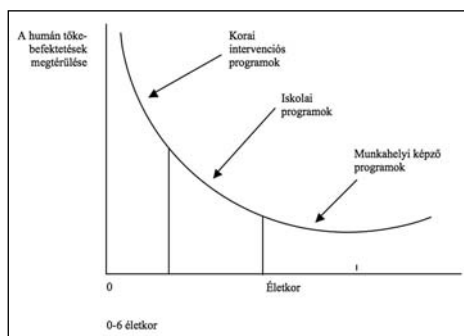
Debreceni Egyetem, Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar

Egy hátránykezelő óvodai program tapasztalatai

Tanulmányomban egy olyan adaptált óvodai program bemutatására teszek kísérletet, amely előmozdítja a hátrányos helyzetű gyerekek óvodáztatását, és a szülők bevonásával segíti az egész család társadalmi integrációját. A programot egy jó gyakorlat, a Kántorjános Csicsergő Óvoda tapasztalatai alapján szemléltetem.

Az EU 2020 stratégia egyik célkitűzése, hogy az iskolai lemorzsolódás, a korai iskola-elhagyás aránya 10 százalék alá csökkenjen. A kora gyermekkori fejlesztés támogatása, különösen a hátrányos helyzetű gyerekek körében, nagymértékben segítheti e cél megvalósítását.¹

Az iskolai kudarcok megelőzésében jelentős szerepet játszik a kora gyermekkorban történő fejlesztés, melynek ráfordítása gazdasági értelemben is rentábilisabb az iskoláskorinál. A magas színvonalú, inkluzív, általános szolgáltatások biztosítása jóval hatékonyabb, mint önmagukban a hátrányos helyzetű gyermekeket célzó programok².

Forrás: Heckmann és Masterow (2007), idézi Danis Ildikó

Az 1. ábra jól szemlélteti, hogy különösen a korai intervenció programok humán tőkebefektetései térülnek meg. „A különböző életkorokban történő tudásbeli „befektetések” egymással komplementer (kiegészítő) viszonyban vannak: a támogató korai évek teszik lehetővé az iskolai befektetések érvényesülését, ami aztán a munkaerő növekvő minőségében térül meg. Ez azt eredményezi, hogy a kora-gyermekkorban látszólag kis elmozdulás is jelentős, hosszú távon érvényesülő hasznnal járhat.”³

1. ábra: A hátrányos helyzetű gyermekek oktatásába való befektetés megtérülése

¹ Európa 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája.

http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf 2014. 05.30.

² *Early Childhood Education and Care*, 2009. OECD

<http://www.oecd.org/education/school/earlychildhoodeducationandcare.htm> 2014.04.01.

³ DANIS I., *A minőségi gyermekgondozás társadalmi hatásai*, in *Családpolitika más szemmel. Eltérő nézőpontok, változó gyakorlatok*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 2009. 44–51, 48.

A hátrányos helyzetű gyermekek óvodai nevelésével kapcsolatosan Pik Katalin, Babusik Ferenc, Havas Gábor, Szabó-Tóth Kinga, Kertesi Gábor és Kézdi Gábor végzett kutatásokat.⁴

Pik két esettanulmánnyal (Dalospetri és Tiszatétény) szemlélteti, mennyire fontos az óvoda légköre, az óvodapedagógusok szerepe a hátrányos helyzetű gyerekek óvodai nevelésében. „Ebben a faluban szívesen veszik az óvónők a behozott cigány kisgyereket, nem zavarja őket, ha más szokásaik vannak.” A szerző rávilágít, hogy egészen hasonló jellemzőkkel bíró településeken különböző mértékű az óvoda igénybevétele, még hozzá éppen az óvodák eltérő légköre miatt. Az óvodai vezetés igen sokat tehet a hiányzások mérsékléséért.

Babusik kérdőíves módszerrel 1414 óvodában vizsgálta a roma gyerekek óvodáztatását. Kiderült, hogy igen sok, magas roma népességarányú kistelepülésen nincs óvoda, s az itt élő roma gyerekek nem is járnak óvodába, noha lakóhelyük valamely szomszéd település óvodai ellátási körzetébe tartozik. Az összesített adatok szerint a roma gyerekek később kerülnek óvodába, mint nem roma társaik: a 3–4 éves korcsoportban arányuk némileg alacsonyabb, míg 5 és 7 éves kor között magasabb. A roma gyerekek hiányzása a feltételezésekkel ellentétben nem számottevő (a zsúfolt intézményekben magasabb körökben a hiányzók száma), s nem hiányoznak gyakrabban, mint a nem roma gyerekek. A roma fiatalok általános iskolai sikertelenségének egyik, noha nem kizárólagos oka az, hogy kimaradnak az óvodai nevelésből, illetve óvodáztatásuk későn kezdődik és rövid ideig tart.

Havas 330 településen végzett a gyerekek óvodáztatására vonatkozó kutatást. A mintába került 330 településből 227-ben működött óvoda. Zömmel Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei intézmények váltak a vizsgálat tárgyává. Havas – Babusikhoz hasonlóan – az óvodai férőhely-hiányra hívja fel a figyelmet, s amint Pik, ő is hangsúlyozza, mennyire fontos egy-egy óvoda jó légköre, amit az óvoda és a család csak együtt alakíthat ki. A halmozottan hátrányos helyzetű családok gyerekei gyakran azért nem járnak rendszeresen óvodába, mert az óvoda és a szülők közt rossz a kapcsolat, kölcsönös a bizalmatlanság.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyében végzett kutatás keretében 25 óvodavezetővel készített interjút Szabó-Tóth Kinga, s Babusikhoz és Havashoz hasonlóan ő is a férőhely-hiányt, az óvoda és a család kapcsolatát, valamint az óvodáztatás költségességét jelöli meg fő problémaként. „Sok helyen nem áll rendelkezésre megfelelő számú férőhely (a nem dolgozó szülők három- vagy négyéves gyerekeit ezért nem fogadja az óvoda), nem kellően motiváltak a roma szülők gyermekük óvodáztatásában, illetve a szegénységük gátolja meg őket abban, hogy az óvodába járáshoz megfelelő ruházatot biztosítsanak a kisgyerekeknek, másutt nem megfelelő az intézmények és a szülők közötti kommunikáció.”⁵

Kertesi és Kézdi azt vizsgálta, milyen hatással van az óvodáztatás a gyerekek iskolai teljesítményére. Másokkal egybehangzóan ők is megállapították, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek a társadalom átlagához képest rövid ideig járnak óvodába.

⁴ PIK K., *A cigány gyerekek és az óvoda esete II.*, in *Esély*, 1. sz., 2001. 47–69, 53.; BABUSIK F., *Roma gyerekek óvodáztatása*, in *Új Pedagógiai Szemle*, 2003. június; HAVAS G., *Halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek és – az óvoda*, in *Iskolakultúra*, 2004. 4. sz., 3–16; SZABÓ-TÓTH K., *Adalékok a roma gyerekek óvodáztatásának kérdésköréhez*, in *Új Pedagógiai Szemle*, 2007. 3–4. sz., 233–241; KERTESI G. – KÉZDI G., *Az óvodáztatás hatása a tanulói kompetenciákra és az óvodai ellátottság Magyarországon (1986–2005)*, Zárótanulmány, 2008.

⁵ SZABÓ-TÓTH K., i.m., 240.

„Amíg a társadalom konszolidált középrétegeinek gyerekei tipikusan (90 százalékban) legalább 3 évig járnak óvodába, addig a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek közül a 0–7 osztályt végzett anyák gyerekeinek csak a fele, a 8 osztályt végzett anyák gyerekeinek csak a 70 százaléka jár legalább 3 évig óvodába.”⁶

A halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek relatíve alacsony óvodáztatását Kertesi és Kézdi nem csak az óvodai férőhelyek hiányával magyarázzák, hanem azzal az intézményfenntartói szemlélettel is, amely az óvodát pusztán gyermekmegőrző helynek tekinti, és az állástalan anyák gyermekei számára nem tartja fontosnak az óvodai elhelyezést. A szerzők Pikkkel, Havassal és Szabó-Tóth-tal egybehangzóan úgy vélik, hogy jelentősen javítani kell az óvoda és a család kapcsolatát. Rámutatnak, hogy egyes óvodapedagógusok távolságtartóan viselkednek a szegény családok felnőtt tagjaival, és gyermekeikben csupán elvégzendő civilizálási feladatok alanyát látják.

A továbbiakban a Kántorjánosi Csicsergő Óvodában megvalósított hátránykezelő programot mutatom be. Tanulmányom terepmunkára, a kántorjánosi óvoda vezetőjével készített, félig strukturált interjúra, valamint Jenei Teréz és Kerülő Judit kutatási eredményeire épült⁷ – ez utóbbi munka a programban részt vevő hallgatókkal készült interjúkat elemzi.

A Roma Oktatási Alap 2010 nyarán indította útjára a *Good Start* programot, amelyet az Európai Közösség is támogatott. A projekt célja a roma és nem roma 0–6 éves korú gyerekeknek és szüleiknek oktatása és segítése. A program beindítását kezdeményező Roma Oktatási Alap legfőbb célkitűzése a romák és nem romák között meglévő oktatásbeli különbségek csökkentése, a romák minőségi oktatását, és az oktatási rendszer deszegregációját segítő projektek, kutatások és oktatáspolitikai megoldások segítségével. (*romaeducationfund.hu*)

A Roma Oktatási Alap mellett a Romano Trajo Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, az Egység a Különbébségben Alapítvány, és a Partners Hungary Alapítvány is segítette a magyarországi projektet.

A Good Start program 4 ország (Románia, Magyarország, Macedónia és Szlovákia) 16 közösségében valósult meg – hazánkban a nagy roma lélekszámú Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében: Nyíregyházán, Nagydoboson, Hodászon, Nyírkátán, Nagyecsedén és Kántorjánosiban.

A felsorolt települések óvodái közül a kántorjánosiba látogattam el, és készítettem interjút az óvoda vezetőjével, Rácz Istvánnéval, akinek ezúton is köszönöm segítő közreműködését.

Kántorjánosi 2100 főt számláló község, ahol a lakosságnak több mint a fele roma származású. A helyi önkormányzat két köznevelési intézményt is működtet: egy óvodát és egy iskolát. Az óvodában 120 gyermek elhelyezésére van lehetőség, 4 csoportban.

A 2013/14-es tanévben óvodába járó gyerekeknek több mint a fele roma származású. Az óvoda tárgyi feltételei kiemelkedően jók, épületét 2007-ben újították fel a Regionális Fejlesztési Operatív Program keretében. Az épület modern, a tárgyi eszközök kiválóan segítik a pedagógiai munkát, melyet kilenc óvodapedagógus végez. Szakmai felkészültségük magas színvonalú, többségük szakvizsgázott pedagógus.

⁶ KERTESI G. – KÉZDI G., i.m., 31.

⁷ JENEI T. – KERÜLŐ J., *Kísérlet a pedagógusképzésben részt vevő hallgatók előítéletének csökkentésére*, in *Oktatáskutatás határon innen és túl*, Belvedere Meridionale, Szeged, 2014, 210–230.

Az óvoda 2010-ben csatlakozott a Good Start programhoz, melyet a Roma Oktatási Alap három éven át támogatott anyagi eszközökkel és szakember biztosításával. A program főbb elemei a következők:

- Mentor program – családlátogatások
- MesÉD program
- Home Pre-School Community Liaison (HSCL) – a szülők bevonása az óvoda életébe
- Játékkölcsönző működtetése
- Hallgatók bevonása – a Nyíregyházi Főiskola hallgatóinak aktív részvétele

A **mentor program** keretében családlátogatásokra került sor, melyeken egy roma származású mentoron kívül a nyíregyházi főiskola tanító, andragógia szakos hallgatói is részt vettek. A családlátogatás mindkét fél számára hasznos volt: a szülők segítséget kaphattak ügyeik intézéséhez, a gyerekek folyamatos óvodába járatásához, a hallgatók pedig „pontos képet kaptak a kisgyermeket nevelő családok életéről, gondjairól, problémáiról. Lehetőség nyílt arra is, hogy a beszélgetésekből megismerjék a szülők óvodával, iskolával kapcsolatos attitűdjét, eddigi tapasztalatait, véleményét.”⁸

A **MesÉD program-elemet** a részt vevő országok közül Magyarországon alkalmazták először, 2011-ben; Romániában, Szlovákiában és Macedóniában csak 2013-ban vették be. „A programot Furugh és Raymond Switzer dolgozta ki 2003-ban és „MesÉD”-nek keresztelte el, (mozaikszó: „MESélő ÉDesanyák”). Ennek a programnak is több célja volt, egyrészt a mesélésen keresztül a roma édesanyák olvasási, írási és kommunikációs készségét javították, de legalább ennyire fontosnak tartották azt is, hogy tudatosítsák bennük, mennyire fontos szerepet játszik a mese a gyermeki fejlődésben, és még arra is volt gondjuk, hogy jól működő közösségeket hozzanak létre.”⁹ A heti összejöveteleken az édesanyák képzett segítők közreműködésével egyszerű mesekönyvekkel ismerkednek meg. A szakemberek fejlesztik az asszonyok olvasási készségét, majd beszélgetnek velük az olvasottakról. A könyvet azután hazavihetik mint a projekt ajándékát, hogy esténként gyermekeiknek olvassanak belőle.¹⁰ Ez a program, 160 anya bevonásával, 12 csoportban, közel 600 gyerekhez ért el a hat magyarországi közösségben.¹¹

A MesÉd foglalkozásokba is aktívan bekapcsolódtak a főiskolások. „Az olvasás mellett igen fontosnak tartották a hallgatók az önismereti és az egymás megismerésére irányuló játékokat, valamint a facilitátorok által kezdeményezett, a mesék témájához kapcsolódó beszélgetéseket.”¹² A MesÉd program a szülők készségfejlesztése mellett jelentős szerepet tölt be a közösség formálásában is. Erről az óvodavezető a következőképpen vélekedett: „A *MesÉD* foglalkozáson leülnek és nemcsak az aktuális témáról beszélnek, hanem a közösség tagjai elmondják a magán jellegű dolgaikat is. A beszélgetéseken táncsal segítenek egymásnak.”

⁸ JENEI T. – KERÜLŐ J., i.m. 220.

⁹ JENEI T. – KERÜLŐ J., i.m. 221.

¹⁰ SWITZER, F., (é. n.): A meséd projekt mögött rejlő elgondolás. <http://eaka.hu/hu/mesed> 2014. 05. 30.

¹¹ SWITZER, F., *Good Start Project 2010–2012*, <http://www.romaeducationfund.hu/dissemination-conference-good-start-project-agenda-and-power-point-presentation> 2014.05.12.

¹² KERÜLŐ J., *GOOD START, azaz a „Jó kezdet”. Egy hallgatói elhelyezkedést segítő program megvalósulásának tapasztalatai*, in *Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények*, Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 271–280; 277.

A MesÉD program ma *Olvasókö*r néven működik egy facilitátor vezetésével a kántorjános óvodában. „A MesÉd programot továbbfejlesztettük. A szülők most újságcikkeket olvasnak el és azokhoz kapcsolódóan kapnak feladatokat, ami többek között a szövegértést segíti” – mondja az óvodavezető.

A **Home Pre-School Community Liaison (HSCL) programot**, amelynek keretében bevonják a szülőket az óvoda életébe, 1990-ben indították újjára Írországban.

A program

- maximalizálja a gyerekeknek a tanulási folyamatban való részvételét, különösen azon gyerekek körében, akiknél magas az iskolai kudarc kockázata,
- az oktatás érdekében előmozdítja a család, az óvoda/iskola és a helyi közösségek, szolgáltatások közötti együttműködést,
- fejleszti a szülői készségeket azáltal, hogy bevonja a szülőket az oktatási-nevelési munkába,
- segíti a gyerekeknek az oktatásba való bekapcsolódását, mérsékli az óvodai/iskolai hiányzásokat, ösztönzi az élethosszig tartó tanulást,
- közzé teszi a pozitív eredményeket, melyek így közkinccsé válnak az oktatás szereplői között¹³ (C. Conaty, 2006)

A program jelentősége többek között abban áll, hogy megteremti a bizalmat az óvoda és a helyi roma közösségek között. Ezzel segíti, hogy a gyerekek minél korábban bekapcsolódjanak az óvodai nevelésbe, és meg is maradjanak az óvodában.

A program keretében a szülők az óvodai munka résztvevőivé válnak, amire a csoportban dolgozó óvodapedagógusok készítik fel őket. Havi egy alkalommal egy roma és egy nem roma szülő ellátogat abba a csoportba, amelybe a gyerekük jár, és foglalkozást tartanak (ezt „kezdemenyezésnek” nevezik), amelynek tematikája szabadon választott, de többnyire azért a roma hagyományokra épül; ilyenkor cigánytáncot járnak, cigány ételeket főznek vagy például fakanál-bábot, csuhéjbabát készítenek.

Az óvodavezető szerint a szülők szorosabb kapcsolatba kerülnek így az óvodával, tekintést nyernek a működésébe is: „Erősítjük a szülőket, megdicsérjük őket. Belelátunk az óvoda munkájába. Kiscsoporttól kezdve havonta egy alkalommal tartanak kezdemenyezést. Minden szülőnek lehetősége van egyszer a négy év alatt. A gyerekek örülnek, ha a szüleik jönnek. Ezért vállalja több szülő. [...] Vannak olyan szülők, akik nem szeretnek szerepelni, de szeretnek sütni, főzni, ők így kapcsolódnak be az óvoda programjaiba.”

Arra a kérdésünkre, hogy milyen előnyökkel jár a program megvalósítása, az óvodavezető a következő választ adta: „Előnye, hogy az óvoda és család kapcsolata nagyon jó, megismeri a szülő az óvoda értékrendszerét, bemutatja milyen pedagógiai munkát végez az óvodapedagógus az óvodában. Az értékek közvetítése nagyon jó. Közösségfejlesztő ereje nagy. Tanítjuk az anyákat, hogyan viselkedjenek a különböző helyzetekben. Indirekt módon folyamatosan tanulnak.”

Az óvodapedagógusok számára is tanulságos volt a program, amit az óvodavezető igen lényegre törően így fogalmazott meg: „Nem is gondoltam volna, hogy a romaság-

¹³ CONATY C., *The Home, school, Community Liaison Scheme: An Overview3 In The Home, School, Community Liaison Scheme in Ireland From Vision to Best Practice*, http://www.education.ie/en/Schools-Colleges/Services/DEIS-Delivering-Equality-of-Opportunity-in-Schools-/des_hscl.pdf 2014-05.26
http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/documents/a_good_start_booklet.2001.pdf 2014.05.16.

nak ennyi rejtett tartaléka van. A hagyományok elmondásából az óvodapedagógusok is tanultak. Megismertük a roma világot.”

A **Játéktár** 2011-től működik az óvodában, létrehozását szintén a Roma Oktatási Alap finanszírozta. A játékokat a szülők kikölcsönözhetik és otthon játszhatnak velük a gyerekekkel. A játéktár jelentőségét az óvodavezető következő története is jól illusztrálja: „Előfordult, hogy a családnak nem volt karácsonyi ajándékra pénze. Kikölcsönöztek egy játékot, becsomagolták és azt tették a fa alá. Majd amikor a gyerek már kijátszotta magát a játékkal, a szülő visszahozta azt a kölcsönzőbe.”

A program jelentős hatással volt valamennyi szereplőre.

Erősítette, gazdagította az anya-gyerek kapcsolatot, fejlesztette a szülők olvasási készségét, megszilárdította az anyák énképét, növelte önbizalmukat, s az is nagy eredménynek számít, hogy a könyvek megjelentek a családok otthonában. A Magyarországon megvalósuló program további eredménye, hogy a szülők közül egyre többen igyekeznek továbbtanulni mind középiskolában, mind a felsőoktatásban.¹⁴

A gyerekek számára is örömdetes eredmény az anya-gyermek kapcsolat megerősödése, s különböző készségeik, képességeik fejlesztése révén iskolakészültségük is magasabb szintű lett.

A programnak a hallgatók számára is volt pozitív hozadéka. „A más társadalmi státuszú csoportokkal való kapcsolatfelvétel, kapcsolattartás és együttműködés során szerzett kompetenciák jól felkészítik őket leendő hivatásuk gyakorlására és a látogatások, programok, gyakorlatok hozzájárultak a hallgatói előítéletek oldásához és a pályaszocializációjuk eredményesebbé tételéhez is.”¹⁵

Az óvodapedagógusok körében, a programnak hála, a szülőkkel való kapcsolat jelentősen javult, szélesebb körű együttműködés valósult meg az óvoda és a család között.

Tanulmányomban a Good Start projekt tapasztalatait foglaltam össze. A program minden eleme pozitív változást hozott a résztvevők életébe. A családlátogatások révén a mentorok képet kaptak a gyerekek otthoni környezetéről, a családtagok közötti kapcsolatokról. Ezeket az ismereteket felhasználva hatékonyabban tudják segíteni a családokat problémáik megoldásában. A Meséd program keretében nemcsak a szülők olvasási készségét sikerült fejleszteni, hanem egy olyan „beszélgető kör” is kialakult, amely jelentős mértékben növeli a szülők társas támogatottságát. A Home Pre-School Community Liaison, vagyis a szülőknek az óvodai életbe való bevonása azt eredményezi, hogy a szülő megismeri az óvoda mindennapjait, megérti a gyerek óvodai nevelésének jelentőségét. Bizalmi kapcsolatot teremt az óvoda és a szülők között, az együttműködés révén pedig a nevelés is hatékonyabbá válik.

A Good Start program tehát a Kántorjánosi Csicsergő Óvoda tapasztalatai alapján minden magyarországi óvodának ajánlható.

¹⁴ SWITZER, F., i.m. 2012.

¹⁵ JENEI T. – KERÜLŐ J., *Kísérlet a pedagógusképzésben részt vevő hallgatók előítéletének csökkentésére*, in *Oktatáskutatás határon innen és túl*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2014, 210–230; 228.

VISZTENVELT ANDREA – SUHAJDA CSILLA JUDIT

Szent István Egyetem, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar – Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet

Romák a felnőttképzésben: tanulási motivációk és a szakmaszerzéssel összefüggő igények

„Az oktatás talán a leghatékonyabb eszköz a kezünkben, amellyel az emberiséget a béke, a szabadság és a társadalmi egyenlőség felé terelhetjük.”

(Jacques Delors)

Az európai országok népeinek kohézióját, a különböző kulturális hagyományokkal rendelkező nációk, csoportok integrációját az ezredforduló után is számos nemzeti, etnikai feszültség nehezíti. A bevándorlók, a legális és nem legális munkavállalók helyzete, szerepének definiálása az államok többségében problematikus. Politikai, gazdasági kérdés, hogy ezek a gondok miként orvosolhatók a jelenlegi gazdasági, társadalmi környezetben. Sokan az oktatásban vélik felfedezni a megoldás kulcsát. Tanulmányunk a felnőttképzést mint a hátránykezelés eszközét mutatja be a résztvevők szemszögéből, olyan munkaerőpiaci programok tapasztalatai alapján, amelyek egy észak-magyarországi városban, Szendrőn valósultak meg.¹

A TANULÁS SZEREPE AZ EMBER ÉLETÚTJÁBAN

Az elmúlt évtizedekben a magyar társadalom politikai rendszerének demokratizálódása, a munkaerő-piacon végbemenő változások, valamint a gazdasági szerkezet átalakulása az egyént és a közösségeket egyaránt tanulásra kényszerítette. Ebből adódóan a tanulás szerepe is felértékelődött és a gazdaság legfontosabb mozgatórugója lett.² Ma már általános jelenség, hogy az egyén élete során többször kényszerül kisebb-nagyobb pályakorrekcióra, és ahhoz, hogy megmaradhasson a munkaerőpiacon, újabb és újabb ismereteket kell elsajátítania. A felnőttkori tanulásnak, a felnőttnevelésnek két típusát különböztethetjük meg: a felnőttoktatás általában valamilyen végzettség megszerzésére irányul, többnyire iskolarendszerű képzés keretében, a felnőttképzés pedig inkább speciális, szakmai vagy nyelvi ismeretek elsajátítására fókuszál.³

¹ A Szendrő Város Önkormányzatának TÁMOP 1.4.3. (Innovatív, kísérleti foglalkoztatási programok), valamint TÁMOP 2.4.5. (A munka és a magánélet összehangolását segítő helyi kezdeményezések. A rugalmasságot növelő helyi, innovatív kezdeményezések támogatása) programok.

² RAKACZKINÉ TÓTH K., *Felnőttképzési ismeretek*, SZIE-GTK, Gödöllő, 2010.

³ CSOMA GY., *Bevezetés a felnőttképzés tanulmányozásába*, Nyitott Könyv Kiadó, Budapest, 2005.

Zrinszky megfogalmazása szerint a felnőttképzés „a felnőttek céltudatos és tervszerű fejlesztésére irányuló tevékenységeknek azt a komplexumát foglalja magába, melyben meghatározott kompetenciák kiművelése kap hangsúlyt. Szűkített értelemben felnőttképzésnek a felnőttek – rendszerint hivatalosan elismert végzettséget is kínáló – szakmai képzését, továbbképzését és átképzését nevezik.”⁴ A felnőttképzés, a piaci igényeknek megfelelő szakmai képzettség megszerzése, hozzásegítheti az egyéneket ahhoz, hogy legális körülmények között szerezzenek jövedelmet, és ezáltal társadalmi integrációjuk is megvalósuljon. Az ezzel összefüggésben megfogalmazott számos közösségi politikai irányelv egyike az *Európa 2020, az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*⁵. A dokumentumban meghatározott prioritások között szerepel a tudásra és az innovációra épülő gazdaság kialakítása (intelligens növekedés), valamint a magas foglalkoztatást biztosító gazdaság ösztönzése, amelyet a gazdasági, szociális és területi kohézió jellemez (inkluzív növekedés). E két prioritáshoz a hazai stratégia – Magyarország 2011. évi nemzeti reformprogramja – a foglalkoztatás tekintetében azt a célt rendelte, hogy a 20–64 évesek foglalkoztatási rátáját a jelenlegi 60,5%-ról legalább 75%-ra kell növelni, az oktatás területén pedig a lemorzsolódók arányát a jelenlegi 11,7%-ról 10%-ra kell csökkenteni. Emellett ki kell dolgozni egy olyan akcióprogramot, amely egyrészt kezeli az iskolából kimaradók problémáját, másrészt a 30–34 éves korosztály körében 23,9%-ról legalább 30,3%-ra növeli 2020-ig a felsőoktatási végzettséggel rendelkezők arányát.

Amint a célok meghatározásából is kitűnik, a tudásalapú társadalom elvének megvalósítása, az iskolai végzettség, a foglalkoztatási ráta növelése kiemelkedően fontos területe a közösségi politikának (vö. Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2011.) A célok elérése érdekében emellett olyan munkaerőpiaci képzési programokat szükséges tervezni és megvalósítani, amelyek adekvát módon reagálnak a különböző célcsoportok igényeire, sajátosságaira.

Ahhoz, hogy feltárjuk a célcsoport igényeit, ismernünk kell a felnőttkori tanulás ösztönzőit is. Csoma Gyula⁶ a felnőttek tanulási motívumainak három típusát különbözteti meg: az egzisztenciális, az érdeklődési és a presztízsmotívumokat. Az egzisztenciális motívumok akkor ösztönzik a felnőttet tanulásra, ha munkahelyén előbbre kíván lépni, vagy meg szeretné tartani a pozícióját. Akkor is egzisztenciális motívumokról beszélünk, ha a tanulás hajtóereje a munkaerőpiacra való bekerülés, vagy egy állás, munkahely megszerzése. Az érdeklődésre alapozott motívumok akkor jelentkeznek, ha egy probléma megoldásához a felnőtt a tanulástól vár segítséget, vagy egyszerűen azért kezd tanulni, mert érdekli egy bizonyos szakma vagy egy tudományterület. A presztízsmotívumokat környezetünk: a család, a baráti kör vagy a munkahely élteti, alakítja. Ilyen jellegű motiváció az, ha közvetlen vagy tágabb környezetünkben a tanulás tekintélyt adó tevékenységnek számít. Csoma azt is megállapítja, hogy ideális esetben valamennyi motívum szerepet játszik a felnőttkori tanulásban.

⁴ ZRINSZKY L., *Neveléstudományok*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002.

⁵ Európai Biztonság, Brüsszel, 2010.3.3. COM (2010).

⁶ CSOMA GY., i.m.

⁷ SIMÁNDI SZ. – OSZLÁNCSI T., *The Role of Previous Knowledge in Adult Learning: A Case Study in an Evening High School*. Erika Juhász (szerk.) *Education in Transition*. Dubnica nad Váhom: Dubnický technologický inštitút v Dubnici nad Váhom, 2012. 216–222. p.

A felnőttek tanulása nagy mértékben különbözik a gyermekek, fiatalok tanulásától. A felnőtt ember élettapasztalatokkal, valamilyen szintű – korábbi tanulmányaiból és más forrásokból származó – általános műveltséggel és szakmai tudással rendelkezik, amikor újabb tanulmányokba fog, amivel az oktatásnak feltétlenül számolnia kell⁷. A felnőttképzés során azt is figyelembe kell venni, hogy a felnőttek tanulásának eredményessége mindig egyedi és nagy mértékben befolyásolja az egyén életútja, korábbi tanulási tapasztalatai, amelyek kiváltképp az aluliskolázottak körében legtöbbször negatív élményekkel társulnak.⁸ Fontos ugyanakkor azt is hangsúlyozni, hogy a felnőttkori tanulás lényege az ismeretszerzésen túl a személyiség további fejlődése, szocializálódása, bizonyos esetekben fejlődési irányának kiigazítása, új ismeretek, képességek, cselekvési módok elsajátítása révén.

HÁTRÁNYOS HELYZETŰEK A FELNŐTTKÉPZÉSBEN

A hátrányos helyzet sohasem volt egzakt módon, jól megragadható kritériumokkal, tudományosan meghatározott fogalom, hiszen a közbeszédben is leginkább gyűjtőfogalomként artikulálódik. A hátrányos helyzetet többen, többféleképpen definiálták, azonban a felnőttképzés aspektusából két nagyobb csoportot különíthetünk el. Egyrészt azokat az embereket soroljuk a hátrányos helyzetűek közé, akiket társadalmi, családi helyzetük vagy az előítéletek korlátozzák lehetőségeik kibontakoztatásában, másrészt azokat, akik ugyan rendezett körülmények között élnek, de személyiségükből következően nem, vagy csak nehezen integrálódnak a társadalomba: az egészségkárosodottak, illetve akik a földrajzi elhelyezkedés miatt maradnak ki a felnőttképzésből. A munkaerőpiacon hátrányos, vagy halmozottan hátrányos helyzetűek legjellemzőbb csoportjai az álláskereső, az egészségkárosodottak, valamint a roma etnikumhoz tartozók⁹. Jelen tanulmányunkban ez utóbbi csoporttal foglalkozunk részletesen.

A cigányság a hazánkban élő nemzeti és etnikai kisebbségek közül a legnagyobb lélekszámú közösség, egyben az egyetlen etnikai kisebbség. Európai viszonylatban a negyedik legnépesebb roma közösség él Magyarországon. A roma kisebbség létszáma folyamatosan nő, és a demográfiai előrejelzések¹⁰ szerint 2030-ra a népességen belüli arányuk elérheti a 10, 2050-re pedig a 15 százalékot.

Az 1980-as évek gazdasági visszaesése és a piacgazdaságra történő áttérés munkaerőpiaci szempontból őket sújtotta a leginkább. A munkanélküliség a romák körében jelenleg négyszer-ötször magasabb az országos átlagnál. Vannak olyan falvak, ahol a roma lakosság 90–100%-a munkanélküli, illetve a tartós és fiatalkori munkanélküliség is sokkal gyakoribb jelenség körükben¹¹. A problémát tovább súlyosbítja, hogy a roma kisebbség tagjai nagyobb számban élnek olyan térségekben, ahol a rendszerváltást követő ipari

⁸ OECD: *Beyond Rhetoric: Adult Learning Policies and Practices*. Paris, 2003

⁹ HALMOS Cs., *A felnőttképzésben résztvevők elhelyezkedése, különös tekintettel a hátrányos helyzetű rétegekre, régiókra*, NFI, Budapest, 2005.

¹⁰ POLÓNYI I., *A cigány népesség demográfiai, iskolázottsági, foglalkoztatási helyzete*, in *Iskolakultúra* 2002, 8, 44–56.

¹¹ FARKAS T. – KARDOS B. – KENDERFI M. – SZÜCS A. I., *A munkaerő-piaci képzési programok hátrányos helyzetűek számára Beregszászon és Miskolcon*, Magyar Ökumenikus Segélyszervezet, Budapest, 2012.

szerkezetváltozás nyomán a nehézipari munkalehetőségek köre jelentősen szűkült¹². A romák foglalkoztatásuk és mindennapi életük során is gyakran szenvednek el diszkriminációt. Bukodi rámutat¹³, hogy a cigány származású munkakeresők kisebb eséllyel jutnak legális munkalehetőségekhez, illetve elbocsájtáskor a romákat nagyobb arányban érinti a leépítés. Összecseengenek ezzel a megállapítással az Eurobarometer 2009-es vizsgálatának eredményei¹⁴ is, miszerint hazánkban a faji/etnikai származás, a kor, a fogyatékoság és a nem alapján történő hátrányos megkülönböztetés nagyobb arányban fordul elő, mint más uniós országokban. A munkahelyi hátrányos megkülönböztetés leggyakoribb oka a bőrszín/etnikai származás, a kor és a nem. A magyarországi megkérdezettek szerint elsősorban a jelölt bőrszíne vagy etnikai származása a leglényegesebb szempont a kiválasztásnál.

Ahhoz, hogy a munkaerőpiacon eséllyel integrálódhassanak, a hátrányos helyzetű csoportoknak pénzre váltható ismeretekre van szükségük, amelyekre a felnőttképzés keretei között tehetnek szert.

A hátrányos helyzetű csoportoknak a felnőttképzésbe való bevonása csökkenti a társadalmi egyenlőtlenségeket, miközben a munkaadók számára megfelelően képzett munkaerőt biztosít. A felnőttképzés ezért több funkciót is betölthet: biztonságérzetet teremt, illetve segít a jövőkép és a társadalmi hasznosságérzet kialakításában¹⁵. Ebben az esetben tehát nem csupán az ismeretszerzés a képzés célja, hanem a társadalomba integrálódni képes munkavállalói attitűd elérése is. E rétegeknek a képzésbe való bevonása azonban sokszor nem kellően kidolgozott. Gyakran előfordul például, hogy a képzések helyszínére csak nehezen, vagy egyáltalán nem tudnak eljutni a hátrányos helyzetű településeken élők.

A hátrányos helyzetűek felzárkóztatásához, gazdasági aktivitásuk növeléséhez, a több generáción át öröklődő halmozottan hátrányos helyzetük fokozatos felszámolásához nélkülözhetetlen tehát a megfelelő akcióprogramok kidolgozása, működtetése, amelyek növelik képzettségi szintjüket, valamint az oktatásban való részvételi arányukat, és csökkentik lemorzsolódásukat.

A MAGYAR VALÓSÁG – EGY ÍGÉRETES KEZDET

Tanulmányunkban egy észak-magyarországi településen, Szendrőn megvalósult, támogatott munkaerőpiaci képzések tapasztalatait dolgoztuk fel. A programokban részt vevő felnőttek tanulási motivációit és igényeit kérdőíves felmérés és fókuszcsoporthozos beszélgetés módszerével vizsgáltuk.

Szendrő az edelényi kistérségben helyezkedik el, Miskolctól 80 km-re. Lakossága 4119 fő, ebből 83 százalék magyar, 17 százalék cigány nemzetiségűnek vallja magát. A munkaképes korú népesség létszáma 2633 fő, a regisztrált álláskeresők száma 456 fő, mely közel 18%-os relatív mutatót eredményez. Szendrő városában jelenleg két képzési-foglalkoztatási projekt valósul meg, melyek célja a hátrányos helyzetű álláskeresők tá-

¹² HAVAS G. – KEMÉNY I. – LISKÓ I., *Cigány gyerekek az általános iskolában*, Oktatáskutató Intézet, in *Kutatás közben sorozat*, No. 231. Budapest, 2001.

¹³ BUKODI E., *A munkaerő-piaci kirekesztődés folyamata*, in *A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata*, KSH, Budapest, 2004.

¹⁴ *Hátrányos megkülönböztetés az Európai Unióban*, Eurobarometer, 2009.

¹⁵ HALMOS Cs., i.m.

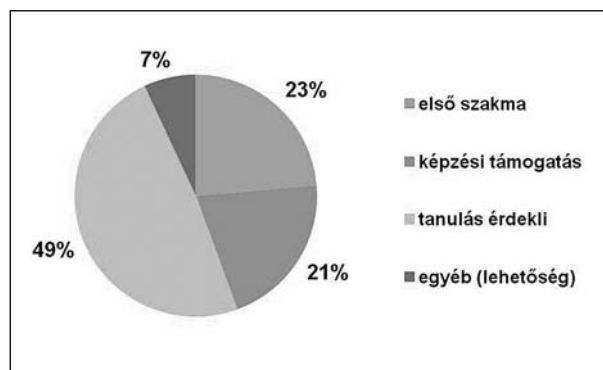
mogatása. A képzési programokon való részvétel feltétele a befejezett általános iskolai végzettség volt.

Kérdőíves vizsgálatunkban 62 olyan hátrányos helyzetű személyt kérdeztünk (a teljes minta 65 fő) a felnőttképzéssel és tanulási motivációikkal kapcsolatban, aki képzési projektben (TÁMOP 1.4.3., TÁMOP 2.4.5. erdészeti szakmunkás, zöldségtermesztő, adatrögzítő, valamint gyermek- és ifjúsági felügyelő) vett részt.¹⁶ Az erdészeti szakmunkás, valamint a zöldségtermesztő képzésben részt vevő személyek kivétel nélkül regisztrált álláskereső, a projektben való részvételért képzési támogatásban részesültek. A minta 65 százaléka (40 fő) nő, 35 százaléka (22 fő) férfi.

A vizsgálat, melynek célja a résztvevői tapasztalatok, igények felmérése volt, 2013 szeptemberében zajlott. A kérdőíves lekérdezéssel nagy mennyiségű adatot nyerhettünk a kutatásba bevontak tanulási motívumairól és az elhelyezkedéssel kapcsolatos véleményükről.

A fókuszcsoporthoz 2014. március elején került sor. A csoportba bevontak (11 fő nő) szintén egy Társadalmi Megújulás Operatív Program (TÁMOP 2.4.5.) résztvevői, akik adatrögzítő, valamint gyermek- és ifjúsági felügyelő képzésben vettek részt. Fontos megemlíteni, hogy nekik nem járt képzési támogatás a projektben való részvételért.

A kérdőíves kutatásnak a résztvevők tanulási motivációját megvilágító eredményeit mutatjuk be. A 62 fő megkérdezett 27%-a (17 fő) valamilyen szakképzettséget szeretne szerezni, míg a résztvevők 23%-a, (15 fő) kizárólag a képzési támogatás (kb. 60 000 Ft/hó), miatt vesz részt abban a programban, amelynek révén térítésmentesen juthat OKJ-s szakképesítéshez. A válaszokból az is kiderül, hogy a megkérdezettek közül 36 személyt maga a tanulás, 5 személyt pedig a belőle fakadó új lehetőség motiválta a részvételre.

1. ábra: A képzésben való részvétel oka (n = 73)

A válaszok alapján tehát a tanulás, illetve az első szakképesítés megszerzésének igénye fontos motiváció volt, ugyanakkor magas azoknak a résztvevőknek a száma is, akik kizárólag a képzési támogatás miatt vállalták a felnőttképzési szerződésben rögzített kötelezettségeiket. Érdekes, hogy a mintába bevont 65 személy közül 21 már rendelkezett valamilyen szakmával (szakmunkás-, vagy szakiskolai bizonyítvánnyal), 17 fő pedig érettségizett is.

¹⁶ A TÁMOP 1.4.3. programban a zöld gazdasághoz kapcsolódó szakmák elsajátításának jegyében a helyi igényekre reagáló szakképzés valósult meg, amely egy negyedhektáros fóliasátorban való zöldség- és gyümölcsstermesztéssel, valamint az önkormányzati tulajdonban lévő erdők folyamatos gondozásával egészült ki. A fóliasátorban megtermelt élelmiszert a közétkeztetésben (közel 400 fő ingyenesen étkezik), az erdőben kitermelt faanyagot, hulladékot a közintézmények fűtésére használja fel az önkormányzat. A 2.4.5. projektben a munka és magánélet harmonizációját segítő, és szintén a helyi igényeket kielégítő képzések (adatrögzítő, gyermekfelügyelő) valósultak meg, szem előtt tartva az atipikus foglalkoztatási formák elterjesztésének fontosságát.

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés résztvevői közül a legtöbben (8 fő) azt mondták, hogy az ingyenes szakmaszerzés miatt jelentkeztek a projektbe, bár mindannyiuknak volt már szakmája. Hárman az új ismeretségek, kapcsolatok szerepét emelték ki, egy négygyermekes édesanya pedig így indokolta a döntését: „Fontos, hogy a gyerekek azt lássák, hogy tanulni érdemes, hogy Anya is igyekszik, dolgozik, tanul.” Többek egybehangzó véleménye szerint az is ösztönözte őket, hogy helyben sajátíthatnak el egy szakmát, nem kell utazgatniuk, és a képzés finanszírozásával nem kell terhelniük a családi költségvetést.

Vizsgáltuk azt is, mennyire érezték nehéznek a résztvevők a képzés tananyagának elsajátítását. A három megjelölhető nehézségi fokozat közül egyetlen személy sem választotta azt, hogy „nagyon nehéz”; a mintában szereplők fele-fele arányban minősítették a tananyagot „nehéz”-nek, illetve „könnyű”-nek, mindamelllett huszonketten tanulási kudarcokról számoltak be: 12 fő egyéni időbeosztását, 8 fő a tananyag nehézségét, míg 2 fő saját lustaságát jelölte meg a kudarc okaként. Látható tehát, hogy a vizsgált személyek körében az esetleges tanulás-módszertani hiányosságok, a tanulási rutin megkopása nem, vagy csak kis mértékben nehezítette a felnőttkori tanulást.

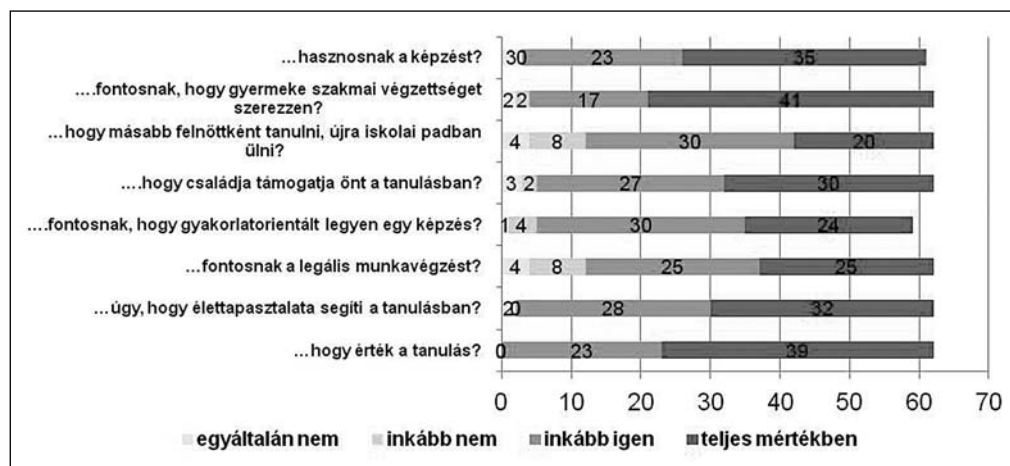
A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés során a résztvevők mindössze annyit mondtak tanulási kudarcukról, hogy csak bizonyos tantárgyakkal kapcsolatban voltak nehézségeik. Két fő arról számolt be, hogy előképzettség híján a táblázatkezelés okozott neki gondot, és emiatt gyakran követhetlenné vált számára a tananyag, egy fő szerint pedig a tanár nem magyarázott elég érthetően. A gyermekfelügyelőnek tanulók csoportjából négyen a gyermekvédelemmel kapcsolatos jogi ismeretekkel boldogultak nehezen, ketten pedig az egészségvédelemben használatos latin kifejezésekkel. Összességében azonban mindenki sikeresnek ítélte a képzésben való részvételét.

A megkérdezettek az objektív problematikus tényezők, akadályok közül leginkább a szervezetlenségre és a nehézkes adminisztrációra panaszkodtak. Véleményük szerint a tananyag elsajátítását könnyíthette volna a szemléltetés, a műhelymunka jellegű ismeretfeldolgozás túlsúlya a frontális, hagyományos oktatási módszerekkel szemben. Többen jelezték, hogy korlátozni kellene azokat a demotiváló személyeket a csoportban, akik közbeszólásaikkal zavarják a munkát, illetve támogatni kellene az azonos érdeklődési körű és motivációjú résztvevőket a képzésben: „Jobb lenne, ha az olyanok, akik csak az unalom ellen ülnek itt, nem lennének a csoportban, mert elveszik a többiek kedvét is” – javasolta egyikük. A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés résztvevői közül többen is elmesélték (6 fő), hogy egy-egy csoporttársuk folyamatosan kritizálta társait, a tanárokat, a módszereket, ami nem csak a tanulás folyamatát zavarja, hanem demotiválja a csoport többi tagját is.

A továbbiakban a kérdőíves vizsgálatba bevont személyek tanulásról, képzésről alkotott véleményét vizsgáltuk, az első oszlopban feltüntetett kérdések segítségével. A kérdések minden esetben így kezdődtek: „Mennyire érzi...” (Lásd 2. ábrát.)

Az ábrán szereplő adatok szerint a kérdőíves kutatásba bevontak 63%-a értéknek tartja a tanulást. Magas arányban (66%) érzik fontosnak a válaszadók, hogy gyermekeik szakmai végzettséget szerezzenek. Érdekes, hogy a minta közel 20%-a nem tartja fontosnak a legális munkavállalást, és ugyanennyien vannak, akik szerint nincs különbség a felnőtt és a gyermekkori tanulás között. A 62 válaszadó közül mindössze 5 fő nem tartotta fontosnak, hogy a családja támogassa a tanulásban, és ugyanennyien nem tartják lényegesnek, hogy a képzés, amelyben részt vesznek, gyakorlat-orientált legyen. Az ábrán jól látható, hogy a tudás, tanulás leginkább mint érték és hasznosság jelenik meg, ami az egzisztenciális tanulási motivációra utal.

2. ábra: A megkérdezettek tanulással, képzéssel kapcsolatos véleménye, elvárásai (n = 519)

A fókuszcsoporthoz hasonló eredményeket hozott, hiszen a tanulást, a tudást minden válaszadó fontosnak tartotta, és értékként definiálta. Követlen válaszaik is jól tükrözik ezt a véleményüket. Például: „Mindenki annyit ér, amennyit tud” (48 éves közfoglalkoztatott), „Ezt nem vehetik el tőlem” (22 éves regisztrált álláskereső), „Bármilyen helyzetben a tudás segíthet” (34 éves közfoglalkoztatott), „A tudásom mindig nálam van” (39 éves gyesen lévő). Elmondhatjuk tehát, hogy a vizsgált esetben a válaszok az érdeklődés alapú és az egzisztenciális tanulási motivációra utalnak, a presztízsmotivátor egyik vizsgálatban sem jelent meg.

Beszélgetés közben arra is kitértünk, hogy a résztvevők mit gondolnak saját gyermekeik jövőjéről. A „Hogyan képzeled el gyermekét 20 év múlva?” kérdéssel a szülői elvárások, igények megfogalmazása kapcsán azt kívántuk vizsgálni, milyen szerepet szánnak a szülők a tanulásnak gyermekük életútjában.

A válaszadók többsége (10 fő) az egészség fontosságát hangsúlyozta, 6 fő szép, rendezett családot remélt gyermekének, és ugyanennyien tartották fontosnak azt is, hogy a gyermek értelmes, okos felnőtté váljék. A „dolgozik” szó négy alkalommal fordult elő, de többen közvetetten céloztak rá: „jól menő könyvelő irodája van”, „mezőgazdasági vállalkozást vezet”. Az iskolát mindössze háromszor említették. Látható tehát, hogy a vágyakban, a tervekben, az elvárásokban szerepel a munka, amelynek a tanulás nélkülözhetetlen velejárója. A tanulási motivációval szorosan összefüggenek az elhelyezkedéssel kapcsolatos tervek, elképzelések is. A fókuszcsoporthoz tartozó résztvevői szerint e téren a munka lehetőség hiánya okozza a legfőbb problémát, ami pedig leginkább településük területi elhelyezkedéséből fakad. A megkérdezettek elmondták, hogy az elmúlt húsz évben számos olyan munkahely szűnt meg lakóhelyükön, amely korábban munkát biztosított a szakképesítéssel rendelkező emberek számára. Négyen azt is megemlézték, hogy a kistérségben általában aluliskolázottak az álláskeresők, a munkáltatói igények, elvárások pedig magasak. Ha a közlekedési infrastruktúra fejletlenségét, valamint a kistérségben élő, halmozottan hátrányos helyzetűek magas arányát is számításba vesszük, belátható, hogy a munkaerő-piaci mutatók javulására csak nagyobb volumenű munkahelyteremtés adhat esélyt.

ÖSSZEGZÉS

Jelen munkánkban a felnőttképzésben részt vevő hátrányos helyzetű csoportok motivációit, a szakmaszerzéssel, tanulással kapcsolatos igényeit elemeztük. Láthattuk, hogy a felnőttkori tanulás nem csak oktatás- és foglalkoztatáspolitikai elvárás, hanem az érintettek tényleges igénye is. Ma már számos program segít jobb jövőt, könnyebb munkaerőpiaci (re)integrációt biztosítani a hátrányos helyzetben élőknek. A programok többsége azonban eseti jellegű és legtöbbször nem a munkaerőpiaci igényeknek megfelelő képzéseket támogatja. Azt is hangsúlyozni kell – ahogyan a megkérdezettek is tették –, hogy eredményes képzési projekt nem képzelhető el munkahelyteremtés nélkül. Ezt támasztja alá az az adat is, miszerint a programokban résztvevők többsége már rendelkezik szakképesítéssel (többségüknek két, vagy annál több szakmája is van).

Igen hasznos lenne, ha a csoporttagok általános képességeinek, ismereteinek felmérését követően személyiség- és képességfejlesztési programokat is beépítenének a képzésbe. A hatékony fejlesztés és képzés további záloga, hogy a szervezők viszonylag homogén tudásszintű és azonos motivációs szinttel rendelkező csoportokat alakítsanak ki. A homogén csoportok ugyanis nem csak a tanulás hatékonyságát, hanem a résztvevők motivációját is nagy mértékben képesek növelni. A tapasztalatok azt mutatják, hogy egyes csoportokban a képzési támogatás elnyerése a részvétel egyetlen motivációja, ebben az esetben pedig tudásszerzésre, képességfejlesztésre irányuló, önszabályozott tanulás nem, vagy csupán kis mértékben feltételezhető. Ilyenkor a csoporton eluralkodhat a nonkonformitás, s megfigyelhető lesz a passzív viselkedés minden negatív hatása.

Jelen vizsgálatunk további eredménye a tanulási kudarcokkal összefüggésben, hogy a hatékonyabban működő oktatási, fejlesztési folyamatban nagyobb hangsúlyt kellene kapnia az időgazdálkodás témakörének, de az oktatási módszerek, információátadási technikák felülbírálása is szükségesnek látszik, az oktatott célcsoport igényeinek megfelelően. Az aluliskolázott, sok tanulási kudarcot megélt, vagy megkopott tanulási rutinnal rendelkezők esetében ugyanis a hagyományos, frontális oktatási módszerek nem megfelelőek, a gyakorlatorientált, vizualizáción és műhelymunkán alapuló oktatási technikák sokkal célravezetőbbek lehetnek. Ezért elengedhetetlen az oktatók és a képzők didaktikai módszer- és eszköztárának frissítése, hiszen a motiváció fenntartásával az ismeretek átadása, illetve elsajátítása is hatékonyabb lehet.

Mindezek mellett a különböző képzési-foglalkoztatási projekteket kidolgozó, s szakmai tartalmukat meghatározó szakpolitikai csoportoknak azt is vizsgálniuk kellene, hogy vajon valójában mennyire hatékonyak az egyes programok, vagyis hogy a szakképesítést szerzett hátrányos helyzetű munkanélküliek tömegéből hány személynek sikerül ténylegesen elhelyezkednie a nyílt munkaerőpiacon. Indokolt lenne tehát a programoknak célcsoport-specifikus és a területi sajátosságokat figyelembe vevő hatáselemzése, illetve a bevont személyek életútjának több éves nyomon követése. A felnőttképzés valódi értékét ugyanis csak az mutathatja meg, hogy a tanuló felnőtt mennyit képes profitálni (elméleti vagy anyagi síkon) az elsajátított ismeretekből. A mérhető haszon különösen fontos azokban a társadalmi csoportokban, amelyekben a tanuló felnőtt egyfajta mintaként is megjelenhet a családja és tágabb környezete szemében.

FARKAS ÁGNES – RÁCZ ANDREA – SZABOLCSI JULIANNA

DMJV Gyermekvédelmi Intézménye, Gyermekjóléti Központja (Farkas Ágnes, Szabolcsi Julianna)
Debreceni Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék (Rácza Andrea)

Az iskolai karrier támogatása gyermekvédelmi perspektívából**BEVEZETÉS**

A posztmodern társadalomban élő ember egyik alapérzése – társadalmi státuszától függetlenül – a bizonytalanság. Ahogyan Beck is megállapítja¹, a tradicionális intézmények már nem képesek választ adni az embereknek, a kockázati társadalomban mindenki a saját életéért felel, az egészségromlás, az idősödés, a munkanélküliség, a szegénység gondja és kockázata egyénivé válik. Ugyanakkor Beck szerint a fejlett modernitásban az individualizáció olyan társadalmasodási folyamat keretfeltételei között zajlik, amely lehetlenné teszi az egyén valódi önállósodását. Az egyes embert trendek, divatok, piacok irányítják, minnek következtében olyan külső tényezők függvényévé válik, amelyekre ő maga semmilyen hatással sincsen². A gyermekkor értelmezése is jelentősen megváltozott, átrendeződött a gyermekek és felnőttek közötti viszony, elmosódtak az emberi élet egyes szakaszai közötti határvonalak. Winn például arra világít rá³, hogy a gyermekek életvitel és tudása szinte egyáltalán nem különbözik az őket körülvevő felnőttekétől, holott a gyermeki lét sajátosságából következően a felnőttek feladata volna a gyermekek védelmezése és nevelése. A globális kihívások a család működésének egészére is nagy hatással vannak, egyre kevesebb ideje jut a szülőknek gyermekük nevelésére, és ezt felelősségvállalásuk mértéke és minősége is megsínyli. Mindezeket fontos figyelembe venni, amikor a segítő szakmákról általában, illetve jelen tanulmányunk keretében konkrétan a gyermekvédelem kihívásairól gondolkodunk.

A gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény értelmében alapvető kívánságom, hogy a gyermekeknek és a családoknak minden segítséget meg kell kapniuk ahhoz, hogy a gyermek a családban nevelkedhessen, azaz a főszerep a prevencióé. Amennyiben a gyermek nem nevelhető a családban, a kiemelését követően a szakmai munkának a mielőbbi családgyógyításra kell koncentrálnia, ha pedig a gyermek nem helyezhető vissza a családjába, a szakellátó helyeknek a sikeres társadalmi integrá-

¹ BECK, U., *Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, individualitások keletkezése*, in *A társadalmi rétegződés komponensei*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1997, 418–468.

² BECK, U., *A kockázat-társadalom*, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég, Budapest, 2003, 238–239.

³ WINN, M., *Gyermekek gyermekkor nélkül*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1990.

ció előkészítéséről kell gondoskodniuk, az intézményes és a befogadó családi formában egyaránt. A családból való kiemelést követően a gyermeknek alapvető joga, hogy életkorának, fejlettségének, egészségének és egyéb szükségleteinek megfelelő oktatásban részesüljön, részt vehessen felzárkóztató és tehetséggondozó programokban. Joga van ahhoz is, hogy neveléséről, oktatásáról, ellátásáról véleményt nyilvánítson.

Hazánkban a veszélyeztetett kiskorúak száma 2007 óta kb. 200 ezer fő évente, míg a védelembe vett kiskorúak száma drasztikus növekedést mutat, 2011-ben számuk kiugróan magas volt, 29451 fő, aminek a háttérében az iskolai mulasztásokkal kapcsolatos jogszabályi változások állnak⁴. A szakellátási adatok azt mutatják, hogy a nevelőszülői hálózatokban elhelyezett gyermekek száma a gyermekotthonokban elhelyezettekéhez viszonyítva 2002 óta folyamatosan növekszik. 2011-ben gyermekotthonban 8431 gyermek és fiatal felnőtt élt, nevelőszülőnél pedig 12638.⁵

A roma gyermekek és fiatal felnőttek iskolai pályafutásával számos kutatás foglalkozik⁶, de a gyermekvédelmi szakellátásban élőkével már sokkal kevesebb. A gyermekek iskolai pályafutását jelző statisztikai adatok és kutatási eredmények köre korlátozott, bár az elmúlt években több tanulmány is foglalkozott a témával. Tanulmányunkban először a publikált kutatási eredmények alapján foglalkozunk a gyermekvédelemben élő gyermekek és fiatalok iskolai karrierjének alakulásával, különös tekintettel a roma gyermekek helyzetére. Ezt követően a gyermekjóléti szolgáltatásnak az oktatási előmenetelt segítő prevenció megoldásait vizsgáljuk, majd pedig azt a szakmai munkát, amely a családból már kiemelt gyermekek és fiatalok, különösen a roma származású gondozottak iskolai pályafutását támogatják.

I. A GYERMEKVÉDELEM ÉS AZ ISKOLA A KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Gyermekvédelemben élők iskolai pályafutásának vizsgálata

A szakellátásban élők kétharmada tanköteles korú, a gondozottak fele az általános iskolai korosztályba tartozik.⁷ A 2011-es OSAP adatok alapján elmondható, hogy a nevelőszülői ellátásban élő 15–17 évesek nagyobb arányban folytatnak középfokú tanulmányokat, mint a gyermekotthonokban élők; az előbbieket 86%-a, az utóbbiakat 61,1%-a tanul középiskolában, s jelentős a különbség az érettségivel végződő képzés tekintetében is (gimnázium és szakközépiskola), ami a későbbi munkaerő-piaci pozícióra és a sikeres társadalmi integrációra is kihat. Ebből a korosztályból a gyermekotthonban élők 54,3%-a szakmunkásképzőben és szakiskolában tanul, és csak 10,3%-a vesz részt érettségit adó képzésben. A nevelőszülői ellátásban élők 31,7%-a tanul érettségit nyújtó iskolában és 50,9%-a szakmunkásképzőben vagy szakiskolában.⁸ Fontos azonban megjegyezni, hogy az elmúlt években az érettségit adó képzésben részt vevők aránya lassú növekedést mutat, a 2002.

⁴ PAPHÁZI T., *Állam és család a gyermekvédelmi gondoskodásban*, in *Jó szülő-e az állam? – A corporate parenting terminus gyakorlatban való megjelenése*, Budapest, 2014, Rubeus Egyesület, 167–214. 172.

⁵ PAPHÁZI T., i.m., 208.

⁶ FORRAY R. K. – HEGEDŰS T. A., *Cigány gyermekek szocializációja*, Aula, Budapest, 1998.; RÉGER Z., *Cigány gyerekek nyelvi problémái és iskolai esélyei*, in *Iskolakultúra*, 1995/24, 102–106.; KERTESI G., *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*, Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

⁷ KSH 2012:10.

⁸ PAPHÁZI T., i.m., 187.

évi 22%-ról 25%-ra nőtt.⁹ Azok, akik nagykorúságuk után elhagyják a rendszert, annál könnyebben integrálódnak a társadalomba, minél magasabb az iskolai végzettségük. A kikerülő 18–25 évesek közül minden másodiknak általános iskolai végzettsége van, a rendszerből 2011-ben távozó nagykorúak esetében ez közel 40%, míg 56,3%-uk középfokú, 3,2%-uk pedig felsőfokú végzettséggel rendelkezett.¹⁰

Az elmúlt években készült több kutatás is igazolta, hogy a két ellátási formából adódó különbségek erősen befolyásolják az iskolai pályafutás sikerességét. A 2008-as országos kompetencia-felmérés adatai szerint a nevelkedési hely erőteljesen meghatározza az iskolai teljesítményt. Az előző évi tanulmányi átlageredményeket nézve a saját családban élők átlaga a gyermekotthonban élőkéhez képest közel egy egész jegynyi különbséget mutat (a családban élők átlaga 3,96, a gyermekotthonban élőké 3,15), viszont akik nevelőszülőknél élnek, jobban tanulnak, mint akik intézményekben nevelkednek (az ő tanulmányi átlaguk 3,47). A jövőre vonatkozó középfokú tanulmányi tervek megegyeznek a gyermekvédelmi adatokban jelzettekkel. A gyermekotthonban élők 41%-a preferálja a szakmunkás végzettséget, míg a saját családdal élőknek csak a 11,3%-a¹¹. A jobb, illetve rosszabb iskolai teljesítmény azonban nem írható kizárólag a nevelőszülői ellátás javára, illetve az intézményes ellátás rovására, hiszen azt is látni kell – amint Neményi Mária és Messing Vera kutatása rámutatott¹² –, hogy azoknak a gyermekeknek és fiataloknak, akik alacsony életkorúak és normál szükségletűek, nagyobb esélyük van rá, hogy nevelőszülőkhöz kerüljenek, csakúgy, mint a lányoknak és a nem roma származásúaknak. A kutatás arra is rávilágított, hogy a kamaszok esetében a legjellemzőbb beutalási ok az iskola-kerülés és a magatartási problémák, például az éretlenség, ami a tanulást igencsak megnehezíti. A nevelőszülőknél élők 37%-ánál tapasztaltak olyan elmaradást, ami a tanulást vagy a beilleszkedést gátolta.¹³

Láthatjuk, hogy a gyermekvédelemben élők számára a középfokú tanulmányokat a szakmai képzések jelentik. Egy 2009-es kutatásból kiderül, hogy a 15–18 évesek iskolai teljesítménye nagyon rossz, egyharmaduk ismételt általános iskolában osztályt. A fiatalok 60%-ának nincs egyetlen olyan tanára sem, akinek őszintén elmondhatná a problémáit. Az őszintétlen kapcsolatokból eredő rossz iskolai közérzetre egy válaszuk van: az iskola-kerülés.¹⁴ Hegedűs az egyik kutatása során¹⁵ – amely a javítóintézetbe került fiataloknak a családdhoz, az iskolához, az erőszakhoz fűződő viszonyát tárta fel – arra kérte a fiatalokat, hogy fejezzék be ezt a mondatot: „Az iskola olyan, mint...”. A válaszok a következők voltak: a börtön, a kínzókamra, a halottasház, a hajléktalanszálló, ahol az embert megalázzák. Többen fizikai bántalmazásról is beszámoltak. Ennél pozitívabb képet mutat

⁹ KSH, i.m., 10.

¹⁰ KSH, i.m., 12.

¹¹ RÁCZ A., et al., *Secondary analysis of national data sets and survey of a sample of Child Care Agencies in Hungary*, A Case Study, Institute for Social Policy and Labour, Budapest, 2009.; GYARMATI A., *Családi-nevelési környezet és tanulói teljesítmény. A családban és a gyermekvédelmi rendszerben élő 8. és 10. évfolyamos tanulók tanulmányi kompetenciákban megjelenő különbségei*, in *Kapocs*, 2011/1, 56–61.

¹² A minta elemszáma 1866 fő volt. Három korcsoportot vizsgáltak: csecsemőkorúakat, iskolába lépőket és kamaszokat. A származást akkor tudták megállapítani, ha a gyermek dokumentációjában találtak erre utaló adatot, illetve, ha az adatlapot kitöltő szakember jelezte, hogy a gyermeket romának tartja.

¹³ FÜLÖPNÉ ANDRÉKÓ K., *A nevelőszülőknél élő gyermekek tanulási és magatartási zavarainak kezelési lehetőségei, illetve nehézségei a szakellátásban*, in *Kapocs*, 2003/6, 46–50.

¹⁴ HODOSÁN R. – RÁCZ A., *Szakmai képzésben részesülő, gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok iskolai pályafutásának vizsgálata*, in *Család, Gyermek, Ifjúság*, 2009/4, 14–24.

¹⁵ HEGEDŰS J., *Család – erőszak – iskola a fiatalkorú bűnelkövetők életében*, in *Javítóintézet, család, gyermekvédelem*, Kapocs könyvek 4., Budapest, 2004, 11–60.

Rausch két megyére kiterjedő online kérdőíves kutatása¹⁶, melyből az derül ki, hogy a gyermekek többsége be tudott illeszkedni az osztályközösségbe és a tanárok részéről sem tapasztalt előítéletes bánásmódot, bár a fiúk ítélete e tekintetben kevésbé pozitív, és ők gyakran keverednek verekedésbe is. Fülöpné korábban idézett kutatásának tanúsága szerint a gyermekek 7%-a szorongásos tüneteket mutat. Az intézményes ellátásban élők közül sokan magányosnak érzik magukat (a gyermekotthonban élők 30,9%-át gyakran fogja el a magány érzése, a lakásotthonban élők közt ez az arány 32,4%), míg a nevelőszülői ellátásban a magány csak néha tör rá a gondozottakra.¹⁷

Ezen problémák kapcsán érdekes felidézni Hercz Mária 2005-ben publikált kutatási eredményeit¹⁸, amelyek a pedagógusok szakmai énképét és gyermekképét vizsgálták. Az eredmények a gyermekvédelem számára is komoly tanulsággal bírnak. A pedagógusok vélekedése szerint a gyermekek életkorának növekedésével a tanár-diák viszony egyre romlik. A tanárok a gyermekek jó értelmi képességét és gyors felfogását értékelik a legtöbbször. Az általános iskolában tanítók és a gimnáziumi tanárok a gyors felfogású gyermekeket tartják okosnak, míg a szakképzésben dolgozó pedagógusok azt a diákot, aki általános műveltséggel rendelkezik. A gyermekek fejleszthetőségében ezen felmérés szerint a pedagógusok 56%-a hisz. A gyermekvédelemben élők számára öröndetes eredmény, hogy jellemzően az általános iskolai és a szakképzésben dolgozó pedagógusok tartják lehetségesnek és fontosnak a fejlesztést, és ők hisznek a modern fejlesztési programok hatékonyságában is. Hegedűs¹⁹ legújabb kutatása arra világít rá, hogy a pedagógusok eszköztelenül állnak számos problémával szemben, amilyen például a gyermekbántalmazás, valamelyik családtag szenvedélybetegsége, vagy egy-egy gyermek beilleszkedési és magatartászavara.

Az iskolai pályafutás szempontjából az is meghatározó, hogy milyen településen él a gyermek. Babusik²⁰ felhívja a figyelmet arra is, hogy a nevelőszülők 36%-a a legfejlettebb, hátrányos helyzetű, a szegénység szempontjából magas kockázatú kistéleplésen él.

A becslt adatok szerint a gyermekvédelmi szakellátásban részesülők 5%-a tanul felsőoktatási intézményben.²¹ A kompetencia-felmérések azonban azt jelzik, hogy ennél többen szeretnék a felsőfokú oktatásban részt venni, azt azonban nem tudjuk, hogy mennyire reálisak ezek a vágyak. A saját családdal élők 55%-a kívánna felsőfokú végzettséget szerezni, míg a nevelőszülőknél élőknek 26%-a, a gyermekotthonokban élőknek pedig csak 15%-a.²² A sikeres iskolai pályafutásban óriási szerepet játszik a nevelkedési hely, valamint annak stabilitása, a gyermekvédelmi szakemberek szemlélete (például hogy segítenek-e a diákoknak hozzáférni a különböző támogatásokhoz), a tanárok és a diáktársak viselkedése, ami eldönti, hogy a gyermekvédelmi háttér okán megbélyegződik-e a gyermek az oktatási intézményekben, vagy épp ellenkezőleg, pozitív bánásmódban részesül. Az egyéni tényezők is fontosak, a motiváció, a tanulás szeretete, egy biztos

¹⁶ RAUSCH A., *Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek és fiatalok néhány jellemző iskolai problémája*, in *Iskolakultúra*, 2013/11, 101–116.

¹⁷ RAUSCH A., i.m.

¹⁸ HERCZ M., *Pedagógusok szakember- és gyermekképe (gondolatok a kognitív fejlődésről vallott nézetek megismerése közben)*, in *Magyar pedagógia*, 2005/2, 153–184.

¹⁹ HEGEDŰS J., i.m.

²⁰ BABUSIK F., *A nevelőszülői rendszer kutatása – pilot kutatás*, MTA Gyerekprogram Iroda – Delphoi, 2009.

²¹ RÁCZ A., *Gyermekvédelemből a felsőoktatásba – a felsőoktatási részvételt befolyásoló endogén és exogén tényezők*, in *Kapocs*, 2009/4, 34–43.

²² RÁCZ A., i.m.

jövő megteremtése iránti vágy is elvezethet a felsőoktatásig.²³ Rákó kutatása²⁴ arra is felhívja a figyelmet, hogy a felsőoktatásba bejutó hallgatók sincsenek könnyű helyzetben, s nem csak az anyagi nehézségek miatt, hanem mert például az adminisztrációs feladatok megoldása is nehézséget jelent a számukra. Nagy szükségük van hát diáktársaik aktív támogatására.

A gyermekvédelemben élő roma gyermekek helyzete

A származási adatok rögzítésének tilalma okán nem rendelkezünk arra vonatkozóan statisztikai adatokkal, hogy a gyermekvédelemben, akár az alapellátásban, akár a szakellátásban, a gyermekek hány százaléka roma származású. Több kutatás is jelzi azonban, hogy a roma gyermekek felülreprezentáltak a gyermekvédelmi szakellátásban.²⁵ A szakemberek véleménye szerint azonban a bekerülés oka nem a gyermek származása, hanem a veszélyeztetettség mértéke, a szülők deviáns viselkedése. A hazagondozás sikerével kapcsolatban pedig előítéletes nézetet képviselnek, úgy vélik, hogy a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében biztosított jó körülmények nem motiválják, inkább passzívvá teszik a szülőket²⁶. A roma gyermekek etnikai identitása nem alakulhat ki e rendszerben, mivel a gyermek többnyire nem roma környezetben, hanem vérszerinti családjától eltérő szociokulturális körülmények között él. A kutatás eredményei szerint minél hosszabb időt tölt el egy roma gyermek a szakellátásban, annál kisebb az esélye annak, hogy családjához visszakerüljön. Ennek több oka van. A roma családok gyakran nehéz anyagi helyzetük miatt nem tudják látogatni gyermekeiket a lakóhelyüktől távolabb lévő gondozási helyeken. A kiemelés követően többnyire nem látnak esélyt rá, hogy visszakaphassák gyermekeiket, ezért a kapcsolattartásról is lemondanak. Vannak olyan szülők is, akik életvitelük, szenvedélybetegségük vagy személyiségük éretlensége következtében szakítják meg a kapcsolatot gyermekükkel. Találkozni olyan esetekkel is, amikor az intézmény dolgozóinak vagy a nevelőszülőknek elutasító, esetleg ellenséges viselkedése tartja távol a szülőket gyermekeiktől.²⁷ Babusik kutatása rávilágít arra is, hogy a roma gyermekeket nagyobb arányban helyezik el vér szerinti szüleiktől távol. A romák 47%-a nem szokott találkozni a szüleivel, a nem roma gyermekeknél ez az arány 37%. Kéthetente vagy havonta a nem roma gyermekek 51%-a, a romák 24%-a találkozik családtagjaival.²⁸

Neményi és Messing említett kutatásában a gyermekek 32%-a volt roma. A romának tartott gyermekek nagyobb arányban kerülnek gyermekotthonba, mint a nem roma társaik. A romák 43%-a, míg a nem romák 57%-a járt életkorának megfelelő iskolai osztályba.

²³ RÁCZ A. – KORINTUS, M., *Keeping young people with a care background in education in Hungary – Accommodation with conditions and support*, in *European Journal of Social Work*, 2013/1, 55–69.

²⁴ RÁKÓ E., *Gyermekvédelmi gondoskodásban élők a felsőoktatásban*, in *Jó szülő-e az állam?*, Budapest, 2014, Rubeus Egyesület, 344–356.

²⁵ NEMÉNYI M. – MESSING V., i.m.

²⁶ HERCZOG M. – NEMÉNYI M., *Roma gyerekek a gyermekvédelemben*, in *Család, Gyermek, Ifjúság*, 2007/6, 6–12.

²⁷ ERRC (Európai Roma Jogok Központja), *Fenntartott érdektelenség. Roma gyermekek a magyar érdekvédelmi rendszerben*, Budapest, 2007.; ERRC, *Életfogytiglan. Roma gyermekek a magyar érdekvédelmi rendszerben*, 2011.

²⁸ DARVAS Á., *Egy nevelőszülői kutatás tapasztalatai. Alkalmazkodás és fejlesztés a gyermekvédelemben*, a Fővárosi TEGYESZ Konferenciája, Budapest, 2013. 20. http://www.tegyesz.hu/file/Gyermekvedelmi_napok/GYVN_2013/honlapra/konferencia/Darvas_Agnes_Egy_neveloszuloi_kutatas_tapasztalatai.pdf (Utolsó megtekintés: 2014.06.11.)

A roma gyermekeknek számos előítéllettel kell megküzdeniük az iskolában és a gyermekvédelem rendszerében is, és nagykorúvá válva további diszkriminációval találkozhatnak a munkaerőpiacon vagy például az egészségügyi ellátásban²⁹.

A fenti adatok, kutatási eredmények figyelembe vételével a következőkben azt vizsgáljuk, hogy a gyermekjóléti alapellátásban és a gyermekvédelmi szakellátásban milyen prevenciós, illetve nevelési módszerek, felzárkóztató lehetőségek kínálkoznak, amelyek csökkenthetik kiemelten a roma gyermekek hátrányait, mérsékelhetik iskolai kudarcaikat és megerősíthetik jövőbeni munkaerő-piaci pozíciójukat.

II. A GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLTATÁSNAK AZ OKTATÁSI ELŐMENETELT SEGÍTŐ PREVENCIÓS MEGOLDÁSAI

A gyermekjóléti szolgálatok törvény által előírt kötelessége a gyermekek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődésének, jólétének, a családban történő nevelkedésének elősegítése, a veszélyeztetettség megelőzése és a kialakult veszélyeztetettség megszüntetése, valamint a gyermek családból történő kiemelésének megelőzése. A gyermekjóléti szolgálatok feladatai közé tartozik többek közt az is, hogy tájékoztatást nyújtsanak a gyermeki jogokról és a gyermek fejlődését biztosító támogatásokról, családtervezési, pszichológiai, nevelési, jogi, fejlesztőpedagógiai, mentálhigiénés tanácsokkal szolgáljanak, hogy működtessék a veszélyeztetettséget észlelő és jelző rendszert, de az ő hatáskörükbe tartozik a családgondozás is, valamint hogy szükség esetén javasolják a hatósági intézkedést. A gyermekjóléti szolgáltatás elvileg minden gyermekre kiterjed, de az alapellátást nyújtó szervezetek ténylegesen persze nem kerülnek kapcsolatba minden kiskorúval. A KSH 2010-es adatai alapján a prevenciós szolgáltatást igénybe vevő gyermekek száma 162 966 fő volt.³⁰

A gyermekjólét látókörébe kerülő gyermekek nagy része iskoláskorú, akik tanulási zavarokkal, magatartási problémákkal küzdenek, illetve nem tesznek eleget tankötelezettségüknek, családjuk pedig többnyire hátrányos helyzetű, szegény, vagy mélyszegénységben él. Az oktatási rendszer jelenleg nem, vagy csak kis mértékben képes ezen gyermekek társadalmi hátrányait csökkenteni. Az iskola közel azonos elvárásokat támaszt a különböző családokkal szemben, amiknek azonban a szegényebb családok nem tudnak megfelelni. Különösen a halmozottan hátrányos helyzetű roma családok nem. Az ellátási terület demográfiai összetételétől függ, hogy a gyermekjóléti szolgáltatók milyen arányban kerülnek kapcsolatba cigány gyermekekkel. A velük folytatott munka akkor lehet eredményes, ha a családok (az apa) elfogadják a segítőt, de még akkor sem biztos, hogy sikerül bevonni a mélyszegénységben élő roma gyermekeket a különböző szolgáltatásokba, programokba. Ne „velük dolgozzunk”, hanem „együtt dolgozzunk velük!” – fontos lenne, hogy ez az elv mindenütt gyakorlattá váljék.

Az iskolai kudarcoknak sokféle oka lehet, fontos a megelőzés, de a már kialakult problémák kezelésére is megoldást kell találnunk. A jogszabályi változások mellett különféle programok tesznek/tettek kísérletet alternatív lehetőségek, módszerek bevezetésére, de a gyermekek képességeinek, készségeinek kibontakoztatásához, személyiségük fejlődéséhez csak a különböző feltételek (infrastruktúra, humán erőforrás, pénzügyi háttér, kreativitás, nyitottság, stb.) együttes jelenléte teremthet esélyt.

²⁹ RÁCZ A., *Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer)igények*, L'Harmattan, Budapest, 2012.

³⁰ KSH, *A gyermekvédelmi jelzőrendszer – 2010, Statisztikai Tükör*, 2011.

A gyermekek jól-léte tehát számos feltételtől függ: „Milyen a család, amelyben a gyermek nevelkedik, milyen a település, ahol az otthona van? Megkap-e mindent – szeretetet, biztonságot, ételt, meleget, játékot, védőoltást, betegség esetén gyógyítást – a csecsemő, majd a kisgyerek? Mennyire figyel rá az óvodai-iskolai pedagógus, mennyire segít abban, hogy képességei és tehetségei felszínre kerüljenek, szabadon fejlődjenek? Milyen élményeket, tapasztalatokat szerez, milyen kötődései alakulnak ki a barátok között, a különböző kortárs közösségekben?”³¹

A gyermekek általában örömmel, izgalommal készülnek az iskolába. Ez a lelkesedés vagy megmarad vagy kissé lelohad, a legrosszabb esetben pedig súlyos problémákat generáló szorongássá alakul. A többnyire szociokulturális hátrányokkal induló, szorongó gyermek számára nem lesz fontos az iskola, a tanulás, hiszen az örökös kudarcok miatt nincs, ami erre motiválja.³²

A gyermekjóléti szolgálatok a maguk eszközeivel igyekeznek elősegíteni, hogy a gyermekek az iskolában jól érezzék magukat, és teljesítményük révén mind ők, mind a pedagógusok sikerélményhez jussanak. Ezek az eszközök a prevenció különböző szintjein, különféle formában jelennek meg. A gyermekvédelmi munka során többnyire a másod- és harmadlagos prevencióval találkozunk, amelynek hatósugara a már problematikus családokra terjed ki. A leghatékonyabb megoldásra, vagyis a problémák kialakulásának megelőzésére sajnos alig jut pénz és energia.

A prevenció szintjei

1. Elsődleges (primer) prevenció: a gyermekek fejlődését igyekszik helyes irányba terelni, ütemét pedig gyorsítani, megelőzve a fenyegető ártalmak, a veszélyeztető körülmények kialakulását. A környezet megváltoztatása és az egyén problémamegoldó készségének erősítése csak együttesen hozhat e téren eredményt.³³

Az elsődleges prevenció körébe tartozó lehetőségek:

Tájékoztatás nyújtása – többek közt a szolgáltató működéséről, a gyermek testi, lelki egészségének biztosításával, a családban történő nevelkedésével kapcsolatos jogokról, a lehetséges támogatásokról és ellátásokról, valamint az adott település szabadidős programjairól, és ezen programok szervezőiről.

Szabadidős programok szervezése – mellyel a gyermekjóléti szolgálat a családban jelentkező nevelési problémákat segít megoldani, és egyben kezdeményezi, hogy a közoktatási intézmények, az ifjúsággal foglalkozó szociális és kulturális intézmények, valamint a társadalmi szervezetek is álljanak elő a megelőzést szolgáló programokkal. Nyilvántartást vezet a szabadidős programok szervezőiről, és ezt az információt megosztja a gyermekekkel, a szülőkkel, valamint az iskolai gyermek- és ifjúságvédelmi felelősökkel.³⁴

³¹ DARVAS Á. – FERGE ZS., *Gyerekek szegénysége*, in *Hogyan szeressük a gyerekeket? Korszak és magyar gondolkodók írásai*, UNICEF Magyar Bizottság – Eötvös Kiadó, Budapest, 2011., 349–350.

³² DARVAS Á., i.m.

³³ *Gyermekjóléti szolgáltatás – Prevenció*, TÁMOP 5,4,1. „Szociális és gyermekvédelmi szabályozó rendszer kidolgozása” pillér, Budapest, 2011.

³⁴ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről.

A szabadidős programok típusai:

1. *Csoportos tevékenység.* A csoportok (film klub, gitár klub, amatőr színjátszó csoport, kézműves foglalkozások, stb.) lehetnek tematikusak, irányítottan vagy spontánul, önkéntes alapon szerveződők, időben behatároltak, vagy folyamatosan működők. Segítenek, hogy a résztvevő gyermekek megélhessék az elfogadás élményét, hozzájárulnak önismeretük, énképük alakulásához, készségeik, képességeik fejlesztéséhez. A csoportokban sikerélményhez juthatnak, és új ismereteket, barátságokat köthetnek. Mindez pozitív hatással lehet iskolai teljesítményükre.

2. *Alkalmakhoz (ünnepekhez, évszakokhoz) kapcsolódó programok.* Főként szociálisan hátrányos helyzetű gyermekeknek kínálnak lehetőséget az éppen aktuális ünnepek (Farsang, Gyermeknap, Mikulás, Karácsony) közös megélésére, vagy a szünidő hasznos eltöltésére.

3. *Rekreációs, sportfoglalkozások.* Elsősorban a kamaszok kedvelik ezeket a programokat: miközben élvezik a versenyeket, a mozgást, szinte észrevétlenül tanulnak meg szabályokat követni és alkalmazkodni is.

4. *Fejlesztő foglalkozások.* Fejlesztőpedagógus, logopédus foglalkozik a tanulási nehézségekkel küzdő gyermekekkel. Helyben, könnyen elérhető szolgáltatás, mely célzottan segít megoldani az iskolában jelentkező tanulási problémákat.

5. *Korrepetálások.* A gyermekjóléti szolgálat munkatársai mellett középiskolások, főiskolai-egyetemi hallgatók is bekapcsolódtak ebbe a munkába. Ezek az önkéntesek nemcsak a tanulásban segítenek a gyerekeknek, hanem a saját életükkel példát is mutatnak nekik.³⁵

Az észlelő- és jelzőrendszer működtetése

Segítségével időben felismerhető, ha egy gyermek veszélyeztetetté válik. A gyermekjóléti szolgálat – a szakmai kompetencia- határokat tiszteletben tartva – együttműködik az illetékes egészségügyi, szociális, nevelési-oktatási intézményekkel, hatóságokkal és civil szervezetekkel. A gyerekek iskolai teljesítményének támogatását, az iskolai lemorzsolódás ellen szervezett programokat elsősorban a gyermekvédelmi jelzőrendszer működése, az együttműködés segítheti. Komplex programot csak együttműködő partnerek képesek megvalósítani, ezért a kapcsolatok kiépítése és folyamatos ápolása egyaránt fontos.

Szolgáltatások közvetítése

A családgondozó a nyilvántartott szolgáltatások közül azt választja, illetve azt ajánlja, amelyet alkalmasnak ítél a felmerülő probléma megoldására.

2. Másodlagos (szekunder) prevenció: esetfeltáró, diagnosztikai és korrekatív típusú szolgáltatások szervezésével igyekszik kiküszöbölni az elsődleges prevenció ellenére is kialakuló zavarokat, rendellenességeket, csökkenteni az ártalmakat³⁶. Az észlelő- és jelzőrendszer akkor „jelez”, amikor nyilvánvalóvá válik, hogy szakember nélkül nem boldogul a család. Elkerülhetetlen a társintézményekkel való együttműködés megszervezése,

³⁵ SZIKULAI I., *Prevenció a gyermekjóléti szolgáltatásokban*, in *Modernizációs kihívások és szolgáltatási válaszok a gyermekvállalás- és nevelés területén*, Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok, Rubeus Egyesület, Budapest, 2013, 81–90., 83–89. http://rubeus.hu/wpcontent/uploads/2013/09/24527_gyermek_es_ifjusagvedelmi_tanulmanyok_harmadik_kotet.pdf 2014. (Utolsó megtekintés: 2014.05.19.)

³⁶ Gyermekjóléti szolgálat – Prevenció, i.m.

esetmegbeszélések tartása. A gyermekjóléti szolgálatok munkatársai komplex családgondozással segítik a gyermek problémáinak megoldását, és a családban jelentkező működési zavarok megszüntetését.

3. Harmadlagos (tercier) prevenció – azaz rehabilitáció és reintegráció.³⁷ A prevenciónak ez a formája a közösségen belül igyekszik csökkenteni az akut rendellenességek, zavarok, ártalmak, veszélyeztető körülmények következtében kialakult defektusok (devianciák) előfordulási arányát, majd a veszélyhelyzet megszűnte után abban segíti a gyermeket, hogy a múltbéli nehézségek ellenére is képes legyen újra beilleszkedni családjába, és tágabb közösségébe. A gyermeknek a családba való visszahelyezése, újbóli beilleszkedése és az utógondozása személyes segítő kapcsolat keretében végzett családgondozással érhető el.

A gyermekjóléti alapellátásban dolgozó szakembereknek nyitottnak, toleránsnak és elfogadónak kell lenniük. Csakis együttműködő-képességgel, a másik ember iránti tisztelettel segíthetnek a gondozottakon.

A következőkben a roma gyermekek iskolai karrierjére fókuszálva vizsgáljuk meg a gyermekvédelmi szakellátás gyakorlati feladatait.

III. A GYERMEKVÉDELMI SZAKELLÁTÁSNAK A ROMA GYERMEKEK OKTATÁSI ELŐMENETELÉT TÁMOGATÓ METÓDUSAI

A gyermekjóléti szolgáltatás prevenciós programjai között lehetnek speciálisan roma gyermekekre szabottak, de a célcsoport elsődlegesen mindig az adott településen élő veszélyeztetett gyermekek és fiatalok köre. Az etnikai hovatartozás tudatának és az önazonosságnak az erősítése rendkívül fontos, még ha tilos is a származási adatokat feltüntetni. A következőkben kifejezetten ezt a problémát vesszük szemügyre, a gyermekvédelmi szakellátás szemszögéből.

A gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő roma gyermekek a gondozás-nevelés bevett gyakorlatán túl plusz feladatokat is rónak a szakemberekre: segíteni kell a szocializációjukat, etnikai hovatartozásuk és önazonosságuk megtartását és megerősítését, valamint támogatni kell iskolai pályafutásukat is. (Természetesen a gyermekvédelmi szakellátásnak a nem roma származású gyermekek szocializációját és iskolai pályafutását is segíteniük kell, de nem teljesen azonos módszerekkel.)

1. A roma gyermekek szocializációja

A roma gyermekek szocializációját sokféle jelzővel szokták illetni: más, hiányos, elmaradott. Ők nagyobb szabadságot élveznek családjukban, mint nem roma társaik, kevesebbet követelnek tőlük a felnőttek, igényeiket azonnal kielégítik. Nincs szigorú napirend, az alvás és az étkezés ideje a gyermek ritmusához igazodik. A nevelési módszerek megengedőek, kevesebb a korlátozás, aminek következtében a roma gyermekek ritkábban élnek át frusztrációt, ugyanakkor közvetlenebbül és szabadabban fejezik ki érzelmeiket.

³⁷ Gyermekjóléti szolgáltatás – Prevenció, Budapest, 2011.

Kimarad az életükből a dackorszak és a szeparációs szorongás.³⁸ Késleltetési képességük fejletlen.

A roma gyermekek rendszerint rossz lakhatási és anyagi körülményeik, valamint az azokhoz társuló életviteli problémák miatt kerülnek be a szakellátásba. Az új környezet, amelyhez egyik napról a másikra alkalmazkodniuk kell, alapvetően különbözik megszokott közegüktől. A rendszeres étkezésért, meleg szobáért, tiszta ruháért és környezetért, az iskolába járásért cserébe új szokások tömegének felvételét várják tőlük életük új szereplői. Egyszeriben más szabályok szerint szerveződik az életük, szabadságukat korlátozzák. Ki kellett szakadniuk a családjukból, a megszokott környezetükből, az új helyzetben bizonytalaná válnak, úgy érzik, nem tudnak megfelelni az elvárásoknak, ráadásul nyelvi nehézségeik is adódhatnak – mindez annyira frusztrálhatja őket, hogy teljesen elveszítettnek érzik magukat. Az ilyenkor megfigyelhető „...negatív (sok esetben agresszív) reakciók éppen kezdeti válaszadási módjaik, viselkedésük meg-nem-értettségéből, illetve azok félreértelmezéséből fakadnak”³⁹, nem pedig „rosszaságuk”, „neveletlenségük” bizonyítékai.

Ahhoz, hogy a többségi társadalom elvárásaihoz, normáihoz való alkalmazkodásukat segítsük, empátiára és a gyermekek feltétel nélküli elfogadására van szükség. Sokat segítené a gyermekvédelmi szakellátásban dolgozóknak, ha mélyebben ismernék úgy általában is a roma családok belső működését, és a gondjukra bízott konkrét gyermekek családjának életét is. Így nemcsak azokról a konkrét életeseményekről tudnának, amelyek miatt a gyermeket gondozásba vették, hanem ezeken túlmenően ismernék a szülőknek a gyermekneveléssel kapcsolatos attitűdjét is, szokásaik, meggyőződések rendszerét, hitét, világlátását. Ha a gyermekek viselkedését mindig csak a többségi társadalom értékítéletének vetik alá, sosem fogják megérteni a mögöttes okokat, és rendre téves megállapításokra, következtetésekre jutnak. Könnyítené a gyermekek beilleszkedését, ha a gondozási helyen lenne olyan felnőtt, aki érti és beszél a roma nyelvet vagy maga is roma származású. A roma nevelőszülőknek azért van rendkívül fontos szerepük a roma gyermekek nevelésében, mert a gondozottak identitásának megőrzése mellett tudják segíteni a többségi társadalom szabályaihoz, normáihoz való alkalmazkodásukat.

Sajnálatos módon a gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók és a nevelőszülők között is sok az előítéletes, aki a gyermekek viselkedését a társadalomban élő negatív sztereotípiáknak megfelelően magyarázza, nyílt előítélettel, erős indulattal fordul a roma gyermekek felé. Mások tagadják előítéletességüket. Azt mondják, hogy ők a gyermeket teljes mértékben el tudják fogadni, a szülők viselkedését, életmódját azonban nem, és jobbnak látnák, ha egyáltalán nem lenne kapcsolat a gyermekek és vérszerinti szülei között. „Amikor a gyerekek hétvégre hazamennek, a szülők lerombolják, amit mi felépítettünk hétközben. Mi megtanítjuk a gyerekeknek, hogy rendszeresen fürödjenek, fogat mossanak, rendben tartsák a ruháikat, szépen terített asztalnál egyenek. Otthon az is jó, ha lábasból esznek, és amikor visszajönnek, azt gondolják, hogy ez így van jól, mert otthon is így csinálják, mert a szülő az első. Amikor a gyerekek otthonról visszajönnek, kezdetünk mindent előlről (...) a család nem tartja be a gyerek diétáját, nem viszi el táncrea, ez egy teljesen nihilista környezet.”⁴⁰

³⁸ FORRAY R. K. – HEGEDŰS T. A., *Romagyermek háromhetes nyári tábora 1990-ben – Egy multikulturális kutatás kísérleti kontrollja*, in *Új Pedagógiai Szemle*, 1991/12, 72–81.

³⁹ MÉSZÁROS A., *A roma gyermekek alternatív iskolai fejlesztése*, in *Romák és oktatás, Iskolakultúra*, Pécs, 2001., 47–54., 50.

⁴⁰ ERRC 2011: 39.

Az előítéletes viszonyulás – még ha csak a szülőre irányul is – megakadályozza gyermekek feltétel nélküli elfogadását, empátiás megértését, a bizalmi kapcsolat kialakulását, pedig az elfogadó magatartás és az elfogadottság élménye együttesen teremti meg azt a pozitív érzelmi légkört, melegséget, melynek segítségével hatással tud lenni a felnőtt a gyermekek viselkedésére. A feltétel nélküli elfogadás egy személy alapvető értékességének fenntartás nélküli elfogadását jelenti. A jó gyermekvédelmi szakembernek szilárd meggyőződése, hogy még a legelesettebb ember is értékek hordozója. A feltétel nélküiség pedig azt jelenti, hogy nem azért fogadjuk el vagy szeretjük a gyermeket, illetve a szülőt, mert szimpatikus, mert a mi értékítéletünk szerint valami jót csinált, esetleg okos, megható vagy szellemes, hanem a pusztán létét tiszteljük. Ha képesek vagyunk így viszonyulni a gyermekhez, ő egyre nagyobb biztonságban érzi majd magát. A feltétel nélküli elfogadás a személynek szól, nem pedig egyes tulajdonságainak, cselekedeteinek. Vagyis ha feltétel nélkül elfogadunk valakit, az nem jelenti azt, hogy mindenben egyetértünk vele, és azt sem, hogy helyesljük a viselkedését, minden tettét vagy elgondolását.

A gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek esetében az autoriter, büntetésre alapozott nevelési módszerek csődöt mondanak, hiszen csak a frusztrációt és a belőle fakadó agresszív megnyilvánulásokat erősítik. Ezek a gyermekek könnyebben bevonhatók a közös tevékenységbe, szívesebben tesznek eleget elvárásainknak elfogadó, meleg, szeretetteljes légkörben, ahol szabadon kifejezhetik érzelmeiket. Az új értékek, normák, szabályok elsajátítása modellkövetés során valósul meg, az azonosuláshoz azonban pozitív érzelmi kapcsolat szükségeltetik. A roma gyermekek szokásainak alakításához türelem kell és egyértelmű – de szükség esetén módosítható, alakítható – szabályrendszer, az idő strukturálása, biztonságot nyújtó napirend kialakítása. A szabályok betartatása mellett a szabadság iránti igényüket is ki kell elégíteni, amihez odahaza hozzászoktak (játék a szabadban, barátokkal tölthető szabadidő, tánc stb.)

Az általunk helytelennek ítélt viselkedést – büntetés helyett – a káros következmények logikus végiggondoltatásával és pozitív megerősítésekkel módosíthatjuk.

2. Az etnikai hovatartozás erősítése

A roma gyermekek etnikai hovatartozás-érzésének megerősítése a gyermekvédelmi szakellátás egyik legfontosabb nevelési feladata. A gyermekek identitásának alakulásában nagy szerepe van az azonosulásoknak és a tagadásoknak. Az identitás szoros összefüggésben áll az énképpel, feltétele az önbizalom és a kompetencia létrejöttének. Az etnikai hovatartozás kialakulása egy fejlődési folyamat eredménye, és magában foglalja a csoporthoz tartozás érzését csakúgy, mint az elkötelezettséget az adott csoport kultúrája, nyelve, szokásrendszere iránt.⁴¹

Azok a roma gyermekek, akik egészen kicsi koruktól fogva olyan gondozási helyen nevelkednek, ahol nem roma szakemberekkel kerülnek szoros érzelmi kapcsolatba, és a vér szerinti családjukkal ritkán, esetleg egyáltalán nem találkoznak, rendszerint nem érzik magukat romának, és rendkívül fájdalmasan érinti őket a megkülönböztetés, amellyel a kívülállók külső jegyeik miatt sújtják őket⁴². Ezeknek a gyermekeknek nagyon nehéz feldolgozniuk azt az ellentétet, mely az önmagukról alkotott kép és a társadalmi megíté-

⁴¹ NEMÉNYI M., *Serdülő roma gyermekek identitás-stratégiái*, in *Educatio*, 2007/1, 84–98.

⁴² SZABÓNÉ KÁRMÁN J., *Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénés attribútumai a hazai roma/cigány értelmiség körében*, MI/MÁS Konferencia, Eger, 2008.

lés között feszül. Amennyiben a gondozási helyen a romákat elítélő felnőttek véleménye beépül a személyiségükbe, erős ellenérzés is kialakulhat bennük saját etnikumukkal szemben, ami tartósan akadályozhatja identitásuk megszilárdulását, s egyfajta tudathasadásos állapothoz vezethet.⁴³ Azok a gyermekek, akiket későbbi életkorban, erősen hátrányos helyzetű családból emelnek ki, ismerik a roma kultúrát, beszélik a nyelvet, kötődnek etnikai csoportjukhoz.⁴⁴ Közülük sokan vállalják etnikai hovatartozásukat, büszkékké válnak rá, és társaikat is segítik származásuk pozitívumainak felismerésében. Különösen a fiúkat a csoporton belüli vezető szerephez juttathatja etnikai hovatartozásuk vállalása. A kitaszítottság, a megbélyegzettség a legkülönbözőbb reakciókat válthatja ki a roma gyermekekből. Egyes esetekben a többségi elvárásoknak való megfelelési vágy állandó feszültséget, frusztrációt okoz, ami agresszív indulatokba vagy depresszióba fordulhat át.⁴⁵ Másoknál inkább a feladás, a beilleszkedésről történő lemondás vagy a lázadás jelenik meg. „*Ha a kisebbség gyermekei körében túlsúlyban van a szégyen, mert cigánynak lenni nem dicső dolog, akkor szembekerül(het)nek saját vágyaikkal, és rá kell ébredniük arra, hogy ez az iskolarendszer, ez a társadalom nem alkalmas kívánságaik kinyilvánítására. Ez visszahat arra a magatartásra, amely erősítené az alkalmazkodási késztetéseiket, növeli a zavart, a bizonytalanságot és a szorongást.*”⁴⁶

Ezért a gyermekvédelmi szakellátás gondozó-nevelő tevékenységébe – a gyermekek egészséges fejlődésének és sikeres iskolai pályafutásának érdekében – szervesen be kell épülnie az etnikai identitás kialakítását, megőrzését támogató tevékenységeknek és programoknak. Nagy szerepet tölt be ebben a folyamatban a vér szerinti családdal való kapcsolattartás, fontos, hogy a szülők gyermekeiket rendszeresen látogassák, látogathassák. A gondozási helynek fel kell ismernie, hogy a gyermek jövője, egészséges fejlődése érdekében célszerű együttműködni a szülőkkel. A szakember ösztönzi a szülőt a kapcsolattartásra, megfelelő körülményeket teremt a találkozáshoz, megosztja a szülővel a gyermekről szerzett tapasztalatait, nemcsak a problémákról számol be, hanem a gyermek értékeiről, pozitív megnyilvánulásairól is, és bevonja a szülőt a gyermek életét érintő döntésekbe.

A rokoni kapcsolatok életben tartása, a roma közösséggel való rendszeres találkozás segíti a gyermeket származásának elfogadásában, gyökerei megerősítésében. A roma szervezetek, kisebbségi önkormányzatok, kulturális egyesületek, művészek, közismert roma személyiségek is közel hozhatják a gyermekekhez a roma közösség kultúráját, történelmét, szokásait, felmutathatják a roma kultúra értékeit, és miközben erősítik bennük az etnikai hovatartozás érzését, énképüket is megszilárdítják.

3. Az iskolai pályafutás segítése

A gyermekvédelmi szakellátásban élők iskolai előmenetelének támogatása nem egyszerű feladat. A roma gyermekek iskolai motivációja gyakran alacsony, különösen akkor, ha egy gyermek hosszabb ideig halmozottan hátrányos helyzetben lévő családjában nevel-

⁴³ Keupp et al. (1999) szerint az identitás konstruálása három szinten történik: 1. szituatív öntematizálás szintje, mely a sok, alkalmi éntapasztalatot jelenti; 2. részidentitások szintje, ide tartozik pl. a család, a munka, a szabadidő; 3. metaidentitás szintje, mely az identitás-érzetet és az én- és koherenciaérzést adja. (idézi: Bitter et al. 2012: 30–31.)

⁴⁴ SZABÓNÉ KÁRMÁN J., i.m.

⁴⁵ SZABÓNÉ KÁRMÁN J., i.m.

⁴⁶ HEGEDŰS T. A., *Motiválhatók-e a roma gyerekek? – Társadalomlélektani és neveléslelektani vázlat*, in *Educatio*, 1993/2., 211–220., 214–215.

kedett. A gyermekek szülei maguk sem tartják fontosnak a tanulást, nem tekintik az iskolai végzettséget a társadalmi kiemelkedés lehetséges útjának. A szülő és a roma közösség a kisgyermek nevelése során nem törekszik az ismeretek olyan tudatos bővítésére, mint mondjuk a középosztálybeli családok. Az iskolába kerülő roma gyermekek szókinccse sokkal szegényesebb, mint amit az iskolai tananyag megkövetelne, ráadásul nem is biztos, hogy a magyar nyelvet jól értik és jól beszélik. Családjukban rendszerint kevert nyelvet használnak. Lexikális ismereteik elmaradnak attól, amit az iskola elvár tőlük, az elvont fogalmakkal nincsenek tisztában. Ennek következtében támogatás, fejlesztés nélkül nagyon hamar lemaradnak társaiktól. Sikertelenségük tovább csökkenti motivációjukat, s ha eltérő tantervű osztályba helyezik őket, az csak újabb megbélyegzést jelent.⁴⁷ Viselkedésükben hamarosan zavarok keletkeznek, s ha a perifériára szorultak, kezdetét veszi az iskolakerülés, miközben kiéleződnek konfliktusaik társaikkal és a pedagógusokkal.

Társadalmi beilleszkedésük és munkaerő-piaci helyzetük javítása érdekében is kívánatos, hogy iskolai tanulmányaikat sikeresen befejezzék és szakmát szerezzenek, ami azonban fokozott támogatás nélkül nem valósulhat meg. A gyermekvédelmi szakellátás különös gondot fordít a gyermekek verbális készségeinek fejlesztésére. Sokat kell beszélgetni a szakellátásba kerülő gyermekekkel, még hozzá életkoruknak megfelelően. A kisebbek életében a mesének, a mondókázásnak, a közös éneklésnek, bábozásnak, a szerepjátékoknak a mindennapok természetes részévé kell válniuk. A nagyobb gyermekek körében a drámapedagógiai módszerek lehetnek nagyon sikeresek. Támaszkodhatunk a roma gyermekek zenei tehetségére, a tánc iránti szeretetére, s bizony számíthatunk praktikus ismereteikre, ritmusérzükre, élénk képzeletükre, őszinte érzelmeikre.⁴⁸ És ezeket a programokat – ha az egyéni szükségletek úgy hozzák – szakszerű gyógypedagógiai vagy fejlesztőpedagógiai foglalkozások is kiegészíthetik.

A serdülőkorú roma gyermekeket nagyon gyakran az iskolakerülés miatt emelik ki a családból. Nehéz őket rávenni, hogy iskolába járjanak, kudarcokkal, évismétlésekkel a hátuk mögött. Ráadásul a roma közösség a serdülőket felnőttként kezeli, az iskola pedig gyermekszerepbe kényszeríti őket. A roma serdülőket már nagyon gyakran a párkapcsolat, a családalapítás foglalkoztatja. Az egyénre szabott haladási program, a tanoda jellegű oktatási forma, az elfogadó, liberális tanár ösztönözheti tanulásra a serdülőket.⁴⁹

ÖSSZEGZÉS

A publikált statisztikai és kutatási adatok alapján egyértelmű, hogy a gyermekjóléti alapellátás és a gyermekvédelmi szakellátás is fontos szerepet vállalhat az iskolai pályafutás támogatásában. A gyermekvédelemben élő roma gyermekek különösen nehéz helyzetben vannak, és ezt a velük szemben megmutatkozó előítéletesség csak tovább rontja. A gyermekvédelemben dolgozók sokat tehetnek azért, hogy a gyermekek iskolai helyzete javuljon.

A gyermekjóléti alapellátás támogató megoldásai a prevenció különböző szintjein, különféle formában jelennek meg. A gyermekjóléti szolgálatok munkája során a másod- és harmadlagos prevenciók megoldások a dominánsak, melyek a már problémákkal küzdő roma és nem roma származású családokra irányulnak. Sajnálatos módon kevés ener-

⁴⁷ RÉGER Z., i.m.

⁴⁸ PÓLYA Z., *Kilenc év Csenyétén*, in *Romák és oktatás, Iskolakultúra*, Pécs, 2001, 107–116.

⁴⁹ IMREI I., *A tiszabői Freneit-műhelyről*, in *Romák és oktatás, Iskolakultúra*, Pécs, 2001, 128–139.

gia jut az olyan támogatási formák biztosítására, melyek megelőzhetnék a súlyos problémák kialakulását.

A gyermekvédelmi szakellátásban az iskolai hátrányok leküzdése komplex, speciális szakértelmet, és jó nevelő-gyermek kapcsolatra épülő, következetes munkát kíván. A gyermekek személyiségfejlődéséhez nagyban hozzájárul egyéni képességeik, tehetségük felismerése, kibontakoztatása, aminek szervezett keretek között, egyénre szabottan kell megvalósulnia. Rendkívüli jelentősége van a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő roma gyermekek érdekében is az iskolával történő szoros kapcsolattartásnak, a célok és feladatok együttes meghatározásának, megakadás esetén a megoldási alternatívák közös mérlegelésének. „*Axiómaként kezelhetjük, ha a gyermek nem kapja meg az elemi biztonságigényét kielégítő törődésmennyiséget és törődésminőséget, akkor se készítésre, se ösztönzésre nincs esélye a pedagógusnak.*”⁵⁰ A gyermekvédelmi szakemberek információkkal tudják segíteni az iskolai pedagógusok munkáját, illetve – szükség esetén – közreműködhetnek a tanár-diák vagy diák-diák közötti konfliktusok rendezésében. A segítő szakemberek és a pedagógusok összehangolt munkája, a gyermek feltétel nélküli elfogadása, értékeinek felismerése terelheti a gyermeket a siker felé.

⁵⁰ HEGEDŰS T. A., i.m. 217.

CSÉKE KATALIN

Beregszászi Szakosított Középiskola

***A református egyház missziója
a kárpátaljai roma tanulók körében*****1. BEVEZETÉS**

Kárpátalján a magyar anyanyelvűek száma folyamatosan csökken, ennek ellenére meglehetősen kevés figyelem irányul egy olyan, etnikai jegyei miatt a „látható kisebbség” kategóriájába tartozó csoportra, amely egyébként a Kárpát-medence valamennyi államában jelen van: a magyar anyanyelvű cigányságra. Írásom célja az, hogy bemutassam, miként segít a református egyház Kárpátalján a roma tanulóknak iskolai hátrányukat leküzdeni.

2. A KÁRPÁTALJAI ROMÁK DEMOGRÁFIAI HELYZETE

A 2001. évi ukrainai népszámlálás adatai szerint az ország 48,24 millió lakosa közül 47 587 fő, az összlakosság 0,1%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Ám különböző becslések szerint számuk a regisztrálnál jóval nagyobb, közel 200 ezer¹. Amint az a következő oldalon lévő *1. táblázatban* is látható, 2001-ben 1989-hez képest abszolút lélekszámuk némileg (330 fővel) csökkent, ám részarányuk (az összlakosság lélekszámának jelentős visszaesése következtében) tovább emelkedett². A cigány nemzetiségűek mindössze két megyében, Kárpátalján (1,1%) és Odessza megyében (0,1%) érik el az adott közigazgatási egységen belül a 0,1 százalékos arányt. A 2001. évi census adatai szerint Kárpátalján 14 004 fő (a megye lakosainak 1,1 százaléka) vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Ez azt jelenti, hogy az ukrainai romák több mint negyede (29,4%) egyetlen megyében, Kárpátalján él.³

A 2001-es ukrainai népszámlálás megerősítette, miszerint Kárpátalja népességének egyik alapvető jellemzője, hogy soknemzetiségű. A megyében az említett népszámlálás alkalmával több mint száz nemzetiség képviselőit vették számba, ám e nemzetiségek közül csak ötnak a lélekszáma haladta meg az össznépesség 1 százalékát (*1. ábra*). A roma közösség, a teljes népességen belüli 1,1%-os arányával, az ukránok, a magyarok, a románok és az oroszok mögött az ötödik legnépesebb kárpátaljai nemzetiségnek bizonyult.

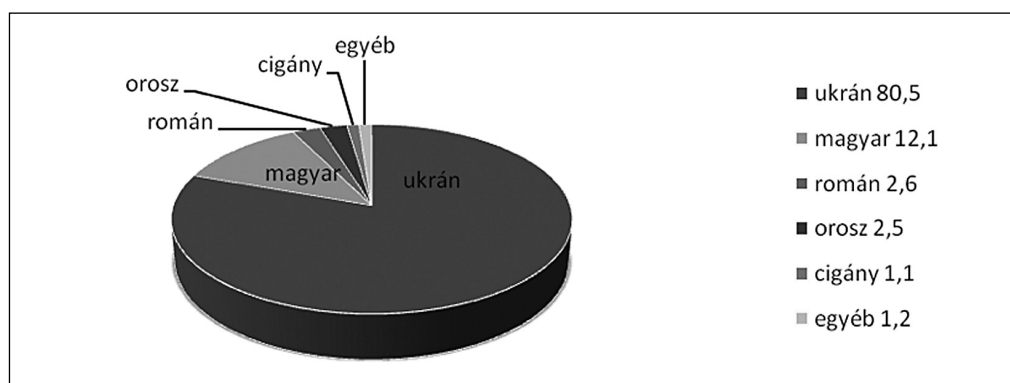
¹ *Visznik etnopolitiki*, No. 6. 2004. május 27. – június 15. <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/buletin/06.php>

² BRAUN L.– CSERNICSKÓ I.–MOLNÁR J., *Merre visz a „cigány út”? Magyar anyanyelvű cigányok Kárpátalján*, in *Regio* 2010/1.

³ MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I., *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*, Beregszász, KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa. 2005:20.

Nemzetiség	Lélekszám		Arányuk a megye népességén belül		A 2001-es lélekszám az 1989-es %-ában
	1989	2001	1989	2001	
Ukránok	976 749	1 010 127	78,4	80,5	103,4
Magyarok	155 711	151 516	12,5	12,1	97,3
Románok	29 485	32 152	2,4	2,6	109,0
Oroszok	49 458	30 993	4,0	2,5	62,7
Cigányok	12 131	14 004	1,0	1,1	115,4
Szlovákok	7 329	5 695	0,6	0,5	77,7
Németek	3 478	3 582	0,3	0,3	103,0
Beloruszok	2 521	1 540	0,2	0,1	61,1
Egyéb	8 756	5 005	0,6	0,4	64,0
Összesen	1 245 618	1 254 614	100,0	100,0	100,7

1. táblázat: Kárpátalja nemzetiségi összetétele az 1989. és 2001. évi népszámlálási adatok alapján

1. ábra: Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben

3. A KÁRPÁTALJAI MAGYAR TÁRSADALMI SZERVEZETEK, EGYHÁZAK ROMA PROGRAMJAIRÓL

Kárpátalján 2006-ban az országos cigány nemzetiségi szervezeten kívül 24 bejegyzett roma szervezet működött.⁴ 2009-ben 17 roma társadalmi és kulturális, érdekvédelmi szervezetet regisztrált a megyei állami közigazgatás nemzetiségi osztálya. A romák helyzetével foglalkozó állami szervek és civil szervezetek elsősorban mostoha életkörülményeiken,

⁴ BUCSKO B., A mű címét kérem fonetikus magyar betűkkel leírni, a kéziratból még a szóközők helye sem derül ki. 2006, 258–267.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

nehéz anyagi helyzetükön szeretnének javítani; oktatási, szocializációs és nyelvi problémáikkal csak ritkán foglalkoznak.

A kárpátaljai magyar nyelvű cigánységért tevékenykedő szervezetek munkája mellett figyelmet érdemelnek az egyházi kezdeményezések is, köztük az itt bemutatandó Kárpátaljai Református Egyház cigánymissziója⁵.

A misszió döntően holland anyagi támogatással működik. Munkájának fő terepe a református egyház által szervezett és működtetett négy cigány iskola, melyek Nagydobronyban, Szernyén, Gáton és Szürtében működnek, valamint az iskola-előkészítő óvodai csoportok, Nagydobronyban, Szernyén és Gáton. Ezek az egyház által létrehozott és fenntartott óvodai csoportok, iskolai osztályok a településeken működő állami iskola nem hivatalos leányintézményeként működnek. A roma óvoda után a gyerekek a „cigány iskolába” kerülnek, ahonnan az elemi iskolai osztályok elvégzését követően betagozódhatnak a helyi magyar tannyelvű iskola megfelelő osztályába. Csonkapapiban Református Roma Tanulmányi Központot alakított ki a református egyház, amely egyben a Kárpátaljai Református Roma Misszió központja is. Az egyházak roma missziója kétségkívül jelentős eredményeket mutathat fel. Tevékenységük sikere azonban elsősorban a Nyugatról érkező anyagi támogatások függvénye.

Az egyházakon és az általuk létrehozott vagy felügyelt jótékonyági és/vagy segélyszervezeteken kívül, amilyen például a Dorcas nemzetközi segélyszervezet helyi egysége, a kárpátaljai magyar társadalmi vagy szakmai szervezetek, társaságok nem rendelkeznek roma programokkal. A kárpátaljai magyarság két érdekvédelmi szervezetének (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, illetve Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség) és az általuk létrehozott pártoknak (KMKSZ – Ukrajnai Magyar Párt, illetve Ukrajnai Magyar Demokrata Párt) a programjában sem szerepel a magyar ajkú romák érdekképviselete. Többek között ez is elárulja, hogy a kárpátaljai magyar közösség még nem ébredt tudatára annak, hogy a vele együtt, az ő közvetlen szomszédságában élő, magyar anyanyelvű roma közösség jelentős szerepet játszhat a közeljövőben a magyar nyelv és a magyar nyelvű oktatási rendszer fenntartásában, fennmaradásában. Mint ahogyan az is valószínűsíthető, hogy a kárpátaljai magyar szervezeteket, intézményeket előítéleteik, illetőleg a romákra vonatkozó hiányos ismereteik gátolják abban, hogy érdemben foglalkozzanak a magyar nyelvű cigány közösség gondjaival⁶.

Miután a trianoni békeszerződés értelmében Magyarország északi és északkeleti megyéit Csehszlovákiához csatolták, 1921 augusztusában a beregi, ungi és ugocsai református egyházmegyéket, amelyek addig a Tiszántúli Egyházkerülethez tartoztak, az önálló Kárpátaljai Református Egyház létrehozása mellett döntöttek. 1939 márciusában a határváltozással együtt a Kárpátaljai Református Egyház is visszakerült a Tiszántúli Egyházkerület kötelékébe, de a szovjet csapatok bevonulása, vagyis 1944 októbere után a kárpátaljai egyházak ismét egy új állam, a Szovjetunió kebelében találták magukat. Az egyház működése csaknem teljesen leállt, s csak a peresztrojka és a Szovjetunió szétesése után indult be ismét.⁷

⁵ CZÉL GY., *A cigánymissziót tanulmányoztuk Kárpátalján*, 2006. http://www.kereftenyek.hu/deszkatemp-lom/index.php?option=com_content&task=view&id=65.

SZÁNTÓ J. – TARACKÓZI F. (szerk.) *A Beregi Református Egyházmegye gyülekezeteinek I. találkozója*. Beregszász: Kárpátaljai Református Egyház, 2008.

⁶ BRAUN L. – CSERNICSKÓ I. – MOLNÁR J., *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*, PoliPrint Kft. Ungvár, 2010

⁷ Forrás: A Kárpátaljai Református Egyház Levéltára (<http://www.melte.hu/node/204>).

Az igazi nagy változást az 1980-as évek vége hozta: 1989-ben az egyház visszakapott öt templomot, és megkezdődhetett ismét a hitoktatás. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában a hatalom képviselői szakítottak a korábbi vallásellenes gyakorlattal, és a Kárpátaljai Református Egyházkerület ettől kezdve ismét szabadon működhetett. 1993-ban Nagyberegen, majd 1995-ben Nagydobronyban és Tivadarfalván is megnyílt egy-egy református gimnázium, melyekben összesen több mint 300 diák tanul. Nagydobronyban 1999 szeptemberében egyházi elemi iskola nyílt. 2000-ben pedig megnyitotta kapuit a negyedik református líceum is, Técsőn.

4. A KÁRPÁTALJAI REFORMÁTUS EGYHÁZ ROMA MISSZIÓJA

A rendszerváltás után valamiféle megvilágosodás következtében a kárpátaljai magyar református hívők közül néhányan rádöbbentek, hogy az az állapot, amelyben cigány testvéreik élnek, tarthatatlan, holott akkor még nem is volt olyan magas a cigányság lélekszáma, mint most, nem voltak olyan hatalmasak a cigány táborok. Munkácson néhány fiatal misszionárius látott munkához. Nagydobronyban Kupás Gizike és Sándor kezdte a missziót, Gáton Jenei Ottó lelkész ment el a cigánytáborba, gitárral a kezében, hogy énekelve dicsőítse Istent s hirdesse az Evangéliumot a roma gyerekek körében. Közben előkerült a toll, a füzet is, és a misszionáriusok kezdtek írni, olvasni tanítani a romákat. Kialakult egy kör, egy társaság olyan emberekből, akik szabadidejüket feláldozva az iskolából kimaradt gyerekeket, felnőtteket oktatták. A következő lépés pedig már az volt, hogy a roma közösségeket gyülekezetté formálják.

2001. december 7-én, a munkácsi találkozón meghatározták a cigánymisszió fő céljait:

- cigány gyerekek táboroztatása;
- negyedévenként találkozók szervezése;
- munkatársképzések.

Immár intézményes keretek között, 2003-ban használatba vehették azt az épületet, amely 1939-ben, a csehszlovák érában épült. Így került Csonkapapiba a Cigány Missziós Központ.

A célokat tehát kitűzték, az „irányítóközpont” is helyet kapott, a munka módszere azonban még kidolgozásra várt. Tomes Attilától, a Missziós Központ vezetőjétől tudjuk, hogy sokféle külföldi metódust tanulmányoztak ekkoriban, például az Indonéziában vagy a Fülöp-szigetek bennszülötteinek körében alkalmazott és bevált oktatási terveket, programokat, hogy vajon melyiket adaptálhatnák sikerrel.

2005-ben a Tomes család, Attila, Lívia és a három gyermekük Papiba költözött, a Központ udvarán kialakított szolgálati lakásba, és tulajdonképpen ekkor kezdődött a Református Roma Missziós Központ munkája Kárpátalján. Az első gyerektábor 2003-ban szervezték, 160 roma gyerek részvételével.

Amint Attila elmondta, fontosnak tartották, hogy a központ épülete igényes, szép, komfortos legyen, nem mintha olyan sok pénzük lett volna, hanem hogy a szép környezettel példát mutassanak a betérőknek. Lívia szerint több cigány család az itt tapasztalt hatására kezdte átalakítani, szépíteni és higiénikussá tenni a saját otthonát. A gyerekek pedig megtanultak vigyázni a szép épületre és a körötte kialakított gondozott, rendezett udvarra és kertre, amelyet évente talán csak egyszer élvezhetnek, amíg itt táboroznak.

1. kép: Református Roma Missziós Központ, Papi

2. kép: Az első tábor, 2003

A munka dandárja mégsem a Központban zajlik, hanem a tizenöt gyülekezetben: Oroszkomorócon, Szürtében, Dimicsőn, Tiszaágteleken, Kisdobronyban, Nagydobronyban (a faluban 3 helyszínen folyik az oktatás), Szernyén, Sztrabicsón, Munkácson, Gáton, Nagyberegen, Beregszászon, Badalóban, Váriban és Péterfalván. A bótrágyi községi tanáccsal hosszú ideje folynak már a tárgyalások, de bürokratikus okok miatt a faluban még nem kezdhetette meg munkáját a misszió. Az oktatás az óvodában kezdődik, majd az elemi iskolában, s az általános iskolában folytatódik. Az óvodát az Alapítvány működteti, de az előkészítőben már az állami pedagógusokkal együtt dolgozva.

A Központ is, mint a teljes roma missziós munka Kárpátalján, külföldi támogatással működik. A pályázatok benyújtásához, illetve a különböző anyagi juttatások elnyeréséhez jogi apparátusra volt szükségük, ezért született meg 2008-ban az Esélyt az Életnek Alapítvány, melynek elnöke Tomes Attila lett. Ma közel 80 személy dolgozik a misszióban, cigányok, nem cigányok, diplomások és diploma nélküliek egyaránt. A nehéz úton az elhivatottság segíti őket, amit vallomásuk szerint Krisztustól kaptak.

LENGYEL LEA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar

***Határon túli magyar gyermekotthonban élők
nyelvi és etnikai identitása*****1. BEVEZETÉS**

Tanulmányom egy nyolc hónapos megfigyelő munka eredménye, melyet 2012 szeptemberétől 2013 májusáig egy romániai magyar településen, Szovátán folytattam, a százhusz gyermeket gondozó Szent József Gyermekotthonban.

Az intézményben nyolc-kilenc gyermeket bízna egy gondozóra. Az egy lakásban élő felnőttet és gyermekeket minden esetben egységként, családként kezelik, a legtöbb feladtból csoportként veszik ki a részüket, s a juttatásokban is csoportként részesülnek.

A gyermekotthont a Dévai Szent Ferenc Alapítvány tartja fenn, melynek elsődleges célja az Alapító Okirat szerint „*az erdélyi ferencesek által fenntartott gyermekvédelmi intézmények, iskolák, óvodák, támogatása, a gyermekek hagyományörző tevékenységének, nevelésének támogatása, elősegítése, ennek során nemzetközi kapcsolatok kiépítése és ápolása, a nemzeti kulturális értékek megismertetése nemzetközi szinten, valamint a magyarországi és a határon túli magyar gyermekek érdekeinek képviselete, szellemi fejlődésük elősegítése, szociális védelem és felvilágosítás nyújtása. Az Alapítvány segítséget kíván nyújtani a határokon innen és túl a magyar nemzetiségű hátrányos helyzetű gyermekek ellátásában, a pályaválasztásban, szakmai képzésében, számukra munkahelyek teremtésében, ifjúsági lakások (fecskeház) kialakításában, melynek érdekében különböző kiadványokat kíván szerkeszteni, és családok számára felvilágosítást nyújtani.*”¹ Az Alapító Okiratban nem tesznek említést sem a román, sem a cigány gyermekekről, akiket a gyermekotthonok szükség esetén befogadnak.

Az otthon egész napos ellátást biztosít a bentlakók számára, de oktatási intézmény nem működik falai közt, a gyermekek ezért a városi óvodába és iskolába járnak. A Gyermekotthon szabályai szerint minden nevelt, származásától függetlenül, magyar tanítási nyelvű osztályba jár. Írásomban az előírásoknak megfelelő identitásváltás megfigyelt válfajait és nehézségeit mutatom be.

¹ Dévai Szent Ferenc Alapítvány Alapító Okirata: <http://szentferencalapitvany.org/wp-content/uploads/2013/05/Devai-Szent-Ferenc-Alapito-okirat.doc>. Utolsó letöltés: 2014. június 21.

2. A GYERMEKOTTHON

Az otthon egy 91%-ban magyarok által lakott kisvárosban, Szovátán található², félúton a város központja és pereme között. A település infrastrukturálisan jól ellátott: van itt két óvoda, két általános iskola, egy szakmunkásképző és egy gimnázium, egy négy házi-orvossal dolgozó orvosi rendelő, egy sürgősségi ellátást biztosító orvosi ügyelet, három templom, számos kis bolt és még egy szupermarket is. Az utak kevés kivételtől eltekintve mindenhol aszfaltozottak, s jó állapotban vannak, a közvilágítás minden közterületen megoldott. A település jellemzően családi házas, de van két nagy paneltömb is, amely a szocializmus idején épült.

Az otthon területén külön lakásokban élnek a csoportok; a nevelőnek saját szobája van, a gyermekek három szobában laknak. A közösségi tevékenységeknek a nappali ad helyet, a nap nagy részét itt töltik a lakók, hiszen többek között itt tanulnak, itt van a televízió, a közös játékok, a – szintén közös – étkezés pedig az alagsori ebédlőben zajlik. A lakóépület mellett nagy udvar várja a gyermekeket, melyet néhány játszótéri játékkal is felszereltek. A kapuhoz közeli virágoskerteket és a hátul található veteményest a lakók családonként gondozzák.

A kibocsátó környezet alapján a nevelteket három kategóriába soroltam. Az első a „kollégisták”-é, akik jellemzően azért kerülnek a gyermekotthonba, mert szülőfalujukban egyáltalán, vagy egy bizonyos képzési szint felett nincs közoktatási intézmény, szülei mégis taníttatni kívánják őket. A második kibocsátó közeg az elszegényedő család, ahol a rokon körben legalább egy családtag szenvedélybeteg, börtönbüntetését tölti vagy mentális zavarral küzd. Jellemző továbbá, hogy a szülők alacsony iskolázottsága és a település adottsága okán nem biztosított az állandó munkahely és a stabil jövedelem. A harmadik, az „utolsó esély” kategóriába azok tartoznak, akiknek kibocsátó környezetben a devianciák még súlyosabbak, s az anyagi helyzet még kilátástalanabb. Az ebbe a csoportba tartozó neveltek szülei jellemzően nem törődtek gyermekeikkel, gyakran bántalmazták vagy munkára, koldulásra kényszerítették őket, otthonba kerülésük után pedig nem tartják velük a kapcsolatot.

3. IDENTITÁS

Az otthon nem tesz különbséget nemzetiségi alapon a gyermekek között, bármilyen etnikumú rászoruló gyermeket befogad. Az azonban előírás, hogy minden bentlakó magyar nyelvű tagozatra járjon, és az otthon területén csak magyarul beszéljen. Így a román és a cigány anyanyelvű gyermekeknek az otthonba kerüléskor nem csak a családtól való elszakadás és az otthon szabályainak, lakóinak megismerése okoz nehézséget, hanem nyelvi akadályokkal is szembesülniük kell.

² A 2011-es romániai népszámlálási adatok szerint a település lélekszáma 10234 fő, ebből 9295 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Forrás: 2011-es népszámlálás előzetes eredményei: 2. tábla: Népeség, háztartások és épületek, a 2011. népszámlálásban. Előzetes eredmények. Románia megyék, városok és települések szerint: <http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2012/08/TS2.pdf>. – 6. tábla: Az állandó népeség főbb anyanyelv szerinti megoszlása a 2011. népszámlálásban. Előzetes eredmények. Románia megyék, városok és települések szerint: <http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2012/08/TS6.pdf>. Utolsó letöltés: 2014. március 10.

Az intézményben nem áll rendelkezésre pontos statisztika arról, hogy a gyermekek milyen nemzetiséghez tartoznak. Saját, nem hivatalos felmérésem szerint – melynek során hozzátartozókat kérdeztem a nemzetiségi hovatartozásról – a gyermekek 10–15%-a román szülők gyermeke, míg további 10% román–magyar vegyes házasságban született, közel 15% magyar–cigány házasságból származik, 35% cigány nemzetiségű, 25–30% pedig magyar. Jellemzően csak a magyar családból származó gyermekek tudnak magyarul, a vegyes házasságban születettek és a cigányok románul beszélnek, illetve van olyan cigány gyermek, aki a beás vagy a lovári nyelvet (is) használja.

3. 1. A cigány neveltek etnikai identitása

A felnőttek egyáltalán nem, a gyerekek pedig csak akkor említik az etnikumra jellemző külső jegyeket, ha gúnyolni akarják egymást. „Fekete pákónak” vagy „barnának” szólítják a másikat, azt azonban nem tudják, hogy a kigúnyolt jellemzőket a másik eltérő etnikai hovatartozása magyarázza. Sőt, azt sem tartják számon, illetve nem értik, ha ők maguk is cigány származásúak, így többször előfordult, hogy két cigány gyerek gúnyolta egymást cigánysága miatt.

Az „utolsó esély” csoportba sorolt gyermekek között felülreprezentáltak a cigányok, csakúgy, mint az elszegényedők alsó rétegében, e csoport felsőbb rétegeiben viszont már alulreprezentáltak. Az otthoni környezet segíthetné az etnikai identitás kialakítását és megtartását, ezeknek a gyermekeknek azonban nagyon kevés kapcsolatuk van a kibocsátó környezetükkel. Ebből fakad az is, hogy a neveltek nem tartják számon, hogy ki cigány és ki nem, s nem valós, nem releváns, inkább csak külsőségekben megnyilvánuló, esetleges motívumokhoz kötik az etnikai identitást. Egy cigány származású tízéves gyermek azon kérdésemre, hogy ő roma-e, így válaszolt: *„Nem, nem vagyok cigány. A cigányok lovas kocsin járnak. Rajta ül az egész család, s csak mennek. Elöl ül az apa, meg a nagy fiú. Hátul meg az asszony a többi gyerekekkel. Meg olyan színes a ruhájuk. Az asszonynak nagy színes szoknyája van, a férfinak meg nagy kalapja. Van az osztályban is egy, az lány, s színes szalag van mindig a hajában. ... Meg a cigányok nem laknak sehol. Csak mennek. Én meg itt lakom. Akkor én nem vagyok cigány.”* Egy másik, nyolcéves nevelt, akit sosem látogatnak, így indokolta, hogy miért nem lehet cigány: *„A cigányok azok úgy együtt laknak sokan. Meg azok egymás mellett laknak mind. Mi meg nem így laktunk.”* Ez a lány négy éve került be az otthonba, s valóban nem a település cigánytelepén élt a családjával, de a házuk nem volt közművesítve, és az ajtót egy ponyva helyettesítette.

Mivel Romániában a magyar tannyelvű iskolákban is heti négy órában tanulják a diákok a román nyelvet, a nevelők és a gyermekek is beszélnek románul, ami segíti a román neveltek nyelvváltását. A cigány gyermekek nyelvét azonban nem beszélik, amiből több nehézség is fakad. Egyrészt a bekerülésükkor magyarul nem beszélők segítség nélkül kénytelenek elsajátítani az intézményben használatos nyelvet, másrészt csak a cigány gyermekekkel beszélhetnek anyanyelvükön. Utóbbi egyébként nagyon ritkán fordul elő, olykor a testvérek beszélnek egymás közt cigányul, esetleg egy-egy népdalt énekelnek a saját anyanyelvükön. Egy hosszabb kisbuszos kirándulásakor az egyik felnőtt arra kérte a gyerekeket, hogy énekeljenek. A szokásos repertoár után az egyik tizenkét éves lány egy mindenki számára ismeretlen, cigány dalba kezdett. Mikor megkérdeztem, mit jelent a szövege, azt mondta *„Én azt nem tudom, csak annyit értek, hogy egy lányról és egy fiúról. Biztos szerelmesek, az úgy szokott lenni.”* A lány nyolcévesen került az otthonba, az-

óta összesen kétszer vitték haza a rokonai, így anyanyelvét teljesen elfelejtette, már csak egy-egy szót ért.

3. 2. Nyelvi identitás

Az otthonban lakó neveltek 70–75%-ának nem anyanyelve a magyar, de a szabályok értelmében mindenki számára értett és beszélt nyelvvé kell válnia, s többnyire azzá is válik. Az identitás szempontjából érdekes megfigyelni, hogyan lesz a korábbi román, lovári vagy beás anyanyelv csak értett nyelvvé, s ezzel párhuzamosan hogyan és milyen folyamatok során kopik el mint beszélt nyelv, majd milyen helyzetekben aktiválódik.

Azok a gyermekek, akik legkésőbb óvodás korukban kerülnek az intézménybe, „akadálymentesebben” térnek át egyik nyelvről a másikra, s a magyar nyelvet iskolás korukra kevés hibával beszélik. Akik iskolás korukban tanulják a magyar nyelvet, általában helytelenül beszélnek magyarul, szókincsük kicsi, a számukra ismeretlen szavak kiejtését a hasonló, már ismert szavakéhoz igazítják, ami miatt társaik a nyelvváltás első néhány hónapjában nemigen értik a beszédüket. A románok például egyáltalán nem vagy csak nagyon nehezen tudják kiejteni az „a” hangot, helyette „á”-t mondanak.

Egy-két kivétellel a magyar nyelvre való áttérés, életkortól függetlenül, végül is sikeres. Az egyik kivétel egy tizenkét évesen bekerült lány, aki megrekedt a román és a magyar nyelv között. Egy éve él az intézményben, kilenc hónapja egyik nyelvet sem beszél tisztán. A román szavakat magyar hangképzéssel ejti, így már az is érthetetlen, amit a saját anyanyelvén mond, magyar szókincse minimális, amit megtanult magyarul, azt románosan ejti. Lényegében egyik nyelvet sem beszél úgy, hogy az mások számára érthető legyen. Gondozója keverve használja vele a két nyelvet, de így is csak lassan tudnak értekezni, társaival pedig szinte egyáltalán nem tud érintkezni, mert a gyermekek nem elég türelmesek ahhoz, hogy kitalálják, mit szeretne mondani. Egy alkalommal a lányt agresszív viselkedése miatt pszichológushoz vitte a nevelője, s én is elkísértem őket a közeli nagyváros kórházába. A doktornő román volt, csak a lány anyanyelvét beszélte, az asszisztens pedig magyar. A nevelő és én csak megfigyelők lehettünk. A gyermek sem a doktornő, sem az asszisztens kérdéseire nem tudott válaszolni. Nyilvánvaló volt, hogy a két nyelven elhangzó kérdéseket érti, de annyira megzavarta, hogy az ő válaszait viszont nem értik, bár két nyelven is megfogalmazta őket, hogy egy idő után már meg sem szólalt. Végül a nevelő segítségével, a kettejük már megszokott, kevert nyelven zajlott le a vizsgálat. Mivel a gyermek az otthonba kerülésekor nem beszélt magyarul, a nyelvváltás előre látható nehézségeire való tekintettel első osztályba írták. A tanítónő sem érti sem szóbeli, sem írásos közléseit, de feltételezi, hogy jól akart mondani vagy írni, ezért kitűnő jegyeket ad neki. Ezt a gyermeket sikertelen nyelvváltása lényegében kizárja társai közül, illetve egy egészen speciális, főként mutogatáson alapuló kommunikációra kényszeríti. A lány húga még óvodás, bekerülése előtt alig egy évet beszélt anyanyelvén, így ő folyékonyan beszél a magyar nyelvet, a románt viszont már csak érti.

Akik semmilyen módon nem tartják a kapcsolatot kibocsátó környezetükkel, teljes mértékben átszoktak a magyar nyelvre, anyanyelvüket még egymás közt sem használják. De a családdal való intenzívebb kapcsolattartás sem ösztönzi az aktívabb anyanyelvhasználatot az otthon területén. Utóbbi esetekben a gyermekek a látogató szülőkkel anyanyelvükön kommunikálnak, de amint a rokonok távoznak, azonnal átváltanak a magyarra, azaz anyanyelvük csak az adott helyzetben aktiválódik beszélt nyelvként. Ezeknek a gyermekeknek anyanyelvhasználata sok esetben már helytelen, nehézkes, ami kihat családi

kapcsolataikra is, hiszen csak bizonyos idő elteltével tudnak minden témáról érdemben kommunikálni rokonaikkal. Ez a nehézség főleg azokat a gyerekeket viseli meg, akik iskolásként kerültek az intézménybe, illetve akiket koruknál fogva már egyébként is foglalkoztat az identitás, a „ki is vagyok én és miért vagyok itt?” kérdése. Egy most tizenöt éves román fiú így fogalmazott: *„Mintha magyarnak születtem volna. Pedig nem! És most sokkal jobban beszélek magyarul. Nem tudom, jó-e ez így. Három évet vesztettem el az életemből, mert nem fogadták itt el az addig három osztályomat. Meg kellett tanulnom hirtelen magyarul, hogy maradhassak. Nem szerettem. Most pedig sokkal könnyebb mindent magyarul mondanom. Még gondolkodni is magyarul gondolkodom. Pedig nem vagyok magyar!”*

4. INTEGRÁCIÓS FOLYAMATOK

A megfigyelt gyermekotthonban több téren is zajlanak az integrációs folyamatok. Mind-egyik bekerülő gyermeket hozzá kell szoktatni az intézmény szabályaihoz, ismertetni kell velük a napirendet, de egyes esetekben az alapvető eszközök használatára és az összkomfortos lakókörnyezetben való eligazodásra is meg kell tanítani őket. Az integrációt nagy mértékben segítené az elsődleges szocializáció során elmaradt ismeretek, és a (választékos) kommunikáció elsajátítása, valamint a biztonságérzet, az egészséges kötődés kialakulása. Az „utolsó esély” csoportba sorolt gyermekek biztonságérzete és kötődése különösen sérült, ugyanis sok esetben elhanyagolták, olykor bántalmazták is őket. Fontos feladat a közoktatási intézményekbe történő integrálásuk is: a normák betartatása, valamint a továbbjutáshoz szükséges tanulmányi eredmény elérése.

A gyermekotthonba való beszoktatást egy-egy nevelő végzi. Új gyermekek általában a nyári szünetben, az iskola kezdetét megelőzően kerülnek az intézménybe, így a tanévet már a szabályokat ismerő neveltekkel kezdheti az otthon. Tanév közben csak nagyon ritkán, közvetlen veszélyben lévő gyermekek kerülhetnek be. A beszoktatásnak nincs általánosan meghatározott szabálya, az adott nevelőre van bízva, hogy milyen úton integrálja az új gyermeket a közösségbe. A beilleszkedés különösen nehéz akkor, ha a szülőktől való elszakadás traumáját még tetézi, hogy a gyermeknek át kell térnie a számára ismeretlen magyar nyelv használatára. Mint korábban említettem, az átszokást segíti, ha a nevelt fiatal, s még könnyen tanul új nyelvet, illetve saját anyanyelvén még csak keveset beszélt. Egy öt éve az otthonban dolgozó nevelő így mesélt a beszoktatásokról: *„Öt év alatt hat gyerek került be hozzám. A kicsikkel nehéz, mert sokszor nem szobatiszták, nem értik, mi történik velük és csak sírnak. Aztán megnyugszanak. ... Akkor már ha megszólalnak, magyarul beszélnek. Még értik a saját nyelvüket, de szinte csak magyarul beszélnek. A nagyokkal könnyebb, velük lehet beszélni, el lehet mondani, hogy itt fognak élni. De az elején nem lehet magyarul beszélni, az mindenkinek nehéz. A gyerekek is. Mondaná, de senki nem érti. Sokszor el is szöknek. ... Nehéz, hogy visszakerülnek alacsonyabb osztályba. ... Sok a munka, mikor bekerülnek. Már nem is akarok több ilyet. Nagyon nehéz, nagyon sok munka. Szabályok, magyar, nem találják a helyüket, főleg, ha szöknek, az a legnehezebb.”*

Egy-egy nevelőre nyolc-kilenc gyermek jut, akik közül legalább hat iskolás korú. A napirend háromórás tanulási időt szab meg, amikor is a nevelőnek egyedül, minden szaksegítség nélkül kell felkészítenie a gyermekeket a másnapi tanórákra. A neveltek többsége koncentrációs zavarral küzd, az iskolai szövegeket nem érti, nem tudja értelmezni, s csak nagy fáradság árán, üres szavakként tudja megtanulni. Egy huszonöt éve

pályán levő helyi óvónő így összegezte a helyzetet: „Eddig az volt az elvünk, hogy az otthonos gyerekeket integráljuk a városi gyerekekhez. De most már annyira sokan vannak és annyira elmaradtak, hogy elindulunk arra, hogy a városi gyerekeket integráljuk az otthonosokhoz, lebutítva ezzel őket az otthonosok szintjére.” A tizenkét éve a helyi iskolában tanító nyolcadikos osztályfőnök így vélekedik: „Ez egyre rosszabb. Itt vannak, mert nincs szívünk megbuktatni őket. Elsőben nem tanulnak meg írni, olvasni. De jönnek tovább. Vissza lehetne őket tartani negyedikben, hogy ne kerüljenek öt-nyolcra, de nem tartjuk, mert sajnáljuk őket. Eljutnak nyolcadikba, mert valahogy mind eljutnak, de még most is van, aki nem tud rendesen írni. Kisérettségire készülünk, de nem tudja leírni még azt sem, amit nagy nehezen, sokadjára megtanult. ... Egyszerűen külön osztály kellene, egy kiegészítő tagozat. Mert vagy nem megy az egész osztály előre, mire mind megérti az anyagot, vagy ezek maradnak le annyira, hogy aztán az a baj, hogy unja az órát, mert nem érti.”

A gyerekekkel való tanuláskor egyértelművé vált számomra, hogy a neveltek közül sokan nagyon lassan olvasnak, rossz a szövegértési képességük, így valóban komoly hátrányban vannak. A közoktatási intézményekben dolgozók jellemzően azonos képességűnek ítélik a csoportjukba vagy osztályukba járó otthonos gyermekeket, és hajlamosak az otthonos-városi ellentétpár felállítására. A tanulási, szövegértési és önkifejezési nehézségek mellett a megkülönböztetésre az is okot ad, hogy az otthonban élő gyermekek tankönyve sok esetben már használt, illetve hogy a nevelő nem tud a gyermekek után osztálypénzt fizetni.

5. ÖSSZEGZÉS

Az intézmény szigorú szabályok szerint működik, pontosan meghatározva a lakók által használt nyelvet. Ez segít a nevelteknek közösséggé formálódni, hiszen van egy közös nyelv, melyet származástól függetlenül mindenki beszél, azonban nehézséget is okoz, mert a gyermekek szépen lassan elveszítik kapcsolatukat saját etnikumukkal, nemzeti-etnikai identitásuk lényegtelené válik számukra. Különösen igaz ez azokra a gyermekekre, akiket nem látogatnak és sosem visznek haza, így még kis időre sem kerülnek vissza származási környezetükbe. Akiknek van kapcsolatuk a kibocsátó közeggel, azoknak az okoz nehézséget, hogy bár anyanyelvük értett nyelvként minden esetben megmarad, beszélt nyelvként csak bizonyos idő elteltével tudják használni. Az intézményrendszer egyik nagy hiányossága, hogy nem ad lehetőséget a gyermekeknek anyanyelvüket legalább kis közösségben, szakkörben használni, s kulturális szokásaikat megőrizni, ezért az anyanyelv beszélt nyelv helyett értett nyelvvé válik, melyet csak valamely külső kényszer – ami legtöbbször a szülő látogatása – aktivizál.

A bemutatott intézményrendszer alapkonceptiója szerint a veszélyeztetett gyermekeket kiemelik a családjukból, majd az oktatás révén – a rokoni kapcsolatok ápolásának lehetőségét fenntartva – integrálják a társadalomba. Mint bemutattam, a település közoktatási intézményei alapvetően nem etnikai alapon tesznek különbséget a gyermekek között, sokkal jellemzőbb az „otthonos” és a „városi” szembeállítás, melynek egyik oka a sok esetben hiányos (nyelvi) szocializáció. Ugyanakkor az Alapítvány a magyar származású gyermekekre fókuszál, s a román és cigány neveltek etnikai és nyelvi identitása sérül.

A tárgyalt gyermekotthon egy többségében magyarok lakta városban található. Az Alapítványnak azonban főleg románok lakta településeken is vannak házai. A későbbiekben tervezem, hogy megvizsgálom, miként alakul a román neveltek nyelvi identitása ab-

ban az esetben, ha sem az otthonban, sem a településen nincsenek kisebbségben. Egy intézményrendszeren belüli összehasonlító vizsgálattal – mely különösen érdekes lehet a csobánkai ház esetében – fel lehetne deríteni, melyek az általánosan működő mechanizmusok, s melyek azok, amelyek csak a szovátai otthonban vannak jelen. A tisztázás segíthetne még többet tenni a neveltek identitásának megőrzéséért, illetve a cigány gyermekek integrációjáért.

TÉSITS RÓBERT – ALPEK B. LEVENTE

Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi Intézet – Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola

***Területi és strukturális jellegzetességek
– A közfoglalkoztatás területileg eltérő lehetőségei Magyarországon***

1.

1. BEVEZETÉS

A súlyos társadalmi-gazdasági hátrányokkal küzdő, többgenerációs munkanélküliséggel sújtott településeken, ahol az önkormányzat a legnagyobb foglalkoztatóvá lépett elő, a rendszeres szociális segélyből élők számára a közfoglalkoztatás jelentheti az egyetlen munkalehetőséget. A közcélú foglalkoztatás, bár önmagában még nem vezet ki a segély–közfoglalkoztatás–segély körforgásából, a munkaerőpiacra való visszatérést segítheti azáltal, hogy a közmunkaprogram által kínált, ma már többretű tevékenység a különböző végzettségű szakembereknek nagyobb esélyt ad a saját szakmában való elhelyezkedésre. További előnye, hogy a programokban való részvétellel a pályakezdők is gyakorlatot szerezhetnek. A segély helyett fizetéshez jutó emberek anyagi helyzete stabilizálódhat, ezáltal nagyobb esélyük lesz majd a versenyszférában elhelyezkedni. A közfoglalkoztatottak elsődleges munkaerő-piaci környezetben dolgoznak, ahol néhányan a program befejezése után végleges munkára lelhetnek (polgármesteri hivatalokban, családsegítő szolgálatoknál, kommunális szervezeteknél, stb).

A korábbi közfoglalkoztatási programok azonban, a kritikusok szerint, nem javították számottevően az elhelyezkedési esélyeket, a programban részt vevők nem végeztek igazi munkát, mert a programok megalkotói nem számoltak az egyes térségek közötti munkaerő-piaci különbségekkel.

Bár egyes kutatók a közfoglalkoztatás korábbi formáit és változó céljait már górcső alá vették (közhasznú foglalkoztatás, közcélú munka), a közfoglalkoztatás első, átfogó szakirodalmi értékelésére csak 2010-ben került sor¹. A kutatók áttekintették e foglalkoztatási forma történetét, rávilágítottak az „Út a munkához” program eredeti célkitűzéseire, elemeire, finanszírozási jellegzetességeire, majd a hatékonyságát is megvizsgálták, pontosabban azt, hogy miért nem volt ez a program igazán hatékony. Bár a foglalkoztatás időtartama és a kimeneti arányok némiképp növekedtek, foglalkoztatási jellemzőit és hatását tekintve ez a program nem sokban különbözik a korábbi közfoglalkoztatási programoktól. Hosszú távú fenntarthatósága ezért igencsak kétséges. A vizsgálatok azt is kimutatták, hogy nincs elegendő feladat a közfoglalkoztatottak számára, s a munkák szak-

¹ CSOBA J., *A közfoglalkoztatás régi-új rendszere. Útközben az „Út a munkához” programban*, in *Esély*, 2010/1, 4–24.

ember- és eszközigénye is korlátozza a lehetőségeket. Az önkormányzatok viszont abban érdekeltek, hogy akár alacsony hatékonysággal is működtessék a rendszert, és a társadalomilag hasznos feladatok számától függetlenül minél több embert vonjanak be a programba. Ez a tendencia pedig még inkább helyhez köti a munkaerőt, ahelyett, hogy mobilizálná. A helyhez kötött és üresjáratokkal működő közfoglalkoztatás igazodik a helyi társadalmi és hatalmi viszonyokhoz, és egyes térségekben fokozza a programban résztvevők kiszolgáltatottságát². Bár a program hirdetett célja az volt, hogy a közfoglalkoztatottakat segít visszavezetni a munkaerő-piacra, az erősen támogatott közfoglalkoztatásnak szinte egyetlen szereplője sem érdekelt – sem politikailag, sem gazdaságilag – a reintegrációban.³

A program nem volt képes mérsékelni a települések között megmutatkozó lehetőségbeli egyenlőtlenségeket. A forráshiány miatt a legnagyobb mértékű munkanélküliségtől sújtott falvakban, a leghátrányosabb helyzetű térségekben a közfoglalkoztatott munkanélküliek alig szerezhetnek munkatapasztalatot⁴. A közfoglalkoztatás témakörében született legújabb vizsgálatok már az új közfoglalkoztatás rendszerét, a szabályozási gyakorlat problémáit veszik górcső alá, a bérezés, a képzések, a kiválasztás módja mellett a foglalkoztatottak kiszolgáltatottságának is figyelmet szentelve⁵.

Igen tanulságos a különböző közfoglalkoztatási formák nemzetközi összehasonlítása, amiből többek között az is kiderül, hogy Magyarország az egyik legnagyobb munkavállalói tömeget érintő közfoglalkoztatási programot valósította meg Európában. A nemzetközi gyakorlatok értékelése számos tanulsággal szolgált. A legtöbb helyen a program hármas célt követett: részben a lyukas szociális hálót igyekezett beszőni, részben aktiváló, munkaszocializációs eszközként funkcionált, részben pedig munkahelyteremtő szerepet töltött be. Hogy éppen melyik cél a domináns, azt a pillanatnyi gazdasági helyzet dönti el: válság idején természetesen más a fontossági sorrend, mint a fellendülés időszakában, amikor is egy-egy program innovatív gyakorlatok előfutára lehet. A nemzetközi ajánlások ugyanakkor azt is szem előtt tartják, hogy a programok ne váljanak a primer munkaerőpiac konkurenciájává.⁶

A területi kutatások mellett az elmúlt években közgazdasági vizsgálatok is napvilágot láttak. Ezek döntően a közfoglalkoztatás és a versenyképesség kapcsolatát elemzik a munkaerő-piaci folyamatok tükrében.⁷ A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a közmunkaprogramokban részt vevők mintegy tizede kerül vissza a munkaerő-piacra, míg ez az arány több mint duplája azok körében, akik nem vesznek részt ilyen programban.

Nézetük szerint az önállót háttáji gazdálkodás és az ehhez kapcsolódó képességek oktatása hosszú távon nem vezet eredményre, csak konzerválja a periférikus helyzetet. Igazi megoldást a fejlett termelőeszközök és a szükséges tudás átadása hozhat: ez a nemzetgazdasági felzárkózás egyedüli útja. A jelenlegi rendszer tehát, az olcsó munkaerővel,

² VIRÁGT. – ZOLNAY J., *Csapdába került önkormányzatok, csapdában tartott szegények – közfoglalkoztatás Csereháton*, in *Esély*, 2010/1, 119–130.; SCHARLE Á., *A közcélú foglalkoztatás kibővülésének célzottsága, igénybevétele és hatása a tartós munkanélküliségre*. Kutatási jelentés, Budapest Intézet, 2011, 75.p.; KULINYI M., *A közfoglalkoztatás változó céljai*, in *Munkaügyi Szemle*, 2013/1, 17–26.

³ KULINYI M., i.m.

⁴ VÁRADI M., *A közfoglalkoztatás útjai és útvesztői egy aprófalvas kistérségben*, in *Esély*, 2010/1, 79–99.

⁵ ZEMPLÉNYI A., *Garanciák, jogok, esélyek. A közfoglalkoztatás rendszere az ombudsman helyszíni vizsgálati tapasztalatai alapján*, in *Munkaügyi Szemle*, 2013/2, 78–87.; BAGÓ J., *A közfoglalkoztatás célja és szabályozása*, in *Munkaügyi Szemle*, 2013/2, 78–87.

⁶ KOLTAI L., *A közfoglalkoztatás szerepe válság idején az európai országokban*, in *Munkaügyi Szemle*, 2013/1, 27–38.

⁷ ARTNER A., *Közfoglalkoztatás és versenyképesség*, in *Munkaügyi Szemle*, 2013/1, 6–16.

csupán a rövid távú versenyképességet növeli, a termelékenységen azonban nem javít. A tartós foglalkoztatás lehetőségét például szövetkezetek szervezésével lehet megteremteni.

Hasonló következtetésre jutnak azok a vizsgálatok is, amelyek a célok és eszközök közötti ellentmondást elemzik. Az új közfoglalkoztatási programban a négyórás foglalkoztatás termelési hatékonysága olyan alacsony, hogy szinte minden résztvevő büntetésnek tekinti ezt a fajta munkát. Ugyanakkor a hosszabb idejű közfoglalkoztatásra előírt keret alig érte el a korábbi húsz százalékát. Az önkormányzatok többsége megmaradt a csapatos kommunális munka szervezésénél, így az értékteremtő munka és a visszailleszkedés esélye továbbra is illúzió maradt. Amennyiben a kistérségi programok a szociális gazdaság⁸ létrejöttét támogatnák, értékük jelentősen nőhetne. Ehhez azonban olyan termék, vagy szolgáltatás kifejlesztésére lenne szükség, amelynek előbb elvégezték a költség- és haszonelemzését. Jelen helyzetben nemcsak, hogy az önfenntartóvá válásra nincs esély, de az a veszély is fenyeget, hogy a hasonló profilú kisvállalkozások átmene-tilen ellehetetlenülnek⁹.

A történeti (vagyis a gazdasági ciklusokon végigtekintő) és a területi vizsgálatok egyaránt azt mutatják, hogy az elmúlt évtizedekben a közfoglalkoztatás rendszerében érdemi fejlődés sem mennyiségi, sem minőségi értelemben nem mutatható ki. Mindvégig homogén eszközöket kínált az egyre heterogénebb célcsoportoknak, és visszacsatolás híján gyakran nem vette figyelembe az eltérő földrajzi fekvésű és gazdasági fejlettségű önkormányzatok kapacitását. A közfoglalkoztatás célja a többnyire rövid távú finanszírozási érdekek és a foglalkoztatási mutatók átmeneti javítása volt. Az eddigi hatásvizsgálatok az eszközök alacsony kimeneti eredményét bizonyították, s azt is megállapították, hogy a rendszer a munkanélküliek és a segélyezettek társadalmi rétegét inkább konzerválta¹⁰. Költséges volt tehát és alacsony hatékonyságú, ez, kínálat-torzító hatásával együtt, ám az elégtelen piaci kereslet miatt mégis szükség volt rá. A vizsgálatok azt is kiderítették, hogy ciklusokkal összefüggő munkakereslet fellendülése sokkal inkább meghatározza a kimenetet, mint a munkavállaló jellemzői, helyzete, vagy motivációja. Mikroszinten ugyanakkor anticiklikus hatása lehet egy olyasfajta beavatkozásnak, amikor az adott településen feltárják és támogatott munkakörökkel kielégítik a speciális munkaerő-keresletet¹¹. Elsősorban azok a települések tudtak élni a közfoglalkoztatás adta lehetőségekkel, amelyek eleve jobb helyzetben voltak, míg ott, ahol hiányoztak a szakemberek, a programok szinte csak a közterületek rendben tartására korlátozódtak¹². Ezek az önkormányzatok kevés energiát fektettek a helyi adottságok, igények, lehetőségek feltárására. Általában elmondható, hogy minél kisebb egy település, annál nagyobb terhet jelent számára a közfoglalkoztatás lebonyolítása¹³.

⁸ Azon magánjellegű, formális keretek között, áruk előállítására és piaci értékesítésére szervezett, szolgáltatást (ami esetenként nem piaci jellegű), biztosítást nyújtó és finanszírozást segítő vállalkozások csoportja, amelyek döntéshozatali szabadsággal és önkéntes tagsággal rendelkeznek, és amelyek a keletkezett nyereséget nem a hozott tőkével vagy a befizetett díjjal arányosan osztják szét a tagok között. (CIRIEC, 2007).

⁹ KULINYI M. i.m.

¹⁰ BASS L., Az „Út a munkához” program hatása – egy kérdőíves felmérés tapasztalatai, in *Esély*, 2010/1, 46–64; SZABÓ A., *A közfoglalkoztatás a gazdasági ciklusok kontextusában*, egyetemi doktori értekezés (PhD), Debreceni Egyetem, kézirat, 2013.

¹¹ SZABÓ A., i.m.

¹² VIDA A. – VIRÁG T., *Közmunka és napszám. Foglalkoztatás és szociális helyzet Dél-Békésben*, in *Esély*, 2010/1, 101–118.

¹³ ÚDVARI K. – VARGA I., *Tervezett tervezetlenség – közfoglalkoztatási tervek tartalomelemzése*, in *Esély*, 2010/1, 25–45.

A fent leírtaknak megfelelően éppen a geográfia feladata lehet, hogy feltárja és a területi/térségi különbségek mentén monitorozza az új, 2011-től induló programok területi jellemzőit. A statisztikai másodelemzésre és empiriára épülő vizsgálat – ahol a célcsoportok a támogatásban részesülő önkormányzatok, a közfeladatot ellátó intézmények, valamint a munkaügyi kirendeltségek – az alábbi kérdésekre koncentrálnak:

- Hol és mennyi munkanélkülit sikerül bevonni a közfoglalkoztatásba?
- A startmunka programok bevezetésével hogyan alakult át a térszerkezet?
- Hogyan változott a hagyományos közfoglalkoztatás és az új programok aránya?
- Milyen területi struktúrákat mutatnak a startmunka programkülönböző pillérei?
- Számolnak-e a programok a térségi munkaerő-piaci különbségekkel?

Mi elsődlegesen fontosnak tartottuk a leghátrányosabb helyzetű térségek számára indított kistérségi Startmunka mintaprogram vizsgálatát. E képzéssel is kiegészített programok eredeti célja, hogy azoknak teremtsenek állást, akik nem tudnak elhelyezkedni az elsődleges munkaerőpiacon. A mintaprogramok között fontos szerepet töltenek be a mezőgazdasági projektek, amelyek a korábbi átmeneti megélhetést biztosító közfoglalkoztatással szemben hosszú távon adhatnak munkát az érintetteknek.

2. KUTATÁSI MÓDSZEREK

A közfoglalkoztatás területileg eltérő lehetőségeinek vizsgálatokor primer és szekunder módszereket egyaránt alkalmaztunk. A szakirodalmi másodelemzés két lépcsőben történt. Elsőként az „Út a munkához” program tapasztalatait összegző kutatások értékelő elemzését végeztük el, hiszen a program kezdettől fogva a szakmai, szakpolitikai viták keresztjében állt; szociálpolitikusok, szociológusok, közgazdászok sora hívta fel a figyelmet a program értékeinek és céljainak problematikus voltára, a megvalósításával járó veszélyekre, társadalmi kockázataira. Másodikként az „Út a munkához” programot 2011-ben felváltó Nemzeti Közfoglalkoztatási Program első tapasztalatait értékelő vizsgálatokkal foglalkoztunk, azt is érzékeltetve, hogy a jelen kutatás célkitűzései hogyan illeszkednek az eddigi kutatások logikai ívébe.

A primer vizsgálatok részben szekunder statisztikára épültek. A Belügyminisztérium Közfoglalkoztatási Főosztálya által nyilvántartott településszintű közfoglalkoztatási adatokból mindkét nyilvántartott évben (2012 és 2013) az előző év december 20-tól a következő év szeptember 20-ig az érintettek göngyölt nettó létszámát vettük figyelembe, ami azért fontos, mert a statisztika egy személyt csak egyszer vesz figyelembe, akkor is, ha közfoglalkoztatására többször is sor került. A közfoglalkoztatási ráta a közfoglalkoztatottak számának és a település aktív népességének a hányadosa. A statisztika vizsgálja a közfoglalkoztatottak megoszlását a négy támogatási forma, a nyolc különböző tevékenységi pillér, valamint nemek, korcsoportok és iskolai végzettség szerint is (1. táblázat). Az Excel táblába történő importálást és rendezést követően, a geoinformatika eszköztárát felhasználva, QGIS-be, illetve ArcGIS-be¹⁴ integrálva hoztuk létre a kartogramokat.

¹⁴ ArcGIS: térinformatikai termékcsalád komplett térképkészítési folyamatok levelezéklésére, Quantum GIS: felhasználóbarát, szabad, geoinformatikai szoftver.

Támogatási paraméterek	Startmunka program-pillérek
Hosszabb időtartamú közfoglalkoztatás	<i>Mezőgazdasági</i>
Országos közfoglalkoztatási program	<i>Belvív-elvezetési</i>
Értékteremtő közfoglalkoztatási program	<i>Mezőgazdasági földutak karbantartása</i>
Rövid idejű közfoglalkoztatás	<i>Bio- és megújuló energiafelhasználás</i>
Vállalkozásoknál BPJ-ban részesülők foglalkoztatása	<i>Belterületi közutak karbantartása</i>
Kistérségi startmunka mintaprogram	<i>Illegális hulladéklerakók felszámolása</i>
	<i>Téli és egyéb értékteremtő közfoglalkoztatás</i>
	<i>Helyi sajátosságokra épülő közfoglalkoztatás</i>

1. táblázat: A tanulmányban tárgyalt közfoglalkoztatási formák (szürkével jelölve)

A vizsgált terület a 33 LHH-s (leghátrányosabb helyzetű) kistérség összesen 715 települése. A kérdőívet a teljes célcsoport megkapta, értékelhető választ 503 település adott. A primer vizsgálatok első lépcsője a kérdőívek elkészítése volt. Az önkormányzatok, mint közfoglalkoztatók számára összeállított kérdőív a programok előnyeit és hátrányait vizsgálja az alább ismertetett tematikus megközelítésben. Megmutatja, milyen a közfoglalkoztatás megítélése, mi a funkciója, és milyenek a jövőbeni reintegrációs és értékteremtő lehetőségei. Rávilágít az önkormányzati és vállalkozói szféra változó szerepére és lehetőségeire. Kiemelten vizsgálja a startmunka program és a helyi/térségi célok közötti kapcsolatot, és feltárja a helyi/térségi munkaerőpiac felvevőképességét.

A beérkezett kérdőívek adatainak feldolgozásához először a nyitott és zárt kérdések „elhatárolására”, majd előbbieket megfelelő kódolására került sor (a kérdések eredeti számozása alapján). Utóbbi esetben a gyakrabban előforduló, többször ismétlődő válaszokhoz rendeltünk kódokat, míg a többi információt rövidített szöveges formában, de szintén digitális adatbázisban összegeztük. Az adattáblák létrehozásához MS Access 2013 programot használtunk. Az adatok rendszerezett lekérdezése, illetve részbeni értékelése szintén ezzel a programmal történt. Időnként, elsősorban a különböző válogató és osztályozó algoritmusok esetében, az adatokat MS Excel-be helyezve, a megfelelő függvények segítségével vizsgáltuk. Több statisztikai műveletet (korrelációs számítás, hipotézisellenőrzés) a gretl (GnuRegression, Econometrics and Time-series Library) program felhasználásával végeztünk.

3. EREDMÉNYEK

3. 1. A közfoglalkoztatás területi és strukturális jellegzetességei

3. 1. 1. A közfoglalkoztatás relatív mutatója révén kialakult térszerkezet

A közfoglalkoztatási mutató, tehát az összes közfoglalkoztatott és a vizsgált térség aktív népességének hányadosa (és a belőle megalkotható térszerkezet) szinte megegyezik a munkaerőpiac stabilitását/instabilitását jelző mutatók térbeli struktúrájával. Minél hátrányosabb helyzetű egy térség munkaerő-piaci szempontból, annál magasabb a közfoglal-

kozottatási rátája. Nem meglepő tehát, hogy a munkaképes korban lévő lakosok arányához mérten éppen Észak-Magyarországon (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád), Észak-Alföldön (Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg), valamint Dél-Dunántúlon (Baranya) a legnagyobb a közfoglalkoztatotti arány. A dinamikus vizsgálatok arra is rávilágítanak, hogy ez az arány országosan közel tíz százalékos növekedést mutat. A növekedés is a fent felsorolt térségekben a legjelentősebb, tehát a térszerkezetben a periféria irányába történő elmozdulás a legszembetűnőbb változás. A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy ezekben a térségekben (összesített statisztikák alapján) nem a munkaerő-piaci helyzet romlása növelte ilyen mértékben a programokba bevonandók számát, hanem az újonnan indított program különböző, elsősorban persze mezőgazdasági pillérei biztosítanak egyre több ember számára átmeneti munkalehetőséget. Erre rímel a foglalkoztatás helyettesítő támogatásban (FHT) részesülők számának, arányának csökkenése, amely csökkenés újfent ott a legmarkánsabb, ahol a közfoglalkoztatási mutató, hála a startmunka programnak, a legnagyobb mértékben nőtt. Mindez ráadásul egy olyan időszakban következett be, amikor az előző év hasonló időszakához képest – ha a bázisévet 100-nak tekintjük – országosan hét százalékponttal csökkent a munkanélküliek aránya.¹⁵ Ez a csökkenés azonban területileg differenciált, hiszen a legmarkánsabb javulást éppen a fent említett megyék produkálták. Ez azt is előre vetíti, hogy a kistérségi startmunka program a remények szerint egyre nagyobb arányban lesz képes értékteremtő munkát adni a munkaerő-piacról tartósan kiszorulóknak (1–2. ábra).

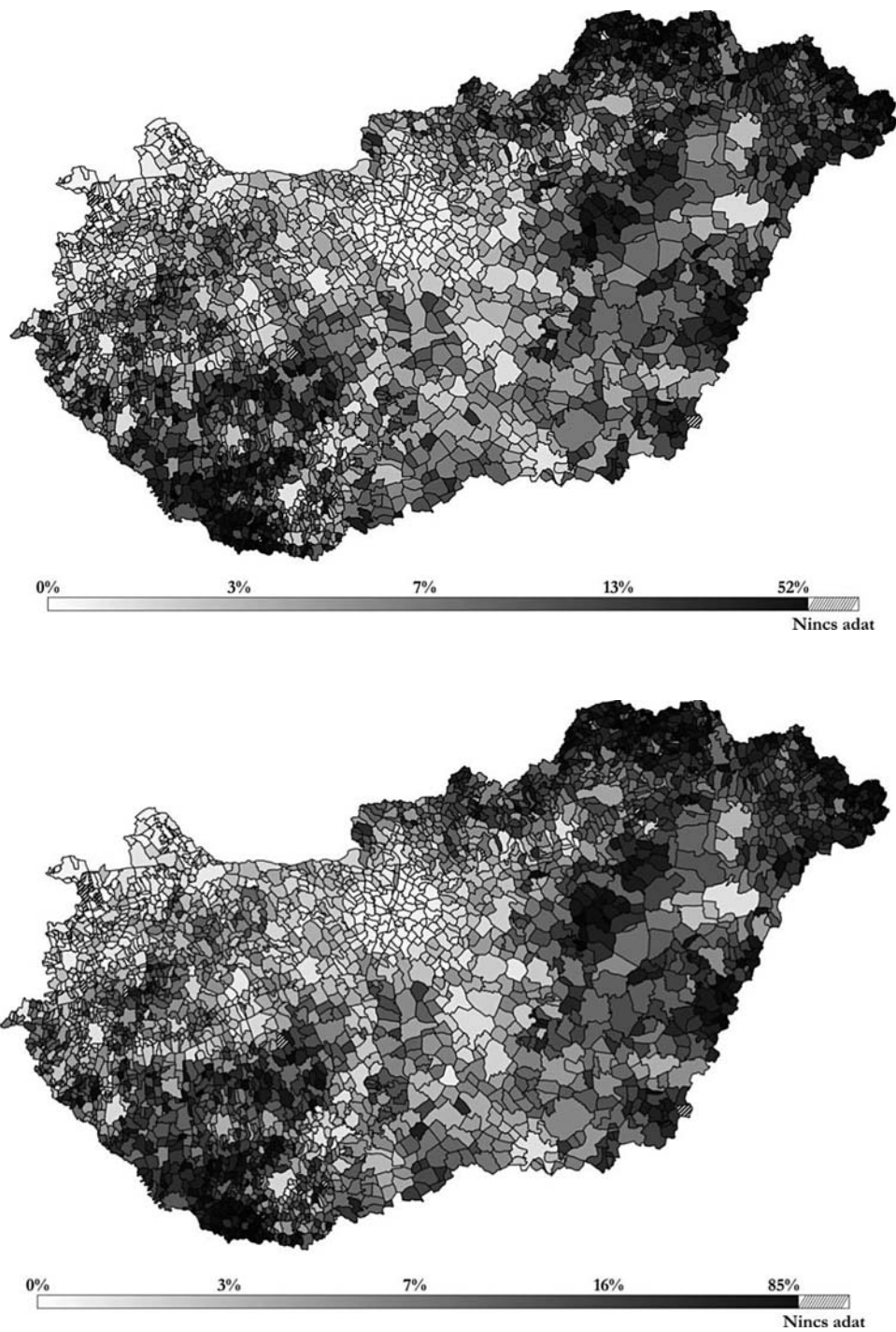
3. 1. 2. A hosszú és a rövid távú közfoglalkoztatás területi különbségei

A vizsgálat időpontjáig a 2013-ban bekövetkező jelentős csökkenés ellenére országosan a legtöbb álláskereső (2012: 66%; 2013: 42%) a hosszú távú közfoglalkoztatás keretében talált munkára. Az arányváltásnak, a súlyvesztésnek a fő oka azon kistérségi munkaprogramok beindulása, amelyek sokkal kedvezőbb finanszírozási feltételeik miatt az önkormányzatok számára mára vonzóbbá váltak.

2012-ben még azok a térségek jártak az élen ebben a kategóriában, amely vidékeken az országos programok nem szívták el a foglalkoztatottak nagyobb hányadát – így Budapest, valamint Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Budapest, Békés, illetve Somogy megye. Mára a helyzet megváltozott, hiszen a startmunka programok elszívó hatásának köszönhetően kétharmadára csökkent a hosszú időtartamú közfoglalkoztatásban részt vevők aránya. Ma Közép- és Nyugat-Dunántúl, valamint Közép-Magyarország fejlettebb térségeiben a legjellemzőbb a közfoglalkoztatásnak ez a fajtája, amelynek a rövid távú közfoglalkoztatással szemben az is nagy előnye, hogy igazi, a megélhetést ténylegesen biztosító munkajövedelemmel jár. A hosszú távú közfoglalkoztatási igény szinte minden településen megjelenik, elsősorban az önkormányzati óvodák, iskolák, az idősgondozás, a szociális és kulturális szolgáltatások, valamint az önkormányzati/kistérségi közszolgáltatások, a településrendezés-karbantartás, és az önkormányzati közigazgatás területén. (Nevelők, pedagógiai asszisztensek, gondozók, az étkeztetésnél segédkezők, takarítók és gondnokok, hivatalsegédek és adminisztrátorok találnak munkára.) A munkalehetőségek körét bővíti még azok a mező- és erdőgazdasági teendők is, amelyek az étkeztetést biztosító konyha ellátásáról gondoskodnak, illetve a fűtéshez szükséges fakitermelést végzik.

A rövid távú közfoglalkoztatást sok vád érte az utóbbi években. E forma legfőbb célja az esetek többségében a finanszírozás elnyerése és a foglalkoztatási mutatók átmeneti javítása volt. A résztvevők létszámát a közfoglalkoztatásnak ez a válfaja tudja a leghatéko-

¹⁵ Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat.

1–2. ábra: A közfoglalkoztatási mutató (az aktív népességre jutó közfoglalkoztatottak száma) területi különbségei Magyarországon (2012–2013)

nyabban növelni. Az eddigi hatásvizsgálatok azonban alacsony kimeneti eredményt mutatnakk, és azt állapítják meg, hogy ez a megoldás a munkanélküliek és a segélyezették társadalmi rétegét inkább konzerválta, és mind az önkormányzatok, mind a foglalkoztatottak szinte büntetésnek tekintették. A hat órában, vagy rövidebb időben foglalkoztatottak a rövid távra szóló, időarányosan csökkentett bér miatt motiválatlanok, folyamatosan s folyamatosan jelzik, hogy nyolcórás foglalkoztatásban szeretnének részt venni.

Ráadásul miközben a rövid távú közfoglalkoztatás termelési hatékonysága alacsony, a gyors rotáció miatt óriási a vele járó adminisztrációs és szervezési költség. A pontos nyilvántartás ugyanakkor életbevágó, mivel a szociális törvény szerint meg kell szüntetni az ellátási jogosultságát annak az FHT-ben részesülőnek, aki a felülvizsgálat időpontját megelőző egy évben nem tud igazolni legalább harminc nap kereső tevékenységet.

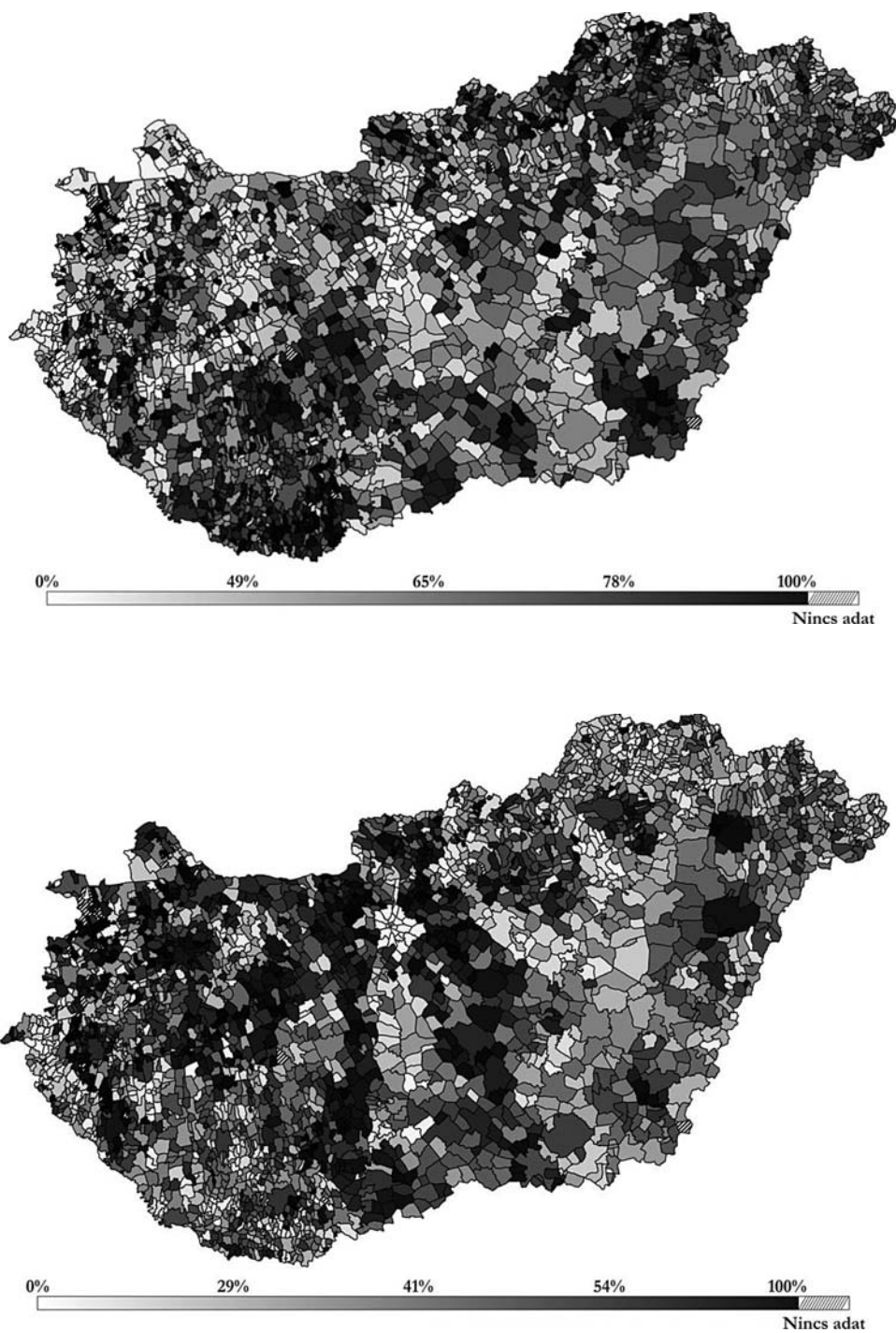
Bár országosan a legalacsonyabb, 7% körüli a rövid távú programokban résztvevők aránya, egyes területeken jóval magasabb ez a ráta – például. Hajdú-Bihar, Nógrád és Győr-Moson-Sopron megye jó néhány kistérségében és településén. Nem mutatható ki tehát közvetlen összefüggés az átlagnál magasabb értékek és a területi fejlettsége között.

Ahol kevesen vesznek részt a közfoglalkoztatásban, a kiugró százalékos értékeknek sincs relevanciája. Ám ha egy településen több százan kerülnek be a rendszerbe, az átlagot jócskán meghaladó érték már releváns. Néhány esetben maga az önkormányzat vállalja az adminisztrációval és szervezéssel járó terheket, csak hogy minél többen teljesíthessék a támogatás feltételül szabott 30 napos munkavégzési kötelezettséget. Az álláskeresők számára biztosított támogatási lehetőség ugyanis leveszi egy időre az önkormányzatról az ellátás terhét. Részben ez motiválhatja őket, hogy kihasználjanak minden rövid távú közfoglalkoztatási pályázati lehetőséget. A közfoglalkoztatottak között a „főállású munkanélküliek” és a tényleges álláskeresők csoportjai mellett létezik még egy csoport: az idetartozóknak van rendszeres, be nem vallott jövedelme, de jövedelem-kiegészítésként kihasználják az FHT által nyújtott lehetőséget is. Ugyanakkor bizonyos szezonális is megfigyelhető: a téli hónapokban megnő az igény a rövid távú közfoglalkoztatásra. A nyári hónapokban ugyanis a mezőgazdasági munkák a folyamatos jövedelemszerzésnek számos formáját kínálják, míg a téli hónapokban a szűkülő lehetőségek a rövid távú közfoglalkoztatás irányába terelik a jövedelem nélkül maradt embereket.

Az önkormányzat ezen közben egyfajta „munkatesztet” is végez. Mivel hosszú távon a program célja a munkanélküliek munkaerő-piaci reintegrációja, nem árt menet közben képet alkotni a résztvevők felkészültségi szintjéről. Azok, akik évek óta nem dolgoznak, többnyire nem állnak készen rá, hogy a primer munkaerőpiacon boldoguljanak. Az ilyen típusú rotáció tehát nem csak azért fontos, hogy a résztvevők jogosultságot szerezzenek a segélyre, hanem azért is, hogy az önkormányzatok megismerjék az álláskeresők alkalmasságát, megbízhatóságát. A reintegráció érdekében a rövid távú közfoglalkoztatásban részt vevőket is oktatásban részesítik – például az alapvető adózási, adminisztrációs ismereteket sajátíthatnak el, ami a későbbiekben növeli munkaerő-piaci esélyeiket (3–5. ábra).

3. 1. 3. Az országos közfoglalkoztatás és a startmunka programok területi különbségei

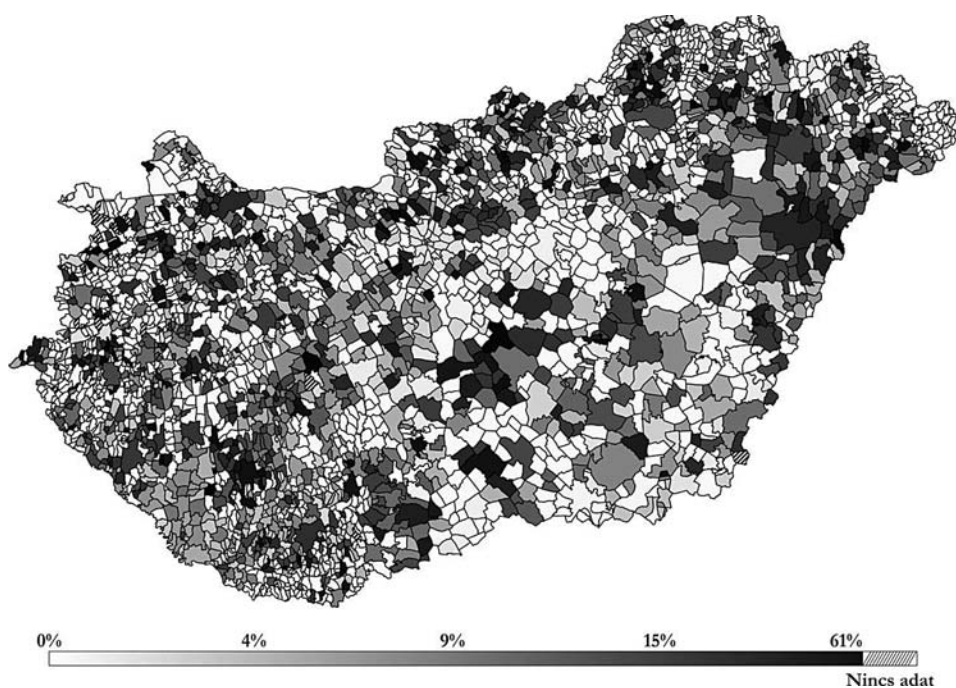
Az országos és a hosszú távú közfoglalkoztatásban részt vevők száma általában fordítottan arányos. Azokban a megyékben, kistérségekben, ahol kevesebben végeznek hosszú távú közmunkát, az emberek többsége az országos programok keretében dolgozik, ami csökkenti az önkormányzatok terhét. Az országos programokban a vízügyi ágazat, az erdészet, a Magyar Államvasutak, a Magyar Közútkezelő, az Állami Autópálya-kezelő, az Országos Rendőr-főkapitányság és az Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság

3–4. ábra: A hosszú távú közfoglalkoztatásban résztvevők területi megoszlása (a százalék az összes közfoglalkoztatotthoz viszonyított arányt jelzi) (2012–2013)

a foglalkoztató¹⁶. Az országos programokban részt vevők aránya, döntően a kistérségi munkaprogram beindulása miatt, a korábbi négyötödére csökkent, de Győr-Moson-Sopron, Vas, Pest és Csongrád megye egyes kistérségeiben továbbra is jelentős, sőt, néhány megyében (pl. Pest és Komárom-Esztergom) egyenesen nőtt.

A magasabb értékek tehát úgy függenek össze a területi fejlettséggel, hogy a leghátrányosabb helyzetű térségek, amelyek a legerőteljesebben vesznek részt a kistérségi startmunka programban, alulreprezentáltak az országos foglalkoztatásban (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Békés megye). Nyilvánvaló, hogy a Tisza, a Duna, a Rába, vagy éppen a Maros okán a sárospataki, tokaji, hódmezővásárhelyi, győri, mosonmagyaróvári, kapuvári, vagy makói kistérség adatai az árvízvédelmi munkák miatt átlag feletti, s a Dél-Alföld középső területei is felülreprezentáltak. Ahol a belvízcsatornák egy területre futnak be, a települési vízrendezéshez, a belterületi csapadék- és belvízelvezetéshez kapcsolódó munkákra van nagy igény (kecskeméti, kiskőrösi, kiskunfélegyházi, kunszentmiklósi térség). Ezekben az esetekben a startmunka programban résztvevők száma csökken, mivel a vízügyi ágazat „elszívja” az FHT-sek nagy részét.

5. ábra: A rövid távú közfoglalkoztatásban részt vevők területi megoszlása (2012)

Előfordul persze, hogy a magasabb értékeket csak egy egyszeri, de kiugróan eredményes munkaalkalom produkálja, de olyat is láttunk, hogy az önkormányzat és az országos programok egyes foglalkoztatói, például az erdészetek közötti jó kapcsolat és az ennek köszönhető folyamatos munkalehetőség eredményez az átlagosnál jobb mutatókat.

¹⁶ 2011. évi CVI. törvény a közfoglalkoztatásról.

Természetesen nem csak a leghátrányosabb helyzetű térségek számára vonzó a kistérségi startmunka program, hiszen a közfoglalkoztatási bért, az ahhoz kapcsolódó járulékokat, továbbá a beruházási és dologi kiadásokat is a Belügyminisztérium állja. Nem véletlen tehát, hogy az észak-magyarországi (Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén), alföldi és dél-dunántúli megyékben (Baranya, Somogy) terjedt el a leginkább ez a program-fajta, nagyobb részt a hosszú távú, kisebb részt a rövid távú programok rovására. Ezt a térszerkezetét erősíti az a körülmény is, hogy a mintaprogramok között hosszú távon munkát adó mezőgazdasági projektek is szerepelnek, amelyekre éppen a leghátrányosabb helyzetű, döntően agrárorientációjú térségekben mutatkozik a legnagyobb igény.

Nem véletlen az sem, hogy a startmunka program nyolc pillére közül a mezőgazdasági program a legnépszerűbb. Országos szinten a közfoglalkoztatottak közel egynegyede a növénytermesztéshez, az állattenyésztéshez, vagy a hagyományos konzerváláshoz kapcsolódó munkákban vesz részt, területileg azonban meglehetősen differenciáltan. A Dunántúl (elsősorban Győr-Moson-Sopron, Veszprém és Tolna megye) kevesebb településsel, ugyanakkor egy-egy településen az átlagosnál magasabb aránnyal reprezentálja magát, míg Észak-Alföldön (főként Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megyében) több település osztozik az országos átlagnál egyébként magasabb értékeken. A mezőgazdasági pillér esetében kiemelten fontos, hogy a helyi sajátosságokra figyelemmel valósítsa meg a nagyüzemi és a háztáji gazdálkodás szimbiózisát, különleges termékekkel és magas feldolgozottsággal. A mezőgazdasági projektek az alacsony képzettségű emberek számára olyan megoldásokat kínálnak, amelyek elvileg hosszú távon biztosíthatják megélhetésüket. E projekteken belül a résztvevők képzésben részesülnek: tanulhatnak állattartást, növénytermesztést és tartósítást. A mezőgazdasági képzés szervezése, a hagyományos képzés-szervezési formától eltérően, a résztvevők munkatapasztalatára épülő, gyakorlat-orientált módon történik. A képzési program és az alkalmazott módszerek igazodnak a célcsoportok speciális igényeihez (alapfokú iskolai végzettség hiányában is elsajátítható tananyag, szövegértési nehézségekkel küzdők által is használható tankönyv, gyakorlatban szerzett munkatapasztalatra épülő elméleti oktatás).

Hasonlóan magas, szintén közel egynegyed aránnyal képviselteti magát a belvív-vezetési munkákhoz kapcsolódó pillér. Közép-Dunántúl egésze, Észak-Magyarország két megyéje (Nógrád és Heves), valamint Baranya megye országos átlagot meghaladóan vesz részt a fenti pillérhez kapcsolódó munkákban, amelyek alapvetően hozzájárulnak a településeket és a mezőgazdasági területeket fenyegető belvizésedés megelőzéséhez. A téli közfoglalkoztatás nevű pillér, amely a szezonaritást ellensúlyozza, s biztosítja az egész éves, folyamatos foglalkoztatást, a startmunka programban résztvevők 16%-át érinti. Komárom-Esztergom, Pest és Békés megye értékei jelentősen meghaladják az országos átlagértéket. Komárom-Esztergom megyében sajátos aránytalanság figyelhető meg, mivel itt a mezőgazdasági munkák részaránya a legalacsonyabb, a téli munkáké a legmagasabb. Az utóbb említett két megye kiegyensúlyozottabban él a nyári és a téli közfoglalkoztatás adta foglalkoztatási munkalehetőségekkel. A kormányzati szándék szerint a téli közmunkaprogramot azokra a megyékre összpontosítják, amelyekben egyébként is magas a közfoglalkoztatottak száma. Természetesen ehhez a pillérhez is társul képzés: a nyolc általánost végzettek alapképzettség-fejlesztésben részesülnek, de akár OKJ-s szakmákat is elsajátíthatnak. Elsősorban különböző ügyintézői tevékenységek jöhetnek szóba, míg a betanító képzések zömmel karbantartáshoz, kiegészítő képzéshez, varráshoz, illetve konyhai kiegészítő munkákhoz kapcsolódnak.

Van a startmunka programban két olyan pillér, amely egyelőre a legalacsonyabb részvételi arányt produkálja: a megújuló energia előállításához kapcsolódó, valamint a helyi

sajátosságokra épülő tevékenységek. Az előbbiben Hajdú-Bihar, utóbbiban – amely elem csak 2013-tól része a munkaprogramnak – Tolna megyejár az élen.

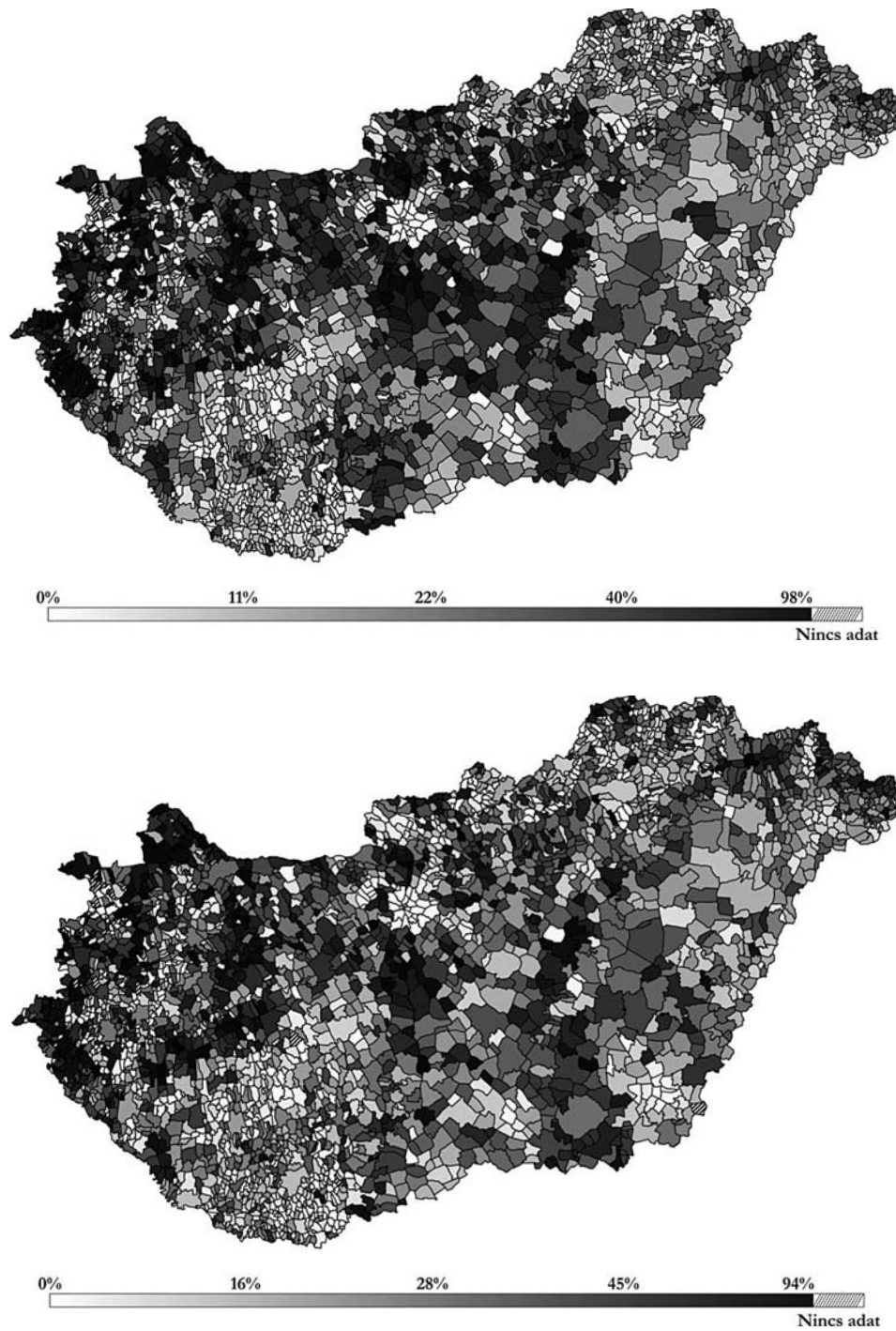
Az önkormányzatok éves költségvetésének összeállításakor minden évben felmerül a kérdés, hogy melyik az a kiadási tétel, amelyet csökkenteni lehetne, hogy azután egy hiányterületre csoportosíthatassák át a megtakarított pénzt. Iskolák, óvodák, polgármesteri hivatalok fűtésének költségkímélő módja a biomassza kazán. A faapríték-égetők a földgázzal fűtött berendezéseknél akár 50–70%-kal is olcsóbban üzemelnek, és az intézmény a továbbiakban nincs kiszolgáltatva az intézmény a szolgáltatónak. Ehhez a fűtési módhoz számos közfoglalkoztatási feladat rendelhető: fakivágás, apríték-előállítás, faapríték-gyűjtés, kazánfűtés. És ahol nagyobb mértékben állnak át erre a fűtési módra, az önkormányzatok nyilvánvalóan több közfoglalkoztatottat tudnak bevonni a munkába. Ugyanakkor nem hallgathatjuk el, hogy a statisztika félrevezető is lehet, hiszen a néhány havi rendszerességgel végrehajtott rotáció miatt a foglalkoztatottak tényleges létszámának a többszöröse is megjelenhet a kimutatásokban. Nem meglepő hát, hogy míg korábban a rövid idejű közfoglalkoztatásban, mára a startmunka programban vált általános gyakorlattá a segélyezett rotálása, már csak a kedvezőbb finanszírozási feltételek és a kötetlenebb tevékenységi formák miatt is.

A helyi sajátosságokra épülő tevékenységek elsődleges célja az értékteremtő, a közösségi szükségletet kielégítő, a település fejlődését elősegítő, egyedi programok megvalósítása. A vizsgálat tapasztalatai szerint itt olyan tevékenységi körökben folyik a munka, amelyek elsősorban a személyi szolgáltatásokhoz, a házi segítségnyújtáshoz, a háztartási és kerti kisegítő munkákhoz kapcsolhatók. Ugyanakkor ebbe a pillérbe sorolják az önkormányzati adminisztrátorokat, a konyhai kisegítőket, a település üzemeltetéshez, a környezet rendben tartásához és az egészségügyhöz kapcsolódó feladatokat, amelyek számos önkormányzati intézmény, pl. iskolák, temetők takarítását, rendbetételét jelenthetik. Természetesen a tevékenységi kör tovább bővíthet akár köztéri bútorok, kerítések készítésével, akár erdőtelepítési munkákkal, ahol kezdetben a bozótirtást, majd folyamatosan a gondozást kell megoldani. Az interjúkból kiderül, hogy az akut, eseti ellátandó feladatok magas száma mellett többnyire itt is a két hónapokénti rotáció áll a kiemelkedő értékek mögött (6–11. ábra).

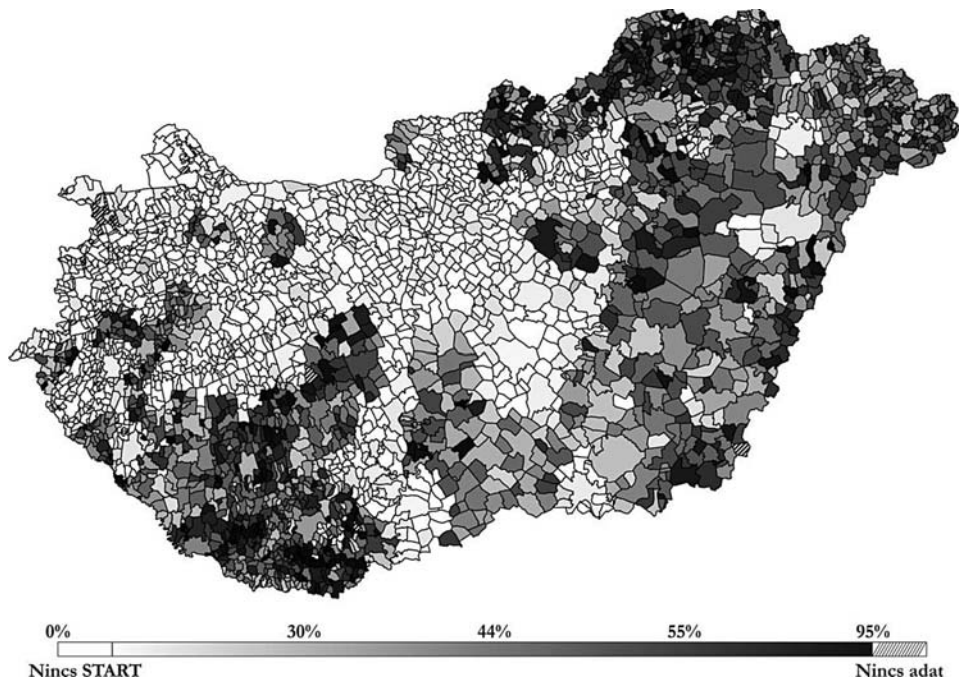
4. KÖVETKEZTETÉSEK

A jelen vizsgálat a térszerkezet átalakulása szempontjából kritikus, kiemelten fontos időszakban valósult meg. A startmunka programok bevezetése alapvetően változtatta meg a térstruktúrát, még inkább a perifériák irányába tolva a hangsúlyt. Ez a térszerkezeti változás a hosszú időtartamú közfoglalkoztatás esetében a legmarkánsabb, itt érzékelhető leginkább a start munkaprogram „elszívó” hatása, a gazdaságilag fejlettebb térségekben hagyva a hagyományos közfoglalkoztatás súlypontját. Ugyanakkor a rövid távú közfoglalkoztatás alacsony termelési hatékonysággal járt, mindemellett óriási volt az adminisztrációs és a szervezési költség. A gyors rotáció lehetősége miatt a program szükségessége kiemelkedő volt, ezért nem egy esetben maga az önkormányzat az, amely vállalta az adminisztrációval és szervezéssel járó terheket, azért, hogy minél többen teljesíthessék a támogatás feltételül szabott harminc napos munkavégzési kötelezettséget. Más esetekben az önkormányzat célja ezzel a formával a munkateszt volt. Ha hosszú távon a munkaerőpiaci reintegráció a szándék, szükséges annak ismerete, hogy ki milyen szinten áll e folyamatban. Az ilyen típusú rotáció már nem csak a segélyre való jogosultság megszerzése

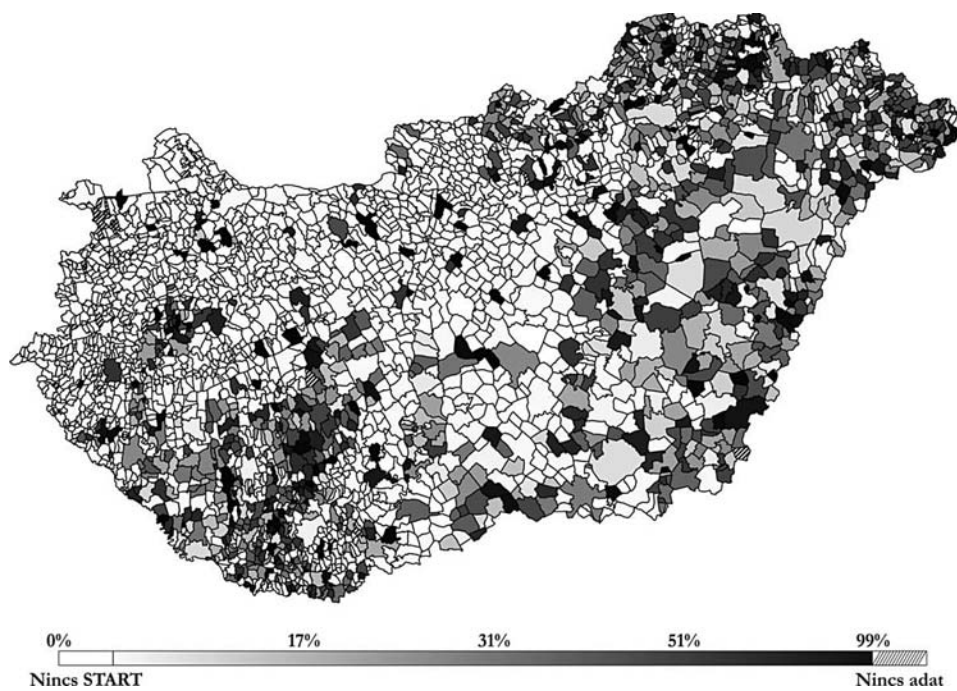

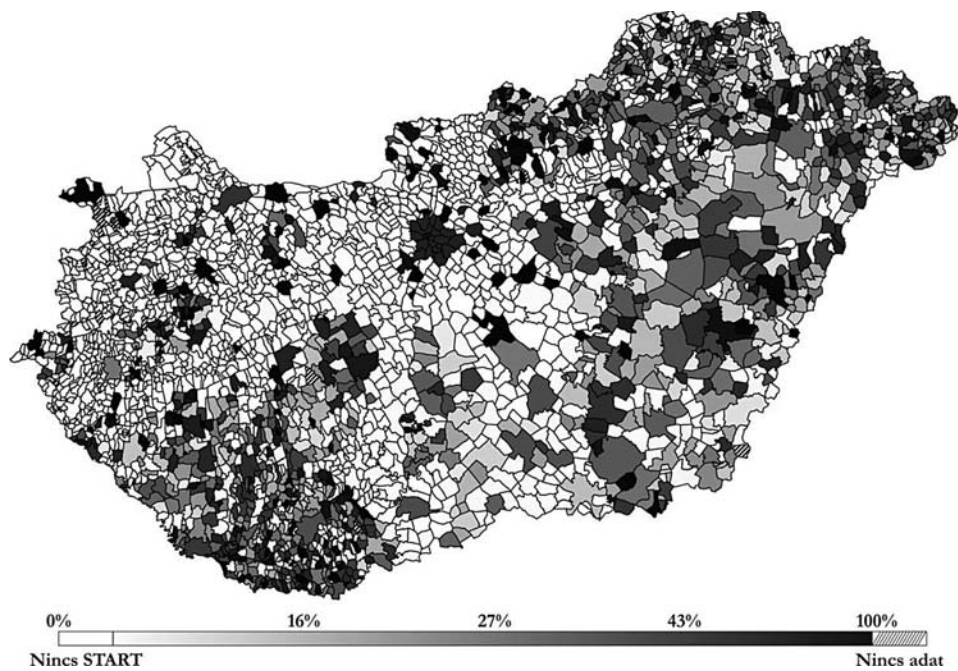
6–7. ábra: Az országos közfoglalkoztatási programban részt vevők területi megoszlása (2012–2013)

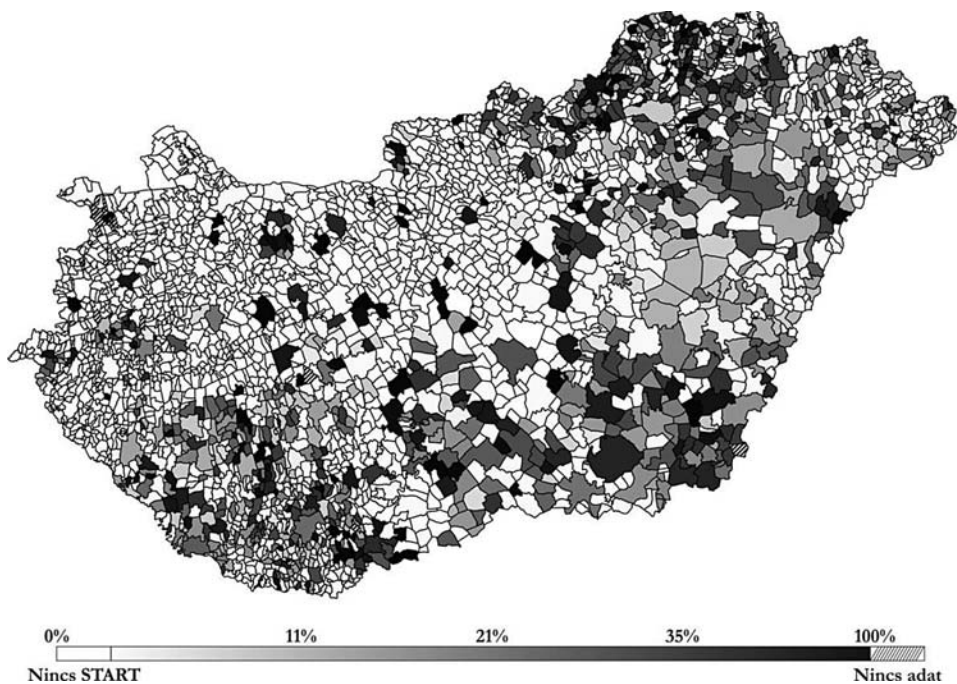
8. ábra: A startmunka program területi megoszlása (2013)

9. ábra: A startmunka program mezőgazdasági pillérének területi megoszlása (2013)

10. ábra: A startmunka program belváz-elvezetési pillérének területi megoszlása (2013)

11. ábra: A startmunka program téli közfoglalkoztatási pillérének területi megoszlása (2013)

miatt volt tehát fontos, hanem azért is, hogy megismerjék az álláskeresők alkalmasságát, megbízhatóságát.

Nem meglepő azonban az a tendencia, hogy míg korábban a rövid idejű közfoglalkoztatás játszotta a fő szerepet a segélyezettek rotálásában, mára ezt a szerepet a startmunka program valamelyik pillére kezdi átvenni. Ennek oka minden bizonnyal a természetesen a hagyományos közfoglalkoztatásnál szükséges önrész miatti kedvezőbb finanszírozási feltételekben és a kötetlenebb tevékenységi formákban keresendő. Az interjúk tapasztalataiból kiderül, hogy valójában az akut, eseti ellátandó feladatokhoz rendelt tevékenységi körök magas száma mellett többnyire itt is a két hónapos személycserék állnak a kiemelkedő értékek mögött.

Nem meglepő az sem, hogy a közfoglalkoztatási mutató, tehát az összes közfoglalkoztatott és a vizsgált térség aktív népességének hányadosa adta térszerkezet szinte megegyezik a munkaerőpiac stabilitását/instabilitását jelző mutatók adta térbeli struktúrával. Minél hátrányosabb helyzetű egy térség munkaerőpiaci szempontból, annál magasabb a közfoglalkoztatási rátája. A mutató növekedése is e térségekben a legjelentősebb, tehát a térszerkezetben a periféria irányába történő elmozdulás a legszembetűnőbb változás. A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy ezekben a térségekben (összesített statisztikák alapján) nem a munkaerőpiaci helyzet romlása növeleredményezte ilyen mértékben a programokba bevonandók számát, hanem az újonnan indított program különböző, elsősorban persze mezőgazdasági pillérei biztosítanak egyre több ember számára átmeneti munkalehetőséget, ami reményt nyújt rá. Ez azt is előrevetíti, hogy a kistérségi startmunka program egyre nagyobb arányban lesz képes a remények szerint értékteremtő munkát adni a munkaerőpiacról tartósan kiszorulóknak számára. Hogy mennyire reális ez az elvárás, azzal tanulmányunk második része foglalkozik majd.

KARÁCSONY-MOLNÁR ERIKA

Apor Vilmos Katolikus Főiskola

***Gyimes és Moldva határán
– Hárompatak jeles napi, ünnepi szokásai
Szent György naptól Szent Mihály napig***

Tanulmányomban Hárompatak¹, egy Moldva és Gyimes határán elhelyezkedő néprajzi kistáj római katolikus felekezeti lakosságának kalendáriumi szokásait vizsgálom.² A kutatott települések – Kostelek, Magyarcsügés, és Gyepece – hagyományai (pl. viselet, ének- és tánckultúra, népszokások) a gyimesi kultúra sajátosságait hordozzák, ezért a bevezető részben röviden írok Gyimes néprajzi jellemzőiről, kitérve hárompataki vonatkozásokra is. Ezt követően a három vizsgált települést mutatom be, majd a már csak emlékezetben meglevő, valamint a még élő szokásokat ismertetem Szent György naptól Szent Mihály napig.³

**GYIMES ELHELYEZKEDÉSE, A LAKOSSÁG BETELEPÜLÉSE,
ÖSSZETÉTELE ÉS FOGLALKOZÁSA**

A gyimesi csángók a Csíki havasokból Moldvába futó Tatros folyó völgyében a Gyimesi-szorosban élő magyarok. Mintegy 1000 m magasságban találjuk meg telepeiket. Legnagyobb településeik Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplak, és Gyimesbükk. A települések lakói a folyó néhány száz méter széles, 30 km hosszú fővölgyében és annak mellékágaiiban, az ún. patakokban, szétszórt házcsoportokban élnek. Területük eredetileg öt szomszédos csíki székely község tulajdona volt. (Kósa L. 1982. II.:362)

A gyimesi csángók a 17. századtól kezdték legelőbérletként benépesíteni mai lakóhelyüket. Orbán Balázs megállapítása szerint a 18. század végéig e terület lakatlan volt. Egy Tankó nevű család települt le elsőnek. 1870 körül a lakosok számát 4000-re becsülték, de

¹ A Hárompataknak nevezett telepek a Csíki havasokban jöttek létre a 18. század második felétől. Első lakosai feltehetően zsellérek, havasi betyárok, katonaszökevények, szegénylegények, a társadalom kítaszítottjai voltak. Az Erdély és a Moldvai Fejedelemség határán álló, lassan falvakká szerveződő havasi tanyák lakossága származását tekintve vegyes (magyar és román). Az 1850-es évektől többségében görög katolikus, az 1940-es évektől római katolikus és ortodox, ahogyan a helybeliek jellemzően mondják: „*Fele román, fele katolikus.*” (bővebben lásd: Ilyés Zoltán *Hárompatak település-, népesség és akkulturáció története.* in Tomisa I. szerk. 2003.)

² A néprajzi terepmunka 2002–2005 között történt.

³ 2002-ben két főiskolai hallgató (Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Zsámbék) is elkísért néprajzi gyűjtőutamra.

mivel minden családban bőséges volt a gyermekáldás, erőteljesen gyarapodtak. A letelepülés okairól Orbán Balázs így ír: „...az első odatelepülő jólléte, a székely előtt oly kedvenc havasias élet, s már elszigeteltségüknél fogva is szabadabb és függetlenebb lét, mindinkább vonzotta és vonzza oda a székelyt, s Csík falvai túlnépésedésének szegényebb része olyan nagy mértékben húzódik ide, hogy völgyekben is, hol e században [19. század] alig volt egy-két ház, most már [1869] 50-60 lak emelkedik. Minden ily kis falu új meg új gyarmatokat bocsát ki, melyek mind több tért fognak fel a vadon új irtványaiban; ekként évről évre szaporodik a népesség a betelepülő sokasága által, ...mely oly nagy, hogy az utóbbi tíz év alatt csak a 2361 lelket számláló Gyimesloki egyházközösségben évenként 40-74 egyénnel szaporodott a népesség, ide nem értve az új települőket.”⁴

A Gyimesi-szoros lakossága nagyobb részben csíki székelyekből, kisebb részben moldvai magyarokból és románokból származik, ezt bizonyítja műveltségük sok eleme. Csak ez a magyar néprajzi csoport tudott olyan életmódot kialakítani, mellyel ezt a magasságot meghódította anélkül, hogy a román havasi pásztorok életformáját átvette volna. Csekély termőföldjük miatt főfoglalkozásuk a havasi állattenyésztés és a fakitermelés. Az állatokat a Havasokban levő nyári és őszi szállásokon tartják, télen, havasi szénán teleltetik. A csángók marhákat, lovakat tartanak, és kevés juhot. A gyimesi csángók juhainak híres gyapjáért nem kellett vevő után járni, mert helybe mentek, és az átlagnál magasabb árat fizettek érte. A ház körüli kertekben elsősorban burgonyát (pityókát), zöldséget termesztettek. A zab, a rozs és az árpa nemigen ért be a zord klímájú határban. Ezen kívül erdei munkával, fuvarral és idegenben végzett idénymunkával keresték kenyerüket és számos telepesrajt bocsátva ki magukból. Székelyföldön sokfelé gyimesiek a pásztorok. Szinte napjainkig mindenben önellátásra törekedtek, maguk építették fel házaikat, szállásaikat, készítették bútoraikat, házi eszközeiket, teljes testi és ágyi ruházatukat. A népi kultúra zárt helyzete folytán a székely paraszti műveltség archaikus rétegeit őrizték meg.⁵

A GYIMESI CSÁNGÓK TÁNCAI ÉS ZENÉJE

A gyimesi csángók elzárt körülmények között régies fokon őrizték meg székelyes tánc-kultúrájukat, határhelyzetük révén pedig számos kárpáti és moldvai hatást is befogadva alakították ki sajátos kultúrájukat, amely településeik szétszórtsága ellenére is igen egységes. Nemcsak táncaik és táncéletük régiessége, hanem feltűnő gazdagsága miatt is kiemelkednek a magyar népcsoportok közül: eddig 35 féle táncalkalmukat és 30 táncfajtájukat tartják számon a kutatók. A gyimesi tánc- és zenekultúra kutatása mintegy hatvan éve indult meg,⁶ de a részletes gyűjtésre, rögzítésre a hatvanas évektől került sor.⁷

Tánckincsük három stílusrétege: 1. magyaros, illetve erdélyi férfi- és páros táncok; 2. romános, illetve balkáni lánctáncok; 3. közép-európai, németes, polgári jellegű, szabályozott páros táncok.

1. A magyaros, Kárpát-medencei táncrétegbe a rögtönzött férfi- és páros táncaik tartoznak: a *féloláhos* és a *verbunk*, a *lassú* és *sebes magyaros*, a *csárdás*, a *kettős jártatója* és *sirülője*, valamint a *lakodalmi mars* és a pantomimikus *medvés tánc*. Táncéletükben

⁴ ORBÁN B., 1869. II. 78.

⁵ ANDRÁSFALVY B., é. n. 115–116; BALASSA I. 1989. 182–187.; KÓSA L. 1979. 2. 362.

⁶ DINCSEŔ O., 1943; MOLNÁR I., 1947.

⁷ KALLÓS Z. –MARTIN GY., 1970.

a legnagyobb szerepet a lassú és sebes magyaros, a kettős jártatója és sirülője s újabban a csárdás tölti be. A többi tánc csak alkalmi jellegű, egyszer-egyszer fordul elő a táncmulatságokban. A gyimesi féloláhos és a verbunk az erdélyi férfitáncok legegyszerűbb, régi-es típusai közé tartozik.

A közepes tempójú féloláhost hangszeres kanásztáncdallamok kísérik, a gyorsabb tempójú verbunkot pedig székelly verbunkdallamok. A gyimesi csángók sajátos páros tánca az aszimmetrikus ritmusú lassú magyaros és az ezt követő 2/4 ütemű sebes magyaros. A lassú magyarost főként régi stílusú, énekelt alakban is ismert 8, 11 szótagos dallamok kísérik, a sebes magyaros dallamai pedig hangszeres jellegűek. A két tánc motívumkincse – a tempó- és ritmikai különbségektől eltekintve – hasonló: az óramutató járásával ellentétes irányban körbe járó sétálás (egy- és kétlépéses motívum) váltakozik figurázással és páros forgással. A figurázás mindig a muzsikások előtt páronként történik. Ez a ritka, régies táncpár csak napjainkban kezd hasonlítani a lassú és sebes csárdáshoz.

A kettős jártatóját és sirülőjét hangszeres kanásztáncdallamok kísérik, s a férfiak közben ujjogtatnak. A gardon szinkópás ritmusát a tánc követi.

2. A balkáni jellegű táncaikat a kárpáti és moldvai románságtól kölcsönözték: a *héjszát*, s *korobjászkát*, a *tiszti héjszát*, a *legényest*, a *csúfost*, a *békási ruszkát*, a *féloláhos héjszát*, a *hosszúhavasit*, a *régi héjszát* és a *kerekest*. A váll-, derék- vagy övfogással járt táncok nagyobb részét nyitott láncon, félkör vagy vonal alakzatban, néhányat pedig zárt körben táncolják.

3. A harmadik, legfiatalabb táncréteget a kötött szerkezetű közép-európai, németes, polgári eredetű páros táncok jelentik: a *háromsirülő*s, az *egytoppantós*, a *háromtoppantós*, a *hétlépés*, a *Balánkáé*, a *csoszogtatós*, a *porka*, a *talján porka* és *sebese*, a *moldvai és a porkája*, a *sánta németes* és a *sormagyar*. Összefoglaló nevük *aprók*, zárt szerkezetűk és csekély időtartamuk miatt. A párok egymás mögött felsorakozva körben, oszloposan elhelyezkedve teljesen egyöntetűen táncolnak. E táncokhoz egyetlen állandó dallam kapcsolódik, többségük nyugati, műzenei vagy román eredetű.

A gyimesi csángók táncélete a leggazdagabb a magyar népcsoportok közül: a sokféle táncalkalom egész életüket, még hétköznapijait, munkaalkalmaikat is átszövi. A gyerekek részére télen *serketáncot* és *kosarasbált*, nyáron gyereklakodalmat szerveznek. Az ifjúság társas élete az őszi-téli időszak ún. *gyűlésein*, pl. *fonógyűlés* vagy *guzsajjas* zajlik. A kemény havasi élet egymásrautaltsága számtalan munkaalkalmat teremtett. A kalákátáncok egy része az ún. munkáskalákák befejezése (pl.: fonó), amikor a közös munkával kíségetett gazda a résztvevőknek táncot rendez. A valamilyen terményben hiányt szenvedő gazda ún. *lopókalákát* rendez, s a táncmulatságban részt vevők a szükséges termékkel fizetnek a mulatságért (pl. *pityókaszedő*, *kenderszedő kaláka*). A nagyobb szervezett táncmulatságok, a fogadott táncok ideje ősztől húshagyatig tart, amikor még hétköznapi tartanak táncot. Tavasztól pedig a havasi kalibáknál s a faluban is rendeznek táncot csűrben vagy szabad ég alatt.

Egy kosteleki asszony a táncalkalmakról a következőket mesélte: „Nyáron csűrökbe táncoltunk. Majdnem minden vasárnap volt tánc. Csak muzsikás és gardonyos zenélt. Csárdást, németest, hétlépetűst, golyát, hosszú havasit, szilvást, tisztit szilvást, táncoltak rá. Délután volt a táncmulatság, mert este hétre a lányoknak haza kellett menniük. Ősszel már este tartották a bálakat, szabad volt estétől reggelig a táncban lenni. Ez az időszak Szent Andrásig tartott.” (Ak.: Tímár Á.)

A gyimesi zenekar sajátos összetétele, játékmódja és zenei anyaga különösen régies, a régi csíki székely zene leghívebb megőrzője. Egy mozsikás (hegedűs) és egy ütőgardonos játszik együtt, rendszerint a prímás a feleségével. A gardont pálcával ütik, s így a kisbőgő dobszerű kíséretet szolgáltat. Gyimesen több cigány- és paraszt hegedűs működik, mert nagy területen szétszórt gyimesi településeken szükség van sok zenészre. E zenészek azonban nemcsak a muzsikálásból élnek. A legjobb prímásokat Gyimesközéplekon találjuk.⁸ A gyimesi csángók között sok olyan dal maradt meg, amely nehéz sorsukat énekli. Kallós Zoltán a következőket állapítja meg: *„Mindenkinek megvan a maga keserves dallama és szövege. Külön említhetjük a szöveget és a dallamot is. A dallam mintegy keretül szolgál a szöveg összerakásánál. A meglevő ismert anyagot mindenki a maga ízlése szerint gyúrja és formálja. Azonos szótagszámú dallamhoz azonos tartalmú, a dallam szótagszámának megfelelő szöveget kapcsolnak össze. Mindenki azt a dallamot választja, amelyik neki legjobban tetszik. Szöveg tekintetében pedig azt, amelyik a legjobban ráillik az ő sorsára. Mintegy társadalmi önéletrajz. Nem titkol el sem örömet, sem bánatot. Épp úgy beszél a bőségről is, mint a szorongatott szűkségről... Az a fiatal, akit nem engedtek összeházasodni szíve választottjával, inkább elbúdokolt bé Moldvába. Vagy ha nem akart a császár katonája lenni. De lehet más oka is, hogy idegen földre bujdosson. Így keletkeztek aztán a búcsú- és bujdosó dalok. Ezenkívül a hegyi pásztorkodás is bő alkalmat nyújt az éneklésre és gondolkozásra. A csángó leány vagy legény egymagában pásztorkodva a havason, olyanokat énekel, hogy csengenek a sziklák a hangjától.”* A gyimesi csángó megszokta a szabadságot a havasokon, és annak elvesztésébe még akkor sem könnyen nyugszik bele, ha valamelyik faluba kell beköltöznie. Ezért vallotta egy Csíkba férjhez ment csángó asszony: *„Ott sűrűn vannak, mint faluban szokás, nem olyan gyéren, mint itt nálunk. Alig várom ide jöjjetek, hogy itt kiénekelhessem magam. Benn a faluban nem es lehet még keseregni se. Mikor kint a hegyen énekelhetek, úgy érzem, hogy fellegem járok, mint a madár.”* Temetéskor a hegedűsök, a mozsikások keserveseket játszanak a virrasztóban, amihez nem énekel senki szöveget. A koporsót gyászmarssal, halotti marssal kísérik ki a temetőbe. Andrásfalvy Bertalan megállapítása szerint a gyimesi keservesek a szorongató bánatot a keserves költői képek fokozzák, a magános ember megindultságát nemegyszer a kitörő sírásig mélyítik. Ebben az alaktalan, kifejezés igényével felindult bánatfeszültség mintegy kisül és végbemeget az arisztotelészi katarzisz, mely bizonyos megtisztulást, megnyugvást jelent.”⁹

GYIMESI CSÁNGÓ VISELET

Viseletük középkorias, hasonló a moldvai csángókéhoz. Az asszonyok hosszú inget viseltek, ennek felső részét hímezték, alsó része alsószoknyaként szolgált. Erre szabatlan, téglalap alakú gyapjúszőttest, a kerekítőt vagy katrincát terítették, melyet szőtt, széles övvel szorítottak le derékban. A katrinca egyik vége mintegy arasznyi szélesen takarta a másik végét, hogy könnyebben járjanak az így kialakított szűk szoknyában, egyik sarkát feltűzték az övhöz. A férfiak is hosszú, csaknem térdig érő inget viseltek, amit a szűk fehér nadrág, a harisnya fölött hordtak, és széles övvel, gyűszűvel szorítottak le derekukon.

⁸ FELFÖLDI L. – PESOVÁR E., 1997:268–270.

⁹ ANDRÁSFALVY B., 1973.10.

Télen szűrposztó zekét, szokmányt és különféle bőrmelleseket, bundákat viseltek, lábukon csizmát, régebben bocskort.¹⁰

Orbán Balázs így ír a gyimesi csángók viseletéről: „A férfiak fejükön szalagokkal, színes zsinórokkal felcífrázott széles karimájú kalapot viselnek, hosszú, térdnél érő varratos inget, bő redőkben lehulló harisnyát (fehér gyapju szövetű nadrág,) ünnepnapokon csizmát, mivesnap (hétköznap) bocskort hordanak, melyet pórázzal (szőrökötő) kötnek fel. Az ingre cífrán kivarrott hosszú bőrmellény, erre télen fekete zeke, vagy a gazdagabbaknál hosszú fehér bőrbunda jön. A nők öltözete még sokkal sajtóságosabb. A menyecskék fejükön tarka kartonból készült, s a halántékon alól fodros csipkével ékített főkötőt viselnek, melyre nyárran kecscsel illesztett fehér kendőt, télen színes kendőt kötnek, menyecskék (férjes nők) ily főkötő nélkül soha a háztól ki nem lépnek. A leányok azonban mindig hajadon fővel járnak, nyárran csak is oláhosan kivarrott cifra inget hordanak, melyre télen cifra virágosan himzett bőrbundát öltenek. Rokolya helyett katrinczát viselnek, ez gyapjuszövet, melynek közepe fekete, két oldala fekete, veres, sárga és kék vonalzatokban alkalmazott himzéssel ékeskedik, ezen egy darabból álló katrinczát műüzléssel, festői redőzeteket alkotólag tudják magukhoz illeszteni, s széles zöld vagy veres övvel szorítják derekukra, erre jön aztán öltözetük legkaczerább, legékesebb alkatrésze a bernyész, egy általuk szőtt cifra himzésekkel, izletes arabeskekkel ékesített 2 hüvelyk széles felső öv, mely az alákötött zöld és veres kendőn igen szépen veszi ki magát. A bernyész szép és izletes elkészítésére igen nagy hangsúlyt fektetnek a leányok, ez egy az, melyben társnéikat túlszárnyalhatják, s melylyel varrásbeli ügyességüket feltüntethetik. Lábbeliül dologidőben koriká-ra (térdig érő gyapjuharisnya) kötött bocskort, ünnepnapokon piros csizmát hordanak. A leírt öltöny kiegészítő része esős időben a csuklya.”¹¹

Egy kosteleki asszony így jellemezte viseletüket: „A férfi csángó viselet: kézelős alsóing, a kézelője ki van varrva és kilátszik a felsőing alól. A felsőing is ki van varrva, alul is, és ki van eresztve, nincs beletűrve a nadrágba. A derékszűj bőrből van, vagy szövik. A szöttgagyát fehér gyapotból szövik. A lábukra félcipőt, a fejükre bokrétás kalapot tesznek. A bokréta papírból vagy virágból, muskátliból volt. A női viselet: katrinca, csángóing, megráncolva a nyakánál. Az ing gallérja és pendely alja is ki van hímezve. A katrinca fel van tűrve a pendely. Az öv szélesebb, mint a bernyóc. Az övet alul megkötik, erre ráteszik a katrincát és a bernyóccal megkötik. Fejükre piros rózsás kendőt tesznek, lábukra félcipőt és harisnyát.” (Ak.: Tímár V.)

GYIMESI CSÁNGÓ SZÓTTESÉK

Gyimesben készülnek csíkozott, fekete alapú gyapjúsóttések a katrincák számára, valamint szélesebb és keskenyebb gyapjúból szőtt övek és bernécek a katrinca lefogására. Gyapjútakaróik közt vannak olyanok, amelyek a régebbi székely festékesek geometrikus mintáit idézik, másoknak kisebb vagy nagyobb kockás mintái vannak. A gyimesi csángók rúdravalóin az egyszerű sorokból, „H” alakú elemekből alkotott sávok, valamint a színezés meglepő hasonlatosságot mutat a palóc halottas párnák sótteseivel, tehát régies, kezdetleges, a takácssóttés által nem befolyásolt sóttések.¹²

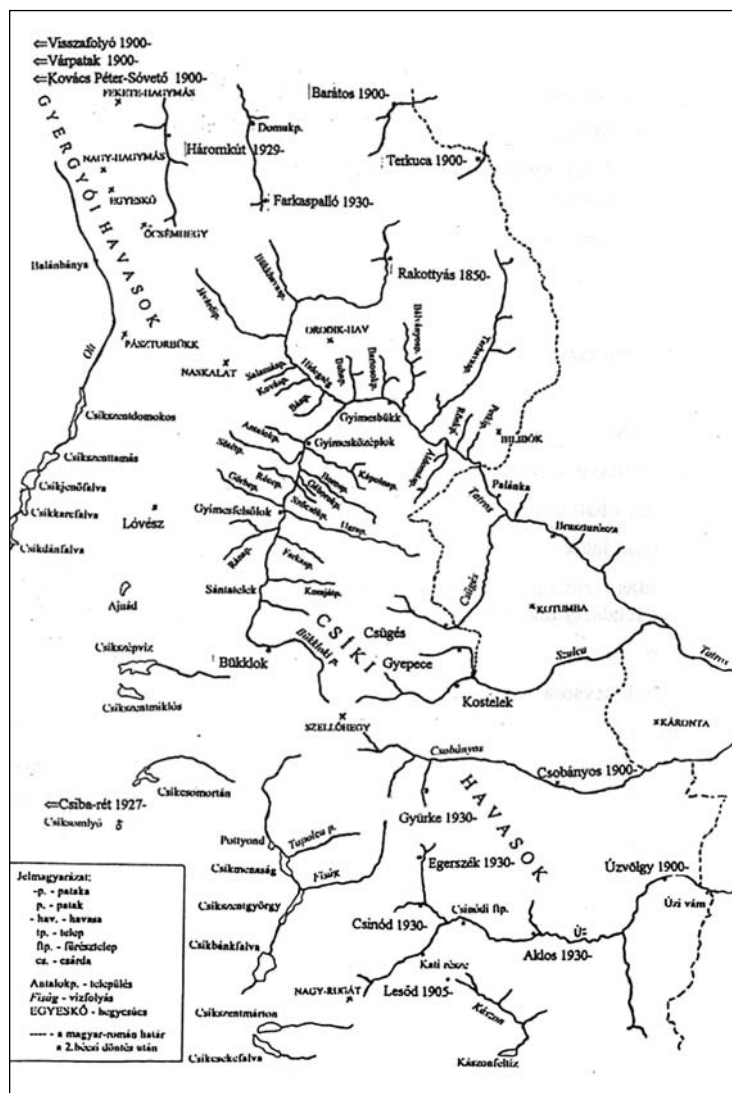
¹⁰ ANDRÁSFALVY B., é.n.:115-116.

¹¹ ORBÁN B., 1869 II.:79-80.

¹² FÉL E.–HOFER T., 1977. I. 454.

HÁROMPATAK – GYEPECE, KOSTELEK, MAGYARCSÜGÉS

Hárompatak¹³ néven foglaljuk össze Gyimes és Moldva határán, a Gyimesi-szorostól délre fekvő, a Tatrosba igyekvő patakok felső folyásánál, Csíki havasokban, az ún. Hárompatak völgyben elhelyezkedő havasi telepeket: Gyepece, Kosteleg, Magyarcsügés településeket. Lakóik főleg állattartásból és fakitermelésből élnek. Kultúrájukban az archaikus csíki és gyimesi jellegek és román elemek is keverednek.

1. ábra: Hárompatak

¹³ TOMISA I. (szerk.), 2003.

Gyepce (Pajistea) a település neve feltehetően a gypű szó -ce kicsinyítővel képzett alakja. A 18. század végén, a 19. század elején itt letelepedett pásztorok telepéből alakult ki. Neve 1913-ban *Gyepceze* volt, ekkor közigazgatásilag Csík vármegyéhez tartozott, majd 1956-tól Bákó megyéhez csatolták. A falu lakossága mára erősen megfogyatkozott, 2002-ben 37 lakosa volt.

Kostekek (Coşnea) a falubeliek emlékezete szerint a település a nevét az állatokat őriző, körülvevő koskarámról, kosárról nyerte. Első írásos említése 1771-ből származik. Kezdetben önálló közigazgatási egység, később Csíkszépvíz községhez tartozik. 1952-ben az akkori nemzetpolitika részeként a Bákó megyei Ágas (Agăş) községhez csatolják, ahová ma is tartozik. A Bákó megyéhez való csatolással egy időben megszüntetik a magyar nyelvű oktatást is. Kostekeken jelenleg egy óvoda, egy általános iskola működik.¹⁴ A régebbi generációk nagycsalád modelljét a mai fiatalok nem követik, így egyre csökken a születések száma. 2002-ben 570 lakosa volt, felekezetük szerint római katolikus és az ortodox vallásúak. Mindkét felekezet saját templommal és temetővel rendelkezik. A római katolikus szertartás magyar nyelven folyik.

Magyarcsüges (románul Cădăreşti) Palánka és Gyepce közt fekvő település. Nevét 1888-ban említette először oklevél *Csüges* telep néven. 1913-ban *Csüges*, 1970-ben *Magyarcsüges* néven írták. 2002-ben 111 lakosa volt.

SZENT GYÖRGYTŐL SZENT MIHÁLYIG – JELES NAPI, ÜNNEPI SZOKÁSOK HÁROMPATAKON

Április – Szent György hava

Április 24. – Szent György napja

Sárkányölő Szent György ünnepe, aki évszázadokon át a lovagok, lovas katonák, fegyverkovácsok, szíjjártók, vándorlegények és utóbb a cserkészek patrónusa volt. Legendája szerint legyőzi a sárkányt, és kiszabadítja fogságából a királylányt.

Hárompatakon Szent György napján elmennek a templomba, lisztet, fokhagymát, sőt szenteltetnek a pappal. Odaadják a tehéneknek, hogy a vadállatoktól, a villámtól, a betegségtől megőrizze őket a jó Isten. A fokhagymával keresztet rajzolnak a hátukra, majd felszűrik az istállógerendára. Úgy hitték, hogy amennyivel Szent György napja előtt „görget” (villámlik), annyi héttel Szent Mihály napja után leesik a hó. Ezen a napon még nem hajtják ki az állatokat, csak május közepe táján, amikor a fűzfa kihajt. Úgy tartják, hogy Szent György napján nem szabad állatot, lovat vagy ökröt befogni, mert elpusztul. Mindez igazolására több megtörtént esetet tartanak számon. „Édesanyám mondta, hogy volt itt valaki, aki befogta az ökreit, s ment az erdőbe. A másik mondta, hogy ma van Szent György napja, hogy fogtad be ezt az állatot? Nem baj, Szent Györgyöt hazahúzatom az ökreimmel! Délután, amikor jött haza, húzatta az egyik ökrét, megütte valami vagy eltörött a lába. Húzatta az egyik ökrrel haza a másikat.” (Ak.: Kádár O.) A néphit szerint,

¹⁴ A magyar nyelvű oktatás az 1990-es évek végén indul el egyházi kezdeményezésre, a faluban mintegy három évtizede plébános-esperes Salamon Antal iskolán kívüli munkájának köszönhetően. A 2005-től, a Moldvai Csángómagyar Oktatási Program kezdeményezésére az iskolán kívüli magyar oktatást szakképzett pedagógusok veszik át, akik iskolán kívüli, délutáni foglalkozásokon tanítják a gyerekeket anyanyelvükön írni, olvasni. A fiatalokból, és a nagyobb iskolásokból helyi táncsoport alakul, ahol a gyerekek megismerkedhetnek a hagyományos gyimesi táncaikkal, énekkultúrájukkal. A szülők kérésére a hivatalos iskolai oktatásba is bekerült a magyar nyelv tanítása, választható tantárgyként.

ha egy hosszú láncot tesznek a kapuhoz, és azon hajtják keresztül az állatokat, akkor nem eszik meg a farkasok és a vadállatok. Gyepécén szentelt vizet adnak az állatoknak, hogy megóvják őket a vadállatoktól.

Nagyböjt, húsvét

A nagyböjt a keresztény egyházban a húsvéti előkészület ideje, böjtöléssel, egyházi és népi ájtatosságok végzésével. Jézus 40 napi böjtölésének és kínszenvedésének emlékére tartja az egyház. A negyven napos böjt a 7. századtól vált szokássá, 1091-ben II. Orbán pápa iktatta törvénybe, hamvazószerdától húsvétvasárnapig tart. Utolsó előtti hete a virághét, amely a virágvasárnapkal zárul. Ezt követi a húsvétvasárnapig tartó nagyhét. A húsvét mozgóünnep, melynek időpontját 325-ben a niceai zsinat a tavaszi napéjegyenlőséget követő holdtölte utáni első vasárnapban állapította meg. Így a húsvét március 22-e és április 25-e közötti időre eshet.

A nagyböjt első napja hamvazószerda. A templomban az elmúlt évi szentelt barka hamuját a pap megszenteli. Megérinti az emberek fejét, és keresztet rajzol a homlokukra: „Emlékezzél ember, hogy porból lettél, és a porba térsz vissza!” szavak kíséretében. „Meghammaz a papbácsi, mindenkinek a fejét meghinti hamuval.” (Ak.: Tímár Á.) Minden pénteken, minden vasárnap keresztúti ájtatosságot végeznek nagypéntekig. „A pénteki mise előtt elvégzik a keresztúti ájtatosságot. Vasárnap a mise után végzik el. Máskor a fájdalmas rózsafüzért szokták elmondani a templomban és otthon is. 1978-ig voltak rózsafüzér társulatok. A templomban advent vasárnapjától kezdik mondani az örvendetést, egészen nagyböjtig, hamvazószerdáig. Hamvazószerdától húsvétig mondják a fájdalmasat, húsvét után pedig a dicsőségeset. Házilag viszont, 5 hónapig kellett elvégezni minden tizedet, aztán cseréltek. A templomban cserélték ki a rózsafüzéreket. A rózsafüzért este mondták. Volt úgy is, hogy a társulatosok összegyűltek egy házhoz. Most már nincs rózsafüzér társulat, ha valaki akarja, magányosan elvégzi. Én minden este elmondok egy rózsafüzért. Hétfőn az örvendetést, kedden a fájdalmasat, szerdán a dicsőségeset, és így tovább. Vasárnap a templomban a dicsőségeset.” (Ak.: Tímár Á.)

A böjti időben, sötét ruhában, s fekete fejkendőben jártak. Azt mondták, „az Úr Jézusnak a szenvedése”, s ezért járnak sötét ruhában. A nagyböjtben tilos volt bálokat, mulatásokat rendezni. Szerdán és pénteken szigorúan böjtöltek. Régebben „még az edényt is kifőzték a tejtől.” Teát, kenyeret, mákos tésztát készítettek, pityókát, paszulyt, káposztát ettek ilyenkor, olajjal vagy vajjal főztek. „Van, aki a tejet sem issza, mert az a húsból van, a tehénből. Csak azt, ami a földből van, azt szabad enni. Én a böjtöt úgy tartom, hogy egy nap csak egyszer lakjék jól az ember.” (Ak.: Tímár V.)

Virágvasárnap – Barkaszentelés

Jézus Jeruzsálembé való bevonulásának emlékűnnep a húsvét előtti ún. virágvasárnap. A római egyház elnevezése szerint Dominica palmarum, azaz pálma vasárnap. Pálmaágas körmeneteket már a 6. században tartottak, a pálmaszentelés pedig a 7. századi bobbiói misekönyv szerint ismert volt. A szentelt pálmát zivatar, villámcsapás, tűz és különféle varázslás ellen használták. A szentelt pálmát nálunk a barka helyettesíti.

A barkát mindenki egyénileg viszi a templomba. A harangozók is szednek, és az oltár elé teszik, ha valakinek nincs, onnan vehet. A káplán megszenteli a barkát, kiosztják, kivonulnak vele, és közben énekelnek: „Hozsánna a magasságban, áldott, aki jó az Úr nevében.” (Ak.: Tímár V.) Megkerülik a templomot, és utána kezdődik a mise. A barkaágas kivonulással Jézus Jeruzsálembé vonulására emlékeznek.

A szentelt barkát felhasználják, mennydörgés, villámlás, jégeső elhárítására is. „Virágvasárnapján, amikor megszentelték a barkát, egy-egy jó marékkal hazahoztuk, és amikor jött a nagy idő, egy-egy ágacsukat tettünk a fűtőbe, a tűzbe. Azt mondták, hogy ameddig a füstje elszáll, addig a jég nem veri el a határt. Imádságot is mondtak hozzá.” (Ak.: Fekete M.) „A barkát bevittük a házba, s vázában tartottuk. Amikor görgetett, villámlott, akkor édesanyám hozott ki egy-egy szálat, tett be a tűzbe. Azt mondták, annak a füstje ahol elmén, ott nem üti meg a villám, nem történik semmi. Ezért nagyba' tartottuk a barkát, én még most is annak tartom. A Mi Atyánkat, Üdvözlégyet, Most segíts meg Máriát mondom hozzá.” (Ak.: Kádár O.)

Amikor bedobták a barkát a tűzbe, imádkoztak mellette, az *Úr angyalát* mondták el:

*Az Úr angyala köszönté Szűz Máriát, és méhébe fogadá szentlélektől Szent fiát.
Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes, az Úr van teveled,
áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhednek gyümölcse Jézus.
Asszonyunk Szűz Mária, Istennek Szent anyja,
imádkozzál érettünk bűnösökért, most és halálunk óráján, ámen.
Íme az úr szolgáló leánya, legyen nékem a te igéd szerint.*

Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes, az Úr van teveled, áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhednek gyümölcse Jézus. Asszonyunk Szűz Mária, Istennek Szent anyja, imádkozzál érettünk bűnösökért, most és halálunk óráján, ámen.

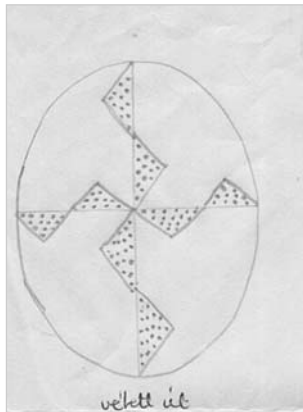
Imádkozzál érettünk Istennek Szent anyja, hogy méltók lehessünk Krisztus ígéreteire. Könyörögjünk. Kérünk téged Úristen, öntsd lelkünkbe szent kegyelmedet, hogy akik az angyali üzenet által Szent Fiadnak Jézus Krisztusnak megtestesülését megismertük az ő kinszenvedéseit, s keresztje által a feltámadás dicsőségébe vitessünk, ugyanazon a mi Urunk Jézus Krisztus által, ámen.” (Ak.: Tímár V.)

Nagyhét

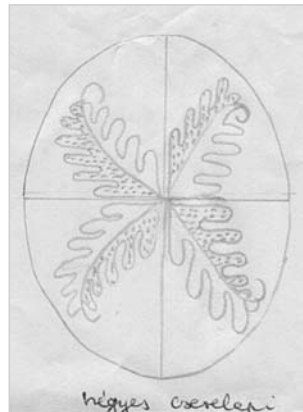
Nagyhéten nagytakarítást végeznek az asszonyok a házban. Port törölnek, ablakot mosnak, és mindent megsúrolnak. A férfiak kint dolgoznak a ház körül. Elmennek az erdőbe, fát vágnak, elrendezik az állatokat. Hétfőtől csütörtökig be kell fejezni a munkát. Nagycsütörtöktől kezdve kilenc csütörtökön át nem végezhetnek semmiféle mezőgazdasági munkát és a földeken sem dolgozhatnak. Azt tartják, hogy ha a hagyományt megszegnék, a jég elverné a határt.

Nagypénteken nem szabad dolgozni, a tojásírást szabad csak elkezdni. „Csak a tojásírással szabad dolgozni, mert úgy tartják, hogy nagypénteken még a fecske se repül.” Nagypéntektől Húsvétvasárnapig még szöveget beverni is tilos volt. (Ak.: Tímár Á.)

Hárompatakon a megfőtt tojásokat, ún. viaszos *kesicével* (pálcára erősített fémcsövecské) megírják és megfestik. Miután ez kész, letörlik a viaszt, és ott marad a minta fehéren. Tojásfestővel, gyapjufestővel vagy hagymalevéllal festik a tojásokat. Általában csak pirosat festenek. A magyarázatok szerint, azért ilyen, mert Jézus vére hullott rá. „Egy magyarcsüvés néni piros-fehér-zöld tojást is tudott festeni. Először megírta a fehér tojást viasszal, és belerakta a zöld festékbe. Kivette a zöld festékből, de nem pucolta le, hanem írt rá még mintát, és így beletette a piros festékbe. Mikor kivette a piros festékből, és megtörölte, piros-fehér-zöld színű lett.” (Ak.: Tímár V.) „A piros tojást nem volt szabad meg együk húsvét napján, csak másodnapján. Azt mondták, szagos a szád, ha piros tojást eszel..” (Ak.: Kádár O.)

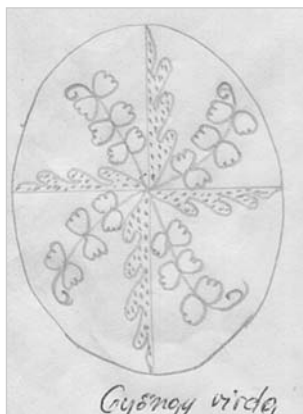
a) Vétett út

b) Négyes cserelapi

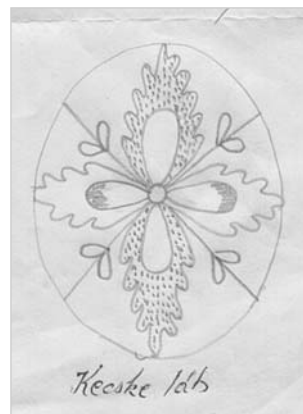
c) Berbécs szarva

d) Gyöngyvirág

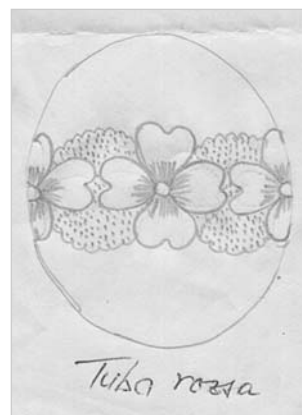
e) Tömör rózsza

f) Kecskeláb

g) Kettős tulipán

h) Tubarózsa

2. ábra: Hímestojás-minták

Nagyszombaton vágják le a bárányt. Nagypénteken nem vághatnak, mert úgy tartják, hogy „*pénteken vért ne eresszen el senki.*” E napon a készülnek az Úr Jézus feltámadására, a templomi szertartás este kilenc órakor kezdődik. (Ak.: Tímár V.)

Égő gyertyával megkerülik a templomot, közben énekelnek: *Feltámadt Krisztus e napon, alleluja...* A harangok szólnak, míg visszavonul a körmenet a templomba.

Húsvétvasárnap – Ételszentelés

Kenyeret, kalácsot, süteményt, bárányt sütnek, töltött káposztát főznek erre az ünnepre. Az áldozati jellegű eledel, a bárány, Jézus jelképe. „*Nem is volna szabad csontot törni benne, egybe meg kellene sütni.*” (Ak.: Tímár V.) Kosárban viszik a báránysültet, a kalácsot, a kenyeret, és a bort a templomba az ételszentelésre. Aki messzebb lakik, az nagyszombaton este viszi az ételt a szentelésre, aki közelebb lakik a templomhoz, az vasárnap a reggeli misén szentel. Az ételen kívül vizet és tüzet is szentelnek ilyenkor a templomban. Vasárnap reggel szentelt ételt esznek. „*Báránysültet ettünk. Édesanyám főzött még báránylevest tárkonyosan. Bordájából, gerincéből készítette, olyan tejjölös eresztéket csinált rája, megsavanyította ecettel, babérlevelet tett bele és tárkonyt. A fejét mi sose ettük meg. A többi részét megsütötte vagy csinált belőle tokányt. Én bárányból kimondottan csak sültet csinálok. A húsvéti fő eledel a bárány. Ha nem volt bárány, vágta pulykát, tyúkot is.*” (Ak.: Kádár O.)

Húsvéthétfő – Locsolás

A víz tisztító, termékenységvarázsló erejébe vetett hit az alapja a húsvéti locsolásnak. A magyar nyelvterületen valamikor vízbevető, vízbehányó hétfőnek nevezték húsvét hétfőjét, ami utal a locsolás egykori módjára, hogy gyakran a kúthoz, vályúhoz vitték a lányokat, és egész vödör vízzel leöntötték őket. Eredete részint a keresztelezésre, részint arra a legendára utal, amely szerint a Jézus feltámadását hirdető jeruzsálemi asszonyokat locsolással akarták a zsidók elhallgattatni, illetve a Jézus sírját őrző katonák vízzel öntötték le a feltámadás híret vivő asszonyokat. Húsvéthétfőn járnak a gyerekek, a „*rózsavizezők*” kölnivel locsolni. Köszönnek, majd elmondják a locsolóverset. Jutalmul hímes tojást¹⁵ adnak a locsolóknak.

*Dicsértessék a Jézus Krisztus!
Hallottam, egy virágszál ki akar száradni,
meg szabad-e öntözni?* (Ak.: Tímár P.)

*„Én kis kertész legény vagyok, öntözgetni járogatok.
Egyebet se kívánok, csak egy piros tojást várok!”* (Ak.: Tímár Á.)

Gyepécén nem járnak locsolni. „*Csak a pap bácsi szokott meglocsolni, piros tojást adunk neki. Kostelesen láttam, hogy járnak a gyerekek.*” (Ak.: Fekete R.)

Húsvéti bál

Húsvét másodnapján bált rendeznek. Főleg a fiatalok mennek a bálba. „*Régen is voltak bálók, de akkor még muzsikás és gardonyos zenélt (hegedű és gardon). Csárdást, néme-*

¹⁵ A tojás ősi termékenység-szimbólum. Már a honfoglalás kori avar sírokban találtak karcolt díszítésű tojásokat. A keresztény vallásban a feltámadó Krisztust jelképezi, a 12. század óta szentelmény.

test, hétlépetűst, gólyát, hosszú havasit, szilvást, tisztí szilvást, „alunyelut” táncoltak rá.” (Ak.: Tímár Á.)

Május – Pünkösöd hava

Május 1. – Jakab napja, Jakab-ág

A májusfa a természet újjászületésének szimbóluma és szerelmi ajándék is lehet. A magyar nyelvterületen általában május elsejére virradóra állították. A 15. századtól kezdődően szólnak forrásaink a májusfa állításáról, a szokás azonban bizonyosan régebbi.¹⁶

A májusfát mindhárom településen Jakab-ágnak nevezik. Állítása az utóbbi egy-két évtizedben kezdett kimaradni. A legények éjszaka vágják ki az erdőn a fát, általában ezüstfenyőt, és titokban állították fel a lányos ház udvarába. A földbe szúrták, és színes krepp-papírral díszítették. *„Este elmentünk, levágtuk a fát, ezüstfenyőt. Fialat fát kerestünk, amelyik szépen nézett ki. Mindenki egyedül ment. Likat csináltunk, s a Jakab-ágot felüttük, s otthagytuk anélkül, hogy tudja a lány, hogy ki vitte oda.”* Piros és zöld gyapjúfonalból bojtot kötöttek rá és a fa tetejére tették. (Ak.: Korbuly Gy)

Kostelegen csak egy fa állhatott egy lány udvarában. Ha a fiú látta, hogy ott már van egy fa, ahová tenni akart, akkor ő nem állíthatta oda a sajátját. Magyarcsügésen volt olyan eset, hogy egy legény ellopta a fenyőt egy ház elől, és másik lányhoz vitte. Volt, aki belevágta az ágba a nevét, amiről tudták, hogy kitől származik. Gyepecén volt olyan lány, akinek 3-4 Jakab-ág is állt az udvarában. A leányok a fáért cserébe egy szép hímzett zsebkendőt adtak a legényeknek, amit saját maguk varrtak. Ez azt jelentette, hogy a lány is viszonozza a szerelmet. Másnap a lány meghívta a legényt a házukhoz, megköszönte a Jakab-ágot és megkínálta süteménnyel, borral. Kostelegen a legény megkérdezte a lánytól, hogy elfogadja-e a Jakab-ágot. Ha igent mondott, akkor fogadta az udvarlást. A Jakab-ágot addig hagyták felállítva, míg a tűlevelek hullani nem kezdtek. A leányok míg férjhez nem mentek, kaphattak Jakab-ágot.

A vénlányoknak száraz ágot tettek, hogy kicsúfolják őket. *„Amelyik leány száraz ágot kapott, s reggel meglátta, gyorsan eldugta, hogy ne csúfolkodjanak rajta. Aki meghaladta a 25 évet, az már vénlány volt. Vénlány maradhatott az is, aki szép leány volt, jól elindult, aztán válogatott, mindenkit kikoszorózott. Aztán mindenki kikerülte. Elérte a 25 évet, megvénült, végül nem kellett senkinek. Úgy mondták a régiek, hogy a leány 20 évig válogat, s 20 év után várogat.”* (Ak.: Kádár O.)

Pünkösöd

Pünkösöd ünnepét a keresztény egyház annak emlékére tartja, hogy Jézus mennybemenetele után a Szentlélek leszállt az apostolokra.¹⁷ A húsvétot követő ötvenedik napra esik

¹⁶ Egy 19. századi szokásgyűjtemény a májusfa eredetét így írja le: „Szent Jakab és Szent Fülöp midőn térítgetni jártak, útítársuk lett Valburga nevű szűz hajadon; ezt ebbeli cselekvényeért a pogányok tisztátalan személynék nyilváníták, s rágalmazták. A leány azonban, hogy elúzza a gúnyolódókat, elővette vándorbotját, letűzte a földbe, előtte letérdelt, imádkozott, s erre alig múlt el egy-két óra, midőn a pogányok szeme láttára leszűrt bot kizöldült. Ez volt Szent Jakab apostol napja virradójára (május elsején). Nőtlen ifjak ez időtől ez okon szoktak magas zöldfát jó magaviseletű hajadonok ablaka előtt felállítani, még pedig ha lehet, észrevétlenül”. In: Réső Ensel S. 1867:198.

¹⁷ Krisztus mennybemenetele után az apostolok, Mária és a legközelebbi tanítványok közösen ünnepelték meg pünkösödöt: „Amikor pedig eljött a pünkösöd napja, és mindnyájan együtt voltak ugyanazon a helyen, hirtelen

pünkösöd, amely mozgóünnep május 10-e és június 13-a között. Ilyenkor több régi búcsújáróhelyen, pl. Csíksomlyón, Máriaradnán búcsút tartottak.

Mindhárom településről aki csak tud, elmegy a csíksomlyói búcsúra. Az 1950-es években gyalog jártak a hegyeken keresztül, mintegy 40 km-t kellett megtenniük. Pénteken reggel indultak, és általában estére értek oda. Bementek a csíksomlyói kegytemplomba, ott imádkoztak, és énekeltek, aki álmos volt, elaludt a padokban. Szombaton reggel „*aki akar, kimegy a Jézus-hágóhoz a Somlyó-hegyre, és elmondja a keresztútját, esetleg az olvasót.*” A szent mise 11-kor vagy fél 12-kor kezdődik. Vasárnap hajnalban kimennek a Szentléleket várni, amiről úgy tartják, hogy galamb képében jelenik meg. 1957-től 1990-ig tiltották, hogy az emberek a búcsúba menjenek. „*Azért akkor is mentek, csak kevesebben, mint most.*” (Ak.: Tímár V.) Nyírfaágot hoztak az otthoniaknak, mézespogácsát, cukorkát, ajándékot a gyerekeknek. A megszentelt nyírfaág a gonosz, rossz szellemeket távol tartja a háztól.

Június – Szent Iván hava

Június 8. – Medárd napja

Közismert időjárásjósló nap. A néphit szerint, ha ezen a napon esik az eső, akkor negyven napig esni fog, ellenkező esetben pedig ugyanennyi ideig szárazság lesz.

Június 10. – Margit napja

A vértanú Szent Margit ünnepe, általában esős napnak tartják. A magyarsügésiek pisis Margitnak hívják. „*Ha ezen a napon esik, akkor hat hétig megint így kell kínlódjunk, hogy es.*” (Ak.: Kádár O.)

Július – Szent Jakab hava

Július 20. – Illés napja

Illés az Ószövetség egyik legnagyobb prófétája, akiről a Királyok második könyve így ír: „*egy tüzes harci kocsi jelent meg tüzes lovakkal... Így ment föl Illés forgószélben az égbe*”¹⁸ Évszázados megfigyelések szerint ezen a napon, illetve e nap táján gyakoriak a viharok. E napon munkatilalom volt, mert attól tartottak, hogy aki ilyenkor a mezőn dolgozik, abba belecsap a villám, a termést elveri a jég. A gazdálkodók féltek ettől a naptól, hogy a vihar szétveri, vagy a villám felgyújtja a kazlakat. Mindhárom településen számon tartják, hogy görgeteg és villámlás várható. Ezen a napon, illetve július 22-én, Magdolna napján, sem dolgoznak, nem raknak fel szénát a padlásra, nem rakják össze rakásba, mert azt mondják, hogy „*megüti az Isten ítéletje, beleüt a villám.*” (Ak.: Kádár O.)

hatalmas szélrohamhoz hasonló zúgás támadt az égből, amely betöltötte az egész házat, ahol ültek. Majd valami lángnyelvek jelentek meg előttük, amelyek széteszlottak és leszálltak mindegyikükre. Mindnyájan megteltek Szentlélekkel, és különféle nyelveken kezdtek el beszélni; úgy, ahogyan a Lélek adta nekik, hogy szóljanak” (Ap.Csel. 2. 1–7). A Jeruzsálemben tartózkodók meglepődve vették észre, hogy amit az apostolok beszélnek, ki-ki a maga nyelvén érti. Előállott Szent Péter és prédikálni kezdett. Beszédének hatására sokan megtértek, és belőlük alakultak az első keresztény gyülekezetek. Pünkösöd tehát az egyház születésnapja is. A középkorban a szél zúgását, ami a Szentlélek eljövételét előzte meg, kürtökkel, harsonákkal utánozták. A „tüzes nyelveket” pedig égő kőcok dobálásával, melyeket a templom padlásáról eresztettek a hívek közé. (Bálint S. 1976. 342–343)

¹⁸ 2Kir 2, 9–12.

Augusztus – Kisasszony hava

Augusztus 15. – Nagyboldogasszony napja

Nagyboldogasszony a legrégebb Mária ünnepünk, ezen a napon Mária mennybemenetelét ünnepli az egyház. Templomlátogató nap, ilyenkor a család apraja-nagyja a misére megy.

Augusztus 20. – Szent István napja

Államalapító királyunk ünnepe. Mindhárom településen az utolsó nyári napként tartják számon. Ettől a naptól kezdve lehűl a levegő, megváltozik az időjárás.

Szeptember – Szent Mihály hava

Szeptember 29. – Szent Mihály napja

Szent Mihály arkangyal ünnepe. A hagyomány szerint ő a túlvilágra költöző lélek kísérőtársa, bírója. Szent Mihály napja a gazdasági év fordulója. Ez a nap a pásztorok elszámoltatásának, szegődttetésének időpontja is volt.

Szent Mihály napján hazahajtják a juhokat a hegyekről. A pásztor füljegy alapján választja ki a juhait. A gazda tavasszal fogadja fel a juhok mellé a pásztort. *„Szent Mihálykor hazaadja a pásztor a juhokat, és elszámol velük a gazdával. Ha fejősek a juhok, akkor költséget ad a pásztor. Előre megegyezik a gazdával, hogy 5, 6, vagy 8 kg sajtot ad. Ha egy juh hiányzik ősszel, akkor meg kell fizetni a gazdájának. Ha sok elveszett, akkor kárba veszett a nyári munkája. Mikor hazahajtják a juhokat, Szent Mihály napján, megünnepelik a gazdák és a pásztorok. Sajtot, ordát, kenyeret esznek, és pálinkát isznak hozzá.”* (Ak.: Tímár V.)

Végezetül megállapítható, hogy az egykori jeles napi ünnepi szokásoknak napjainkban már csak töredéke él. Ezek közé tartozik pl. Magyarcsügesen a karácsonyi éneklés, mely egyszer sem maradt ki, megtartotta a fiatalság. Kostelegen azonban az utolsó tíz évben hagyták el, ugyanúgy mint a betlehemes játékot. Magyarcsügesen a legutóbbi időkben még egy idős ember járt aprószentekelni, de főként adománykérő céllal, hiszen szegény ember volt. Gyepécén már harminc éve elhagyták ezt a szokást. A Jakab-ág állítása az utóbbi egy-két évtizedben kezdett kimaradni. Kostelegen még élő szokás a szüreti felvonulás és a bál, melyet szeptember végén, október elején tartanak. Több jeles napi szokásnál megfigyelhető a román hatás, ilyen pl. az urálás.

A vizsgált három településen egy radikális életmódváltás történik napjainkban, melynek velejárója az utóbbi évtizedben felgyorsult akkulturációs folyamat. Ezt a tendenciát a különböző politikai, gazdasági és társadalmi okok – melyeket jelen tanulmánynak nem volt célja ismertetni – csak megerősítik. A kultúra sok vonatkozása még meghatározó szerepet játszik, pl. a hagyományos viselet, a családi és a kalendáris ünnepek megmaradt elemei, azonban mindezeknek napjainkban rohamosan csökken a jelentősége. A fiatalabb nemzedékre egyre nagyobb hatással vannak a polgárosultabb értékek, egyre kevésbé van meg a belső igénye, hogy őrizze és éltesse a szüleitől, nagyszüleitől rá maradt hagyományokat.

Adatközlők névsora

Oláh János Kostekek, (1938. jan. 8.)
 Tímár Ágnes, szül.: Csilip Ágnes Kostekek (1937. febr. 10.)
 Tímár Pál Kostekek (1935.)
 Erdélyi Ilona Kostekek (1931. jan. 18.)
 Gercu Mária, szül.: Bodor Mária Kostekek (1971.)
 Tímár Veronka, szül.: Vaszi Veronka Kostekek (1936. márc. 24.)
 Fekete Mária Magyarcsügés (1938. dec. 22.)
 Kádár Olga Magyarcsügés, (1942. júl. 2.)
 Korbuly György Magyarcsügés (1928.)
 Fekete Rozália Gyepece (1933.)

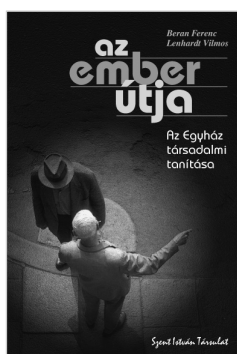
Irodalom

- ANDRÁSFALVY Bertalan, *Néprajzi alapismeretek*. Budapest, é. n.
A bukovinai székelyek kultúrájáról Népi kultúra – Népi Társadalom 1973/7., 7–24.
- BALASSA Iván, *A határainkon túli magyarok néprajza*. Budapest 1989.
- BÁLINT Sándor, *Karácsony, húsvét, pünkösöd*. Budapest 1976.
Ünnepi kalendárium I–II. Budapest 1977.
- BOSNYÁK Sándor, *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága*. Folklor Archívum 14. 68–157. Budapest.
- DINCSÉR Oszkár, *Két csiki hangszer*. Budapest 1943.
- ERDÉLYI Péter Zoltán, *A bundás nagy állat ünnepei*. Művelődés XLVI. évf. 1994/2. sz. 46–48.
- FELFÖLDI László – PESOVÁR Ernő: *A magyar nép és nemzetiségeinek táncgyománya*. Budapest 1997.
- FÉL Edit – HOFER Tamás, *csángó szöttesek* In: Magyar Néprajzi Lexikon 1. 454. Budapest 1979.
- KALLÓS Zoltán, *Gyimesvölgyi keservesek*. Néprajzi közlemények. 51. sz. 1960/3–51.
- KALLÓS Zoltán – MARTIN György *A gyimesi csángók táncélete és táncai*. Táncstudományi tanulmányok, Budapest 1969–1970.
- KÓSA László, *Gyimesi csángók* In: Magyar Néprajzi Lexikon 2. 362. Budapest 1979.
- MARTIN György, *Csángó táncok* In: Magyar Néprajzi Lexikon 1. 454–458. Budapest 1979.
- MOLNÁR István, *Magyar táncgyománya*. Budapest 1947.
- ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása, történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. II. Pest, 1869.
- POZSONY Ferenc, *Újpestendei szokások a moldvai csángóknál*. In: Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 5. 1997, 303–323.
 „Adok nektek aranyvesszőt...” Csíkszereda
- RÉSŐ ENSEL Sándor, *Magyarországi népszokások*. Pest, 1867.
- TOMISA Ilona (szerk.), *Hárompatak – Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest 2003.
- VÁMSZER Géza, *A gyimesi csángók eredete, települése és gazdasági viszonyai*. Láthatár, 1940.

▼ BERAN FERENC – LENHARDT VILMOS

Az ember útja – Az Egyház társadalmi tanítása

Szent István Társulat, Budapest 2012

Különleges kötetet választ az az olvasó, aki akár saját útjának, akár az egyház üzenetének keresése közben Beran Ferenc és Lenhardt Vilmos megújult könyvét veszi kezébe. A szerzőpáros *Az Egyház társadalmi tanítása* című írását már közel tíz évvel ezelőtt megjelentette, azóta számos felsőoktatási intézményben oktatják. Az új kiadást az indokolta, hogy az eltelt időszak történelmi-társadalmi változásainak köszönhetően az egyház szociális tevékenysége is gazdagodott, s ez új kiadványokban (amilyen például *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*), valamint XVI. Benedek pápa *Caritas in veritate* kezdetű szociális enciklikájában is megmutatkozik. Szükségessé vált tehát a korábbi kötet gondolatainak frissítése, kiegészítése.

Beran Ferenc teológiai tanár pályája kezdetén a Műszaki Egyetemen szerzett gépészmérnöki oklevelet, s előbb kutatómérnökként, majd tudományos munkatársként dolgozott. Már ekkor foglalkoztatta az értékek mibenléte, s hogy miként tükröződnek az ember magatartásában, cselekedetekben. „Emberi útján” harmincas éveinek elejét taposta, amikor pappá szentelték; a későbbiekben az erkölcteológiát és a szociálteológiát* választotta szakterületéül, s ez utóbbi kapcsán kötődött össze munkássága szerzőtársához, Lenhardt Vilmoséval. Többek közt a lelkiismeret nevelésével, a munka teológiájával, a politikai és az ökológiai etikával, valamint a társadalometikai értékeknek és alapelveknek a kérdéskörével foglalkozik.

Az ember útjának könyve ahhoz az emberhez szól, aki az értékvesztett világban keresi a helyét, egy olyan világban, melyben a gazdaság már nem nyereséges, a munkát nem mindenki becsüli, s a szűkebb közösségek – például a család – egyre kevésbé tud védelmet nyújtani. De ahhoz az emberhez is szól ez a könyv, aki meghallja a Gondviselés hangját, üzenetét, érti a hit, az egyház nyelvét. Élete nehéz helyzeteiben, akár kríziseiben is felfedezi a Gondviselés szavát, amely arra inti, hogy ne feledkezzék meg az igazi értékekről, melyeket a jóléti társadalom igyekszik elfedni a szeme elől.

* A szociálteológia olyan teológiai tudományág, amely az egyház társadalomra vonatkozó ismereteit vizsgálja. Társadalmi jelenségekkel és erkölcsi törvényekkel foglalkozik, tárgyát a kinyilatkoztatás fényében vizsgálja, így forrásai például a Szentírás, az egyház hivatalos tanítása és pápai enciklikák, megnyilatkozások, valamint teológusok tanításai.

Az ember útjának könyve szerint az egyház feladata, hogy irányt mutasson a kritikus helyzetbe került embernek. „Ezt abban a hitben teszi, hogy az Isten által adott kinyilatkoztatás tartalmazza azokat a biztos erkölcsi értékeket, iránymutatásokat, amelyeket követve az ember nem tévedhet el, és a Szentlélek segítséget ad ahhoz, hogy azokat egyénként és közösségben egyaránt meg is valósítsa.”

A kötet jól tagolt egységekre oszlik. Az alapvető szociológiai, szociálteológiai fogalmak magyarázatát követően a kereszténység társadalmi üzenetét vizsgálják a szerzők, azután az Ó- és Újszövetség korára, majd a közép- és újkori társadalmakra jellemző etikai normákat elemzik. Megvizsgálják például, hogy melyik korra, társadalmi berendezkedésre volt jellemző az emberi méltóság, a szabadság, az igazságosság tisztelete, mikor mennyire tartották fontosnak a szegények felkarolását és jogaik védelmét, az egyenlőséget vagy a békét. A szociális igazságosság érvényesítése, melynek során a szegények, az özvegyek, az árvák, a betegek és sérültek kiemelt figyelmet kapnak jogaik érvényesítéséhez, az üdvösséghez is közelebb vezet. Azok az emberek, akik értik, megértik és magukévá teszik ezeket az elveket és értékeket, önmagukat is jobbá tudják tenni, ami s mindez emberi kapcsolataikra is is ugyancsak jótékonyan hat. Fontos üzenete ez a kötetnek.

Az Újszövetségben az Isten és az ember közötti kapcsolat „még személyesebbé válik”. Isten barátsággal érkezett, így közvetlenebb kapcsolata lehet az emberrel. Talán ezért is lehet képes az ember arra, hogy legyőzze önzését és szeretettel forduljon embertársai felé, hogy ne a „természet szava”, hanem „a szívbe írt törvény” legyen a meghatározó.

A Szentírás a ma emberének társadalmi problémáira is választ tud adni: „a felmerülő új problémákat Krisztus tanítása alapján és a józan értelmi megfontolás után” lehet megoldani, ebben pedig a kiáradt Szentlélek nyújt segítséget az emberi értelemnek.

A kötet ezt követően a keresztény tanítás alappillérein nyugvó szociológiai és etikai modelleket és alapelveket mutatja be. A szociáletikában nagy hangsúlyt kap az egyetemesség, a társadalmi szerződés és a hasznosság elve. Társadalometikai szempontból pedig nagyon fontos az igazság ismerete, és az igazságosság gyakorlása is. Ahhoz, hogy ezek az értékek megvalósulhassanak, szolidaritásra, a szubszidiaritásra, a közjó elveinek érvényesítésére van szükség.

A kötet utolsó nagy egységében a szociális enciklikák megszületésének körülményeiről és tartalmáról olvashatunk, valamint arról, mi az üzenetük a mai kor embere számára.

Az első pápai körlevél XIII. Leó nevéhez kapcsolódik, s a korszakot meghatározó ipari forradalomnak köszönhetően kiemelt témája a munkához való viszonyulás, a fizikai munka értéke, a munkaadók és a munkavállalók jogai és kötelességei, a tulajdon jogossága, ugyanakkor a közjó biztosításának és a szociális nyomor felszámolásának imperatívusa. Ennek az enciklikának óriási a történelmi szerepe – Magyarországon például a hatására sorra alakultak olyan szervezetek, amelyek vállalt feladata a szociális gondoskodás.

Későbbi enciklikák is foglalkoznak a gazdasági étellel, a tulajdonviszonyokkal, a munkával, az emberi jogokkal, illetve a békével, mely utóbbihoz XII. Pius pápa a következő szellemes megállapítást fűzi: „A békével még nem vezett el semmi, de a háborúval minden elveszhet”. Jó volna, ha a ma emberei is megértenék ezt az üzenetet, s egy-egy konfliktushelyzetben a saját érdekek érvényesítése helyett a békére, kompromisszumra törekednének.

VI. Pál pápa a béke szerepét az ember fejlődésének egyik feltételeként említi. Teljes értékű fejlődésnek ugyanakkor csak az egyidejű szellemi és lelki fejlődést tekinti, amely a „nevelés és önnevelés” közös eredménye. „A béke új neve a fejlődés... melyben az em-

ber találjon rá a szeretet, a barátság, az imádság, az elmélkedés értékeire és önmagára is” – írja.

II. János Pál pápa a későbbiekben megerősíti „a fejlődés a béke új elnevezése” gondolatát, hangsúlyozza a fejlődés erkölcsi és kulturális jellegét, és arra hívja fel a figyelmet, hogy az embernek a birtoklás helyett „a létezésben” kell kiteljesednie. „A fejlődésnek a szolidaritás és a szabadság keretében kell haladnia... és az Isten és a felebarát iránti szereteten kell alapulnia, mert csak így valósulhat meg a szeretet civilizációja.”

A fejlődés a személyiségben és az általa végzett tevékenységben is megmutatkozik. II. János Pál pápa egy másik enciklikájában így ír a munka szerepéről és fontosságáról: „a munka az ember életének egyik alapjelensége... értékét elsődlegesen a személyes jelleg, tehát a munka közben önmagát kiteljesítő tevékenység adja meg.” Vagyis nem a munka jellege vagy a teljesítmény a fontos, hanem a munkát végző személy, aki becsületességével „másokért vállalt áldozatos tevékenységet” végez.

Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma 2004-ben jelent meg. Ez a mű a korábbi szociális enciklikáknak a társadalom hét szegmensére – család, munka, gazdaság, politikai közösség, nemzeti közösség, környezetvédelem, béke – vonatkozó tanítását veszi szemügyre, különbséget téve a társadalometikai elvek és az őket megalapozó értékek között. Hangsúlyozza a szeretet légkörének és a szociális érzékenységnek, a személyes jellegnek, valamint az igazságosságnak és az alázatnak a fontosságát.

XVI. Benedek pápa 2009-ben megjelent szociális enciklikája korunk válságát elemzi. Ennek gyökerét magában az emberben látja, a kivezető utat pedig az igazságra épülő szeretetben. Az igazi fejlődés szellemi, lelki gyarapodást jelent, s hogy minden embernek része lehessen benne, ahhoz önzetlenségre, kölcsönös bizalomra és a jövőbe vetett reményre van szükség.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy *Az ember útja – Az Egyház társadalmi tanítása* c. kötet részletgazdag áttekintést nyújt az egyháznak a társadalommal, a békével, a szívvel végzett munkával kapcsolatos erkölcsi tanításairól. A rendszerezett gondolatokat mindannyiszor a Szentírásból vett idézetek támasztják alá, így válhat teljessé a könyv üzenetének mélyebb megértése és átélése.

Fehér Ágota

▼ FÁBIÁNNÉ ANDRÓNYI KATALIN – DR. BALOGH ZOLTÁN

Romológiai ismeretek

Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Szent István Társulat, Budapest ????

A cigányság tarthatatlan élethelyzete és a sok helyütt kialakult együttélési konfliktusok, az értetlenség és a szélsőséges indulatok égetően sürgőssé teszik, hogy a többségi társadalom hiteles képet kapjon a legnagyobb lélekszámú magyarországi kisebbségről. Ehhez nyújt segítséget ez a könyv, amely a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Karán látott napvilágot, a Szociális Képzési Tanszék gondozásában, a Társadalmi Megújulás Operatív Program keretében. A *Szociális Tanulmányok* címmel, Lakner Zoltán szerkesztésében megjelent, hét önálló kötetből álló sorozat első, tankönyvként is használható darabját tartja kezében az olvasó, amely online formában is hozzáférhető.

Deklarált célja, hogy a leendő segítő szakembereknek, vagy bármely értelmiségi pályára készülő hallgatónak segítsen a cigányság megismerésében és megértésében.

A könyv felépítése

A fejezetek vitaindító kérdésekkel kezdődnek, s ellenőrző kérdésekkel zárulnak, amelyeken a hallgatók saját tudásukat mérhetik.

A sikeres együttműködés feltétele az előítélet-mentesség, amit a cigányság kultúrájának és valós társadalmi helyzetének bemutatásával kívánnak elérni a könyv szerzői. Az első fejezet ezért – egyelőre általánosságban – az előítélettel, a diszkriminációval és a rasszizmussal foglalkozik.

A második fejezettől már kifejezetten a cigányságról van szó: a csoport meghatározásáról, az etnikai identitásról, valamint arról, hogy ki tekinthető valójában cigánynak.

A történeti áttekintést tartalmazó – harmadik – fejezet a cigányság eredetével és vándorlásával foglalkozik, valamint azzal, hogy milyen volt a cigányok fogadtatása Európában. Ennek a fejezetnek a szerzője a mai előítéletek történelmi gyökereit kutatja, mintegy a negyedik fejezetben tárgyaltak felvezetéseként, amikor is a roma csoportok zártságára, a többségi társadalommal szembeni bizalmatlanságára keres magyarázatot, s felvázolja a kisebbségi léttel összefüggésben kialakult, speciális roma értékrendet.

Az ötödik fejezet a magyarországi cigányság közelmúltbéli és jelenlegi helyzetét mutatja be, különös tekintettel a romák iskolázottságára, munkaerő-piaci helyzetére és lakhatási körülményeire.

A könyv utolsó – hatodik – fejezete némileg elkülönül az előzőktől (szerzője is más: míg az 1–5. fejezet Fábiánné Andrónyi Katalin munkája, a 6. fejezet szerzője a jogász végzettségű dr. Balogh Zoltán), s a kisebbségi jogok és jogalkotás magyarországi gyakorlatát mutatja be, amelynek ismerete különösen fontos és hasznos a segítő szakemberek számára.

A könyv hátrányai

Az A4-es formátum miatt nem túl kényelmes kézben tartani a kiadványt, s a benne található képek színes nyomtatásban látványosabbak, szemléletesebbek lennének. A tananyagban szereplő olvasmányok hol kifejezetten rövidek, fél-egyoldalasak, hol a 3-4 oldalt is elérik, és némiképp véletlenszerűnek tűnik, hogy hova jutott irodalmi szemelvény, és hova nem.

A könyv erényei

Képekkel, irodalmi szemelvényekkel és történeti dokumentumokkal egyaránt gazdagon illusztrált. Bőségesen merít azokból a romológiai tanulmányokból – természetesen a forrás megjelölésével –, amelyek az elmúlt húsz évben születtek, így hát az érdeklődő hallgatók „szörfözhetnek” e témába vágó írások és szerzők között. A szöveg olvasmányos, tudományossága ellenére könnyen érthető.

Lakner Zoltán

▼ PAUL STEPHENS

Szociálpedagógia: Szív és fej

Bremen 2013

A megkapó és beszédes cím várakozást kelt, s a könyv nem okoz csalódást. A *Szív és fej* egy olyan sorozat darabjaként látott napvilágot, amely a szociálpedagógiát, a szociális munkát és a szociálpolitikát mint egy nagy egész komplementer területeit vizsgálja. Szerzőnk is ezt teszi: a három tudományterület elméleti és pragmatikus összehasonlításán keresztül közelít a szociálpedagógiához.

Munkája mérföldkő lehet a szociálpedagógia történetében, ugyanis az első olyan angol nyelven megjelent szociálpedagógiai tankönyv, amely a tudományág elméleti és gyakorlati ismereteit igyekszik összegezni. A szociálpedagógia elmélete és gyakorlata híresen a német ajkú országokhoz kötődik, hiszen ott született, az angol ajkú és hagyományú társadalmak inkább a szociális munka terén jeleskednek. (Hazánkban elmélet és gyakorlat egyaránt jelen van, hol egymással versengve, hol egymást kiegészítve.)

A könyv szerzője, Paul Stephens egy norvégiai egyetem szociálpedagógiai tanszékének a vezetője. Amint előszavában írja, az a célja, hogy a „szociálpedagógia rejtélyeit megfejtse”. (1. o.) Azt is elárulja, hogy azért szereti annyira ezt tudományt/szakmát, mert a „szociálpedagógia küldetése, hogy azoknak, akiknek ma a legkevesebbje van, holnapra több legyen”.

A szerző hét fejezetben foglalja össze a szociálpedagógia elméleti alapjait és gyakorlati teendőit. A jól áttekinthető felépítés könnyíti e tankönyv használatát. Írója a legfontosabb definíciókat bekeretezve kiemeli, s ugyanígy keretbe foglalja a legfontosabb kérdéseket is, valamint minden fejezethez a gyakorlati életből merített feladatokat kapcsol.

A *Bevezető fejezetben* Stephens a szociális munka és a szociálpedagógia közti határvonalat igyekszik meghúzni. Hamalainen idézi*, aki szerint a szociálpedagógia a szociális munka oktatásának meta-teóriája, egy olyan szakmai oktatásé, amely a szociális problémákat a szociálpedagógia szemüvegén át figyeli meg s igyekszik megérteni, ezáltal hidat verve a két szakma között. A szociális munkás, miközben persze praktikus segítséget is nyújt a gondozottnak (például megfelelő kerekesszéket talál neki), a vele való kommunikációban (szociál)pedagógiai elveket érvényesít.

Stephens beszámol arról is, milyen nehézségekkel kellett megküzdenie az angol nyelvterületre érkezett szociálpedagógiának, hiszen tudvalevő, hogy az Angol Királyságnak kizárólag a szociális munkának voltak hagyományai.

Miután felvázolta történeti fejlődését, a következőképpen definiálja könyve alapfogalmát: „A szociálpedagógia egy olyan tantárgy és gyakorlat, mely pedagógiai megoldásokat alakít ki és alkalmaz a szociális problémákra” (18. o.) A szociálpedagógus „felelőssége, hogy segítsen másoknak, hogy segíthessenek önmagukon. (...) Erkölcsi ítélelhozás nélkül (...) a személyek együttműködésével és beleegyezésével olyan módon változtatja meg életük bizonyos aspektusait, melyből hasznuk származik”. (27. o.)

A következő fejezetben Stephens a szakma elméleti alapjait vázolja. Elsőként Natorp-nak, a szociálpedagógia „szülőatyjának” munkásságáról szól, aki rendkívülien fontosnak tartotta a csoportos munkát, mert úgy gondolta, hogy az emberek potenciálisan képesek felelősséget vállalni egymásért. A fejezet a „fej-szív-kéz” trilógiára épül, mely a holishti-

* HAMALAINEN, M., ????????

kus szociálpedagógiai munka három szintjét jelképezi. (42–43. o.) Hogy mi a helyes és a jó, inkább érezzük ('Szív') semmint megtanuljuk ('Fej'). A szociálpedagógusnak a fej racionalitását és a szív szenvedélyességét kell ötvöznie magában.

A gyakorlati munka vezérmotívumai: a „tanult tehetetlenség” elleni küzdelem és az énhatékonyság (self-efficacy) segítése, valamint a csoportok öntevékenységének fejlesztése. A gyakorlati munka a szociálpedagógia alapelveire és értékrendjére épül, amely kontinensenként és országoként is különböző. Stephens összeveti Anglia és az USA, az afrikai, a dél-amerikai és az északi államok szociálpolitikai alapelveit.

Külön fejezetben foglalkozik a szociálpedagógiai kommunikációval, amelynek – visszatérve a szív és fej metaforájához – két fajtáját különbözteti meg: az érzelmi kommunikációt, amely a rapportot, vagyis a kölcsönös bizalom és az érzelmi affinitás megszületését segíti elő, és az instrumentálisat, mely a konkrét problémához kapcsolódó információcserét jelenti. Beszél a társadalmi kommunikáció speciális fajtáiról is, például arról, ahogyan a politikusok a marginális társadalmi csoportokat megszólítják, s az ehhez a kommunikációs formához kapcsolódó hibáztatási játszmákról ('blame game').

A 6. fejezetben a nemzetek közti összehasonlítás tanulságait összegzi. A nemzetekközi szociálpedagógiai programok összevetéséhez Rose tízpontos szempontlistáját javasolja*. Angliában akkor mondható majd sikeresnek a szociálpedagógia, ha kiderül, hogy hathatósan tudja támogatni a brit társadalompolitikát és a szociális munkát.

Összegzésében Stephens visszatér Natorp 1904-es definíciójához, amelyhez hozzáfűzi a sajátját: „A szociálpedagógia a szociáltudományos vizsgálata a tervezett és rögtönzött szocializációnak, mely a normák és értékek szociális tanulását, illetve az érzelmi internalizáción keresztül valósul meg.” (142. o.)

Hollósi Cecília

▼ BÍRÓ ANDRÁS – NICOLAE GHEORGHE – MARTIN KOVATS

Az áldozati szereptől a polgári tudatig – A roma integráció útja

Kossuth Kiadó 2014

„Ennek a könyvnek nem az a jelentősége, hogy kiadják... hanem hogy vitatkoznak-e róla romák a kávészünetben, olyan romák, akik civil szervezetek irodáiban dolgoznak, és olyan romák, akik a romák széles rétegeivel érintkeznek” – mondja a záró esszét író Željko Jovanović. (205. o.) A könyv maga is vitairatok csokra, célja pedig nem több, de nem is kevesebb, mint hogy párbeszédet generáljon a romák társadalmi, gazdasági és politikai integrációjáról, számot vetve az eddig elért sikerekkel és elszenvedett kudarcokkal. A könyv annak a három éven át zajló vitának az anyagát adja közre, amelyet Bíró András hivatásos újságíró esszéje robbantott ki, s amelyre elsőként Nicolae Gheorghe roma származású szociológus és Martin Kovats politológus reagált. A 2011-ben Romániában megtartott kétnapos műhelybeszélgetés során e három esszéből kiindulva vitatták meg a szerzők más aktivistákkal és értelmiségiekkel a roma integráció kulcsfontosságú kérdéseit. A könyv negyedik fejezete tartalmazza ennek az eszmecsereének a szerkesztett változatát, majd Željko Jovanović roma aktivista rövid reflexiója zárja a kötetet.

* ROSE ????????

Háromféle „szemüvegen” keresztül vizsgálja a roma kérdést a három esszéíró: a harmadik világban járt, emigrált újságíró, a romániai roma szociológus és aktivista, valamint az angol, de Magyarországon is többször kutató politológus.

Az első írást Bíró András jegyzi, aki harminc évig élt emigrációban, s ezalatt számos fejlesztési projektben működött közre a harmadik világban. Hazatérése után létrehozta az Autonomia Alapítványt (AA), amely kiemelten támogatta a magyarországi romák integrációját. A módszer alapfeltevése, hogy az emberben rejlő tudás bizonyos társadalmi körülmények között nem törhet a felszínre, s az aktivista, a szociálpedagógus feladata, hogy valahogy mégis napvilágra segítse. A feladat megoldásához egy módszert, egy technikát rendeltek: az aktivista nem direkt tanácsokkal irányítja a segítő személyt, hanem célzott kérdésekkel ébreszti rá, miként javíthatna a saját életén, s közben azt is sugallja, hogy az illető képes a változtatásra. Ehhez a munkához sok időre, energiára és tiszteletre van szükség. Az AA arra törekedett, hogy „a romákkal partnerségben váljon támogató és fejlesztési ügynökséggé.” (29. o.) Felkérésére helyi roma szervezetek jövedelemteremtő programok és projektek indítására pályáztak. Az AA sikereit és kudarcait vizsgálva elmondható, hogy „a strukturális hátrányok és az előítéletekből fakadó problémák, valamint az úttörő kezdeményezések elkerülhetetlen gyengeségei dacára [...] az első lehetőséget jelentette a magyar romák számára, hogy [...] autonóm szereplőkké váljanak a szélesebb civil társadalom kontextusában”. (33. o.) Az AA módszere ugyan nem az egyedül üdvöztető, de jól szolgálja a roma emberekkel való horizontális kommunikációt, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy a romák kilépjenek a passzív, áldozati, elszenvedő szerepből, és azontúl tudatos, önmaguk sorsát alakító társadalmi, politikai szereplőkké legyenek. A fő cél tehát az, hogy a romák megszabaduljanak az elszenvedő lét történetmentális örökségétől, és a roma szerveződések autonóm, cselekvő mozgalmakká váljanak. Bíró szerint ehhez roma etnikai pártok, mozgalmak és koalíciók létrehozására van szükség, amelyek alulról jövő kezdeményezésekre támaszkodnak, átlátható és konszenzuson alapuló politikát folytatnak.

Nicolae Gheorghe romániai roma szociológus élettapasztalatai alapján más oldalról közelíti meg a roma integrációt. Ő a roma népre úgy tekint, mint egy világméretű diaszpórára, s emiatt úgy véli, hogy „a roma aktivizmusnak kozmopolita – vagy legalább európai – perspektívában kell gondolkodnia”. (53. o.) A politikai vezetők és a roma aktivisták a romákat „egy területileg nem meghatározható kisebbségként, terület nélküli nemzetként vagy állam nélküli népként” (69. o.) definiálják, akik speciális nemzetközi védelemre szorulnak. Ennek érdekében jöttek létre az olyan európai szintű szervezetek, amilyen például a Roma Jogok Európai Kartája vagy az Európai Romák és Vándorlók Fóruma. Ezeknek a nemzetközi szervezeteknek azonban többnyire nincs sok beleszólásuk az egyes országok politikájába. Az elmúlt évtizedben a romák önszerveződése két, egymással szemben álló modellt követett. Az egyik az etnikai nacionalista, melynek legfőbb célja, hogy a romákat különálló, EU-alapokból támogatott, európai entitásként ismerjék el, a másik a „civil” paradigma, amelynek értelmében a romákért a nemzeti kormányok viselik a felelősséget, hiszen ők is az illető ország állampolgárai. Az etnikai alapú megközelítés és hozzáállás nemegyszer hozott nehéz helyzetbe nemzetállamokat – például a migráció kapcsán. A szerző az Olaszországban történelemmel illusztrálja, milyen abszurd helyzetet teremthet, ha az etnikai alapú megítélés jegyében egy kalap alá vesznek minden romát. Olaszországba több hullámban, nagy számban vándoroltak be cigányok az EU-polgárt megillető szabad helyváltoztatás jogán, majd Itáliában a helyi, olasz állampolgársággal rendelkező, vándorló életmódot folytató romákkal, szintókkal megegyező „nomádi” kategóriába sorolták őket, holott hazájukban letelepedett életmódot folytattak s legtöb-

jük eredeti állampolgárságát is megtartotta. A „nomadi” státusz lehetővé tette, hogy legális táborokban szállást igényeljenek, és szociális lakhatást is kérvényezzenek. A helyi közigazgatás mind nehezebb helyzetbe került, hiszen egyre több és nagyobb befogadó-táborok létrehozására kényszerült, nem beszélve az infrastruktúráról, az egészségügyi ellátásról, iskolákról, amit szintén biztosítani kellett. Gheorghe szerint a romániai kivándorló romákra a román állampolgárokra vonatkozó törvények vonatkoznak, még akkor is, ha más országokban tartózkodnak, és integrációjukért a román állam a felelős. Mint látjuk, Gheorghe egyik modell mellé sem teszi le egyértelműen a voksát, de az utóbbi időben a civil modellt részesíti előnyben, azon megfontolásból, hogy az állampolgári jogokat kodifikálták, és betartásukat biztosítják, míg az etnikai kisebbség lehetséges jogai tisztázatlanok. Részt vett a Pakiv Európai Roma Alap (később Pakiv Európai Hálózat) létrehozásában, melynek három fő célkitűzése: jövedelemteremtő tevékenységek támogatása (az AA-hoz hasonlóan) helyi kisvállalkozások mikrohitelhez juttatásával; valamilyen szervezeti kultúra kialakítása a roma közösségi formációk és a demokratikus minták ötvözésével; olyan potenciális roma vezetők képzése, akik közösség-szervezőkként idővel önjáróvá teszik a folyamatot. A romákkal kapcsolatos, országokon átívelő problémákkal (kivándorlás, rasszizmus) nyilvánvalóan nem csak helyi, hanem európai szinten is foglalkozni kell, a kifejezetten helyi gondokat viszont (jövedelemszerzés, bűnözés, diszkrimináció) a romák állampolgári jogaiból és kötelességeiből adódóan egy-egy országon belül kell megoldani. Segíteni kell az alulról épülő szervezetek létrejöttét, majd azt is, hogy képesek legyenek pénzforrások bevonására és kezelésére. „Ahhoz, hogy fennmaradjon az egyensúly az eltérő helyi kontextusok és a romákról mint Európa legnagyobb kisebbségéről szóló koncepció között, a legjobb kompromisszum az, ha a helyi és regionális hatóságok kicserélik egymással a jó gyakorlatokat, és ezekből így fokozatosan elfogadott irányelvek lehetnek.” (105. o.)

A harmadik vitaindító esszé Dr. Martin Kovats angol politológus jegyzi, aki doktori disszertációját a késő kommunista és posztkommunista Magyarországon kialakuló roma politikáról írta. Többször járt Magyarországon, politikaelméletet tanított Angliában, és közreműködött a nemzeti romaintegrációs stratégiák EU-s keretrendszerének kialakításában. Szerinte a romákat mint egy új politikai identitást relatíve könnyű a fősodorbeli politikába integrálni, mind intellektuálisan, mind intézményesen, de ez a sikeres politikai „integráció” nem vezetett el a társadalmi, gazdasági integrációhoz, a roma emberek integrációjához. Ennek egyik oka, hogy a politika fősodrába került romák (és nem-romák) többnyire nem viselik szívükön a kirekesztettek társadalmi, gazdasági integrációját. A cigány politikusok a „roma ügyet” sok esetben csak saját céljaik elérésére használják, a többi romát csupán szavazóbázisnak tekintik. A roma identitáson alapuló politika Kovats szerint akkor válhat progresszív erővé, ha elfordul az etnikai alapon való politizálástól és nem csak a romák közt keres szövetségeket. Ezáltal csökken annak a veszélye is, hogy a hagyományos romaellenes előítéletek következtében marginalizálódik. A roma aktivisták ne bábként legyenek mások játszmájában, hanem az övékkel azonos érdekeket képviselő szervezetek szövetségei: az etnikai alapú politizálást fel kell váltania a közös érdekek politikájának.

A három szerző sok kérdésben nem ért egyet, (például, hogy etnikai vagy állampolgári alapon politizáljanak-e a romák), de mindhárman úgy gondolják, hogy a romáknak nem szabad tovább játszaniuk az áldozat szerepét – még ha rövid távon hasznot is húzhatnak ebből az attitűdből –, és aktív, önmagukat érvényesítő és képviselő politikai szereplőkké, „polgárokká” kell válniuk.

